

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

**AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN DÎVÂN-I İLÂHÎYAT'I İLE JOHANN
WOLFGANG VON GOETHE'NİN DOĞU-BATI DÎVÂNI'NDA TASAVVUF**

DOKTORA TEZİ

Sabri BALTA

VAN – 2019

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN DÎVÂN-I İLÂHÎYAT'I İLE JOHANN
WOLFGANG VON GOETHE'NİN DOĞU-BATI DÎVÂNI'NDA TASAVVUF

DOKTORA TEZİ

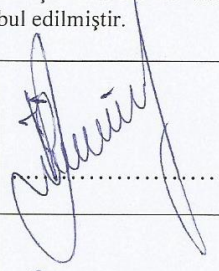
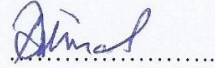
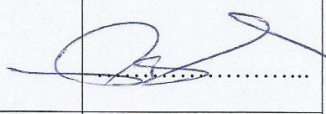
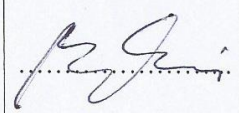
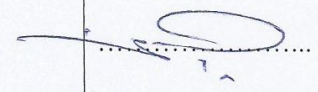

Hazırlayan

Sabri BALTA

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ

KABUL VE ONAY SAYFASI (EK-4)

Sabri BALTA tarafından hazırlanan “Aziz Mahmud Hüdayi'nin <i>Dîvân-ı İlahîyat</i> 'i ile Johann Wolfgang von Goethe'nin <i>Doğu-Batı Dîvânı'nda Tasavvuf</i> ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüztüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dr. Öğr. Ü. Ömer DEMİRBAĞ Van YYÜ, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan : Prof. Dr. Arif ÜNAL Sakarya Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi. Alman Dili ve Edebiyatı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye : Prof. Dr. Ahmet SARI Atatürk Ü. Edebiyat Fakültesi. Alman Dili ve Edebiyatı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye : Doç. Dr. Recep DEMİR Van YYÜ. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye : Dr. Öğr. Ü. Süleyman ERATALAY Van YYÜ. Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye : Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK Van YYÜ. Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye : Dr. Öğr. Ü. M. Halil ERZEN Van YYÜ. İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	07/01/2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.	Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI (EK-5)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)
Sabri BALTA
07.01.2019

Doktora Tezi

Sabri BALTA

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

2019

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN DÎVÂN-I İLÂHÎYAT'I İLE JOHANN
WOLFGANG VON GOETHE'NİN DOĞU-BATI DÎVÂNINDA TASAVVUF

ÖZET

Bu tezimiz mukayeseli bir çalışmadır. Bu tezde, Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Divân'ı İlâhîyat'ı ile Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Divânı'nda Tasavvuf konusu incelenmiştir. Öncelikle, tasavvufun genel mahiyeti hakkında bilgiler verilmiştir. Bilahare, Hüdâyî'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve edebi karakteri irdelenmiştir. Hüdâyî'nin hayatı, ilmî, edebî ve manevî şahsiyeti hakkında bilgiler sunulmuştur. Onun kurmuş olduğu Celveti Tarikatı ele alınarak, Hüdâyî Yolu anlatılmış ve Hüdâyî'nin duasının tesirinden bahsedilmiştir.

Yine aynı şekilde Goethe'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve edebi karakteri incelenmiştir. Goethe'nin İslam Dini ile ilgili görüşleri ele alınarak, onun doğuya olan ilgisi ele alınmıştır. Daha sonra Doğu-Batı Divanı hakkında bilgiler verilerek, Goethe'de Allah, Kur'an ve Peygamber tasavvuru hakkında bilgiler sunulmuştur. Her iki divandaki ilahi aşk, Allah ve Peygamber tefekkürü konuları tasavvufi açıdan incelenmiştir. Tezin son kısmında ise her iki şahsiyetin ve eserinin mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aziz Mahmud Hüdâyî, Dîvân-ı İlâhîyat, Johann Wolfgang von Goethe, Doğu-Batı Divanı

Ph D. Thesis

Sabri BALTA

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

2019

SUFISM IN DİVAN THEOLOGY OF AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ AND EAST-
WEST DİVAN OF JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

ABSTRACT

This thesis is a comparative study. In this thesis, besides Aziz Mahmud Hüdayi's Divan Theology, Sufism subject was examined in the East-West Divan of Johann Wolfgang von Goethe. Firstly, information was given about the general nature of Sufism. Subsequently, the political, social, cultural and literary characteristics of the period during which he lived were examined. Information about Hudayi's life, science, literary and scientific personality was presented. The Celveti sect which was established by Hüdayi was handled, the way of Hüdayi was told and the effect of Hüdayi's prays were told.

Following the same way, the political, social, cultural and literary characters of the period in which Goethe lived were also examined. Goethe's views on İslamic religion were evaluated and his interest in the East was examined. Then, information was given about the East-West Divan. In Goethe, the subjects of Allah, the Qur'an and the reflections of the prophet were examined in terms of Sufism. In both Divans; The subjects of divine lone, the thought of Allah and the Prophet were examined in terms of Sufism. In the last part of the thesis, the comparison of both the work and personality were handled.

Keywords: Aziz Mahmud Hüdayi, Theology Divan, Johann Wolfgang von Goethe, East-West Divan

TEŞEKKÜR SAYFASI

Bu tezimin yazılması aşamasında çalışmamı sahiplenip takip eden danışman hocam Dr.Öğr..Ü. Ömer Demirbağ'a çok değerli katkı ve emekleri için en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca, tezimin şekli ve formatıyla ilgili yardımları için Dr.Öğr..Ü. Zeki Edis, Dr.Öğr..Ü. Süleyman Eratalay ve Dr. Öğr. Ü. İsmail Coşkun'a ve Araş. Gör. Tolga Öntürk'e de teşekkür etmeyi bir borç addederim. Tez aşamam süresince yakın alâkalarından dolayı Doç. Dr. Recep Demir, Dr.Öğr..Ü. Abdülkerim Uzağan ve Dr. Öğr..Ü. Meryem Nakipoğlu'na da ayrıca teşekkür ederim. Gerek ders aşamasında ve gerekse tezimin tamamlanmasında emeği geçen tüm hocalarıma da minnettarlığımı ifade etmek isterim. Yine manevî desteklerinden dolayı Prof. Dr. Zeki Taştan'a, Prof. Dr. Arif Ünal'a, Prof. Dr. Ahmet Sarı'ya ve bölüm arkadaşlarıma da teşekkürü borç bilirim. Göstermiş olduğu sabır için eşime de ayrıca minnettarım.

Sabri BALTA

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR SAYFASI	vii
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ.....	xii
1. TASAVVUFA GENEL BİR BAKIŞ	1
2. AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ.....	8
2.1. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Yaşadığı Devrin Özellikleri	8
2.1.1. Devrin Siyasî ve Sosyal Hayatına Bakış	8
2.1.2. Devrin Kültürel, Edebî ve Manevî Yönüne Bakış	13
2.2. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı, İlmî, Edebî ve Manevî Şahsiyeti	17
2.2.1. Hayatı (1541-1628)	17
2.2.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti	22
2.2.3. Manevî Şahsiyeti	25
2.2.3.1. Şeyhine İntisâbı.....	29
2.2.3.2. Üftâde'nin Şahs-ı Manevîsi	30
2.2.3.3. Hüdâyî'nin Müridlik ve Şeyhlik Dönemi	31
2.2.3.4. Hüdâyî'nin Şöhreti ve Kerametleri.....	32
2.3. Celvetî Tarikatı ve Hüdâyî Yolu	35
2.3.1. Celvetî Tarikatı	35
2.3.2. Hüdâyî Yolu	36
2.3.3. Hüdâyî'nin Duası.....	37
3. JOHANN WOLFGANG VON GOETHE	38
3.1. Goethe'nin Yaşadığı Devrin Özellikleri.....	38
3.1.1. Devrin Siyasî ve Sosyal Hayatına Bakış.....	38
3.1.2. Devrin Kültürel ve Edebî Hayatına Bakış.....	42
3.2. Goethe'nin Hayatı, İlmî ve Edebî Şahsiyeti	48
3.2.1. Hayatı (1749-1832)	48
3.2.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti	52
3.3. Goethe'nin Doğu Yolculuğu.....	60
3.3.1. Goethe'de Din	60
3.3.2. Doğu-Batı Divanı'nın Oluşumu	65
3.3.3. Goethe'de Allah Telâkkîsi	70
3.3.4. Goethe Gözüyle Kur'an ve Hz. Peygamber.....	79

4. AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN DÎVÂN-I İLÂHÎYAT'I	93
4.1. Dîvân-ı İlâhîyat'ta İlâhî Aşk	93
4.2. Dîvân-ı İlâhîyat'ta Tefekkür	113
4.2.1. Allah'ı Tefekkür	113
4.2.2. Peygamber'i Tefekkür	144
5. GOETHE'NİN DOĞU-BATI DÎVÂN'I	155
5.1. Doğu-Batı Dîvânı'nda İlâhî Aşk	155
5.2. Doğu-Batı Dîvânı'nda Tefekkür	207
5.2.1. Doğu-Batı Dîvânı'nda Allah'ı Tefekkür	207
5.2.2. Doğu-Batı Dîvânı'nda Peygamberi Tefekkür	235
6. HER İKİ ŞAHSİYETİN VE ESERİN MUKAYESESİ	255
7. SONUÇ	277
8. KAYNAKÇA	281

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

(SAV):

Hz.:

AS:

CC:

RA:

k.s.:

Açıklamalar

Sallallahu Aleyhi ve Sellem

Hazreti

Aleyhisselam

Celle celalühü

Radiyallahu anha

kuddise sirruh

ÖNSÖZ

“Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyatı ile Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvânı'nda Tasavvuf” adlı bu çalışmamızda, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Johann Wolfgang von Goethe'nin yaşamış oldukları dönemlerin siyasî, sosyal, kültürel ve edebî nitelikleri öncelikle ele alındı. Özellikle, giriş bölümünde her iki şahsiyetin dönemlerine ait bilgiler verilmeye çalışıldı. Her iki şahsiyetin hayatları, ilmî ve edebî yönleri incelenmeye gayret edildi. Çalışmamızda Hüdâyî'nin manevi şahsiyetinin önemi, Celveti tarikatının etkisi, tutmuş olduğu manevî yol ve yapmış olduğu duanın ne denli önemli olduğu konusu belirtildi. Diğer yandan Goethe'nin dine ve özellikle İslam dinine nasıl baktığı konusundaki düşünceleri sunuldu. Tezimizin devam eden kısmında Goethe'nin Doğu-Batı Divanı'nı nasıl oluşturup yazdığına dair bilgiler verildi. Bunun yanında, Goethe gözüyle Allah, Kur'an ve Peygamber düşüncesinin nasıl yön bulduğu konusuna da değinilmeye çalışıldı. Bu araştırmada, birbirlerinden ayrı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen, her iki şahsiyetin de yaşamış oldukları toplumlarda çok öne çıktıkları ve değerlerinin günümüzde halâ artarak devam ettiği konusu ifade edildi. Her ikisinin de yazmış olduğu dîvân çok okunmuş ve araştırma konusu olmuştur. Bizim amacımız da yapabildiğimiz kadarıyla, her iki şahsiyetin düşünce benzerliklerini ortaya koyup, onları bir kez daha bilim dünyasına açabilmektir.

Çalışmamızın bir sonraki kısmında Dîvân-ı İlâhîyat'ta ve Doğu-Batı Dîvânı'nda ilahî aşk, Allah'ı ve Peygamber'i tefekkür konusuna dair yazılmış olan şiirleri bulup tezimizin içine aktardık. Bir sonraki konuda ise, her iki şahsiyetin karakterlerini, niteliklerini, benzer yönlerini belirlemeye çalışırken, eserlerdeki şiirlerin de benzer yönlerini aktarmaya çalıştık. Böylelikle, çalışmamız sonuç dâhil olmak üzere yedi ana başlık altında tamamlanmıştır..

GİRİŞ

Doğuda, doğulu milletlerin edebiyat alanında söze ve yazıya döktükleri tüm eserler genel manâda doğunun edebiyatını teşkil etmiştir. Doğu milletleri pek çok alanda olduğu gibi edebiyat alanında da birbirlerine kaynak teşkil ederek birbirlerinden esinlenmişlerdir. Yaratılışın merkezine yakın olmaları nedeniyle bunun böyle olması da tabiidir. Zira, insanlığa gönderilmiş tüm peygamberler ve onların getirmiş oldukları tevhid akidesi, suhufar ve kutsal kitaplar insanlığa, özellikle orta doğu milletlerine, inancı hayata aktarma açısından birincil elden kaynak teşkil etmiştir. İnsanlar, ilk peygamber olan Hz. Âdem'den (AS) itibaren ondan ne duymuşlarsa, ne görmüşlerse, hayatlarını, duyduklarına, gördüklerine ve yaşadıklarına göre zamanın ve zeminin şartlarına da ayak uydurmak suretiyle, bütün bunları söze ve yazıya dökerek sözlü ve yazılı kültürü oluşturmuşlardır. Böylece zaman içerisinde edebiyat ilmi doğmuştur. Ancak doğu milletlerinin edebiyatları içerisinde İslâmın gelişinden sonra milletlerin Müslüman olmalarıyla birlikte İslâm toplumlarının ihtiva ettiği edebiyat diğer doğu edebiyatlarından farklılık arz etmeye başlamıştır. Her ne kadar Arap, Fars, Türk, Hint, Rus ve benzeri edebiyatlar tüm Asya toplumlarının içerisinde kendi yerlerini almış olsalar bile, İslam toplumunu teşkil eden milletlerin kendi inanç sistemleri muhtevasinca, meydana getirmiş oldukları edebiyat farklı bir açıdan değerlendirilmelidir. Yani, Türk Edebiyatı, Arap Edebiyatı, Fars Edebiyatı İslâm inancının etkisi altında diğer doğulu milletlerin edebiyatlarından farklıdır.

İslâmiyet'le birlikte öncelikle Arap Edebiyatında, peşinden de Fars ve Türk Edebiyatlarında çok önemli gelişmeler ve değişimler olmuştur. Zira, gönüllerini Allah'a (CC), Hz. Muhammed'e (SAV) ve onun hadislerine, hayatına ve O'na vahyedilmiş olan Kur'an-ı Kerim'e ve peygamberin sünnetine açan; O'nun(SAV) hayat muhtevasını kendi hayatlarına aksettirmeye gayret eden Müslümanlar ve Müslüman milletler, vücuda getirmiş oldukları edebî eserlerini de "İslâm-İman ve Ahlâk" muhtevası çerçevesinde yazmışlardır. İslâmın güzel ahlâkının ve hayat nizamının en mükemmel bir tarzda hayat haline geldiği tasavvuf kültürü, özellikle

Türklerin İslâmiyet’i din olarak kabul etmelerinden sonra Türk toplumunun genel yaşayışında ve düşünce dünyasında ön plana çıkarak, onların Dünya Edebiyatına olağanüstü katkılar sunmasına vesile olmuştur. Türkistan, Horasan, Buhara, Semerkand, Taşkent, Belh, Herat, Maveraünnehir, Merv, İran, Tebriz, İsfahan, Şiraz, Hindistan, Bağdat, Basra, Şam, Halep; bunun yanında her ne kadar batı topraklarında olsa bile Endülüs’te, Balkanlarda, Anadolu hinterlandında erenlerin, velilerin, Allah dostlarının ve onların yamaçlarında halkalanan şahsiyetlerin vücuda getirmiş oldukları eserler tasavvuf kültürünün ve dolayısıyla tasavvuf edebiyatının ve hakeza İslâm edebiyatının şaheserleri olması bakımından dikkatlere şayan niteliklerde gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Bunların içinden İslâm’ın ilk evrelerinden itibaren dünya çapında eserler vermiş olan ve Hz. Muhammed’den (SAV) itibaren O’nun(SAV) manevî silsilesi içerisinde Bayezıd-ı Bistamîler, Hasan Hakaniler, İmam-ı Rabbaniler, Abdullah Dehlevi, Ahmet Yesevi, İmam Şarânî, Abdülkadir Geylanî, Gazzali, İbn-i Arabi, Mevlâna Celâleddin-i Rumî, Hafız, Şeyh Sadi-i Şirazi, Ferüdüddin-i Attar, İmam Kuşeyri, Şeyh Galip, Abdülkadir Meragî, Hammamizade Dede Efendi, Muhammed Esad Erbili ve bunlar gibi hafız, edip ve şair bestekârlar ve buna benzer Türk ve İslâm Edebiyatı külliyyatını teşkil eden tüm dünya ve Anadolu evliyalrı gibi, isimlerini saymaktan âciz olabileceğimiz isimli, isimsiz binlerce veli şairler, Allah dostları çıkmıştır. Onların gönle, dile ve yazıya döktükleri şaheserler günümüze kadar ulaşmış ve tasavvuf edebiyatımızın ölmeyen ve durdukça yaşayan baştaçı eserleri haline gelip oturmuşlardır. Zira, onları ölmez kılan, bu eserlerin bitmez tükenmez Allah aşkıyla vücuda getirilmiş olmalarıdır.

Hikmetli sözleri toplayan ilk şahsiyet olarak Ahmet Yesevi, Orta Asya’da tarikatlerin gelişiminde önemli bir sima haline gelerek, özellikle Nakşibendiyye’nin gelişmesine ön ayak olmuştur. Daha sonra Afganistan, Hindistan ve merkezi İslâm ülkelerine yayılmıştır (Schimmel, 2005:188).

Bununla birlikte, İslâm tasavvuf tarihi içerisinde pek çok tasavvufî ekol diyebileceğimiz sıddikiyye, bistamiyye, tayfuriyye, kadiriyye, şazeliyye, celvetiyye, mevleviyye, halidiyye, şabaniyye, bektâşiiyye, çeşidiyye, melamiyye, uşşakiyye, yeseviyye, rufaiyye, kübreviyye, bayramiyye, sühreverdiyye, cerrahiyye ve bunun gibi pek çok tasavvuf yolu da İslâm ahlâk ve düşüncesinin hayata aksettirilmesi için meydana çıkmıştır.

Tezimizin muhtevasını teşkil eden ve tasavvuf geleneğinin öncülerinden biri olan Celveti Tarikatının öncüsü ve piri olan Aziz Mahmûd Hüdâyî (1541-1628) de kendi bünyesinde Anadolu erenleri içerisinde şaheserler vücuda getirmiş meşhur veli şairlerdendir. Yetkinliği, şöhreti ve tesiri gözle görünür niteliktedir. 87 yıllık ömrü hayatında sekiz padişah görme bahtiyarlığına ererek, pek çok devlet adamının da hürmet ve saygısına mazhar olmuş, tasavvuf tarihimizin günümüzde etkisi halen devam edegelen çok şöhretli velilerindendir (Tatçı-Yıldız, 2005:7).

Bir ömür boyunca Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman (Gençosman), IV. Murad devirlerini idrak etmiş ve asrında gerek eserleri, gerekse sohbet, irşad, vaaz ve vermiş olduğu nasihatlarıyla haklı bir şöhrete kavuşmuştur (Yılmaz,1990:27). Yaşamış olduğu 16. ve 17. asırların gerek sosyal-siyasî, gerekse dinî-kültürel tarihleriyle ilgili araştırmalarda bir vesile ile de olsa adından mutlaka bahsetme zorunluluğu olan ender şahsiyetlerden birisidir. Onun yazmış olduğu eserlerinin içerisinde en çok okunanı ise, ilâhîlerini toplamış olduğu Dîvân-ı İlâhiyat'ıdır. Onun bu şaheseri Yunus Emre ve Niyazi Mısırî gibi şahsiyetlerin yazdıkları dîvânlardan sonra, gerek yazma ve gerekse matbuların çokluğundan, besteleri yapılmış olan pek çok ilâhîlerinden anlaşılacağı üzere, Müslüman Türk dünyasında çokça öne çıkan ve rağbet gören eserlerindendir. Dîvânın içinde, onun 225 kadar ilâhîsinden başka, rubai ve kıt'alar da bulunmaktadır. Yazmış olduğu bu dîvân, ölü gönüllerin ihyasında ilâhî bir nefes olmaya devam ederken, hakka talip olanları ilâhî muhabbete ve irfana davet etmekte ve eser züht ve marifet makamlarını telkin edici bir içerik arz etmektedir (Tatçı- Yıldız, 2005:7-20).

Hiçbir medeniyet kendisi dışındaki medeniyetlerin birikimlerine kayıtsız kalamaz. Hiçbir medeniyetin ve uygarlığın oluşum süreci, dinî, kültürel ve sosyal coğrafyadan bağımsız bir boşlukta ve çağının şartlarına kayıtsız bir tutum içerisinde gerçekleşemez. Hem medeniyet tarihçileri, hem de dünya tarihçileri bu olgunun altını defaten çizerek belirtmişlerdir. Hz. Muhammed'in (SAV) yolundan giderek yeryüzünün öğretmenleri durumunda olan Müslüman toplumların ortaya koymuş oldukları muhteşem birikimlerin de, yepyeni oluşumlara gebe olan Avrupa'yı ve Batıyı, hatta, tüm dünya ülkelerini de etkilememesi mantık dışıdır. İşte tam da bu noktada, İslâm tasavvufu ve İslâm tefekkürü kendi dünyasıyla batı dünyası ve

düşüncesi arasında mütemadiyen bir aracı ve köprü durumunda olmuştur. Batılı düşünür ve şairler için İslâm dünyası ve İslâm tasavvufu cazibesini, çekiciliğini, zerafetini her zaman ve her dönemde sürdürmüş, sürdürmekte ve sürdürecektir. Zira, tasavvuf âleminde Batıda, Endülüs'te Muhyiddin-i Arabi hazretleri batıya ve tüm tasavvuf âlemine damgasını vururken, Mevlâna Celâleddin-i Rumî hazretleri de, Rumî mahlasıyla hem doğu dünyasına, hem de batı dünyasına manevî mührünü bu manâda vurmuş kilit isimlerdir. Yani, tasavvuf batıda en çok bu şahsiyetler çerçevesinde anılır olmuştur.

Batı edebiyatına gelince, batılı milletlerin sözlü ve yazılı olarak üretmiş oldukları edebi ürünlerin hepsi birden akla gelmektedir. Bu uygarlığın üretmiş olduğu düşünce, fikir, his ve duygu dünyası da doğal olarak kendi inanç sistemlerine dayanmakta ve bu inanç sistemleri de bu ürünlerin meydana gelmesine kaynaklık etmektedirler. Bu yüzden batı edebiyatı genel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı edebiyatı içerisinde kendi zeminini teşkil etmiş olan Alman edebiyatı da kaynağını hem kendi milleti olan Germen kavimlerinden, hem de Yunan ve Latin edebiyatlarından alarak beslenmiştir ve beslenmektedir. Mamafih, yine Batı edebiyatlarından olan Fransız, İspanyol, İngiliz, İtalyan, Amerikan edebiyatları da hem Alman edebiyatının, hem de kendi içlerinde birbirlerinin etkileyicisi durumunda kalmışlardır. Ayrıca, doğu edebiyatları içerisindeki tüm edebiyatlar, Türk-İslâm edebiyatı, Arap-Fars edebiyatları; büyük tarihi olaylar, haçlı seferleri, İstanbul'un fethi, büyük ticaret kervanları ve batılı gezginlerin tarihi İpekyolu vasıtasıyla doğunun egzotik havasından ve kaynaklarından muhteşem bir şekilde etkilenmeleri neticesinde batı edebiyatının içerisinde etkiler bırakmışlardır. Zira, doğu ve doğunun tüm kaynakları batılılar için keşfedilmesi gereken egzotik hazinelerdendir.

Almanya'da ve Alman edebiyatında hümanizm, reformasyon, rönesans ve ondan sonraki dönemlerde aydınlanma hareketleri, deha çağı, klasik dönem, romantik dönem, otuz yıl savaşları dönemi, realizm, natüralizm ve günümüze kadarki tüm edebi dönemler, tabiatıyla Alman edebiyatının gelişme sürecine çok büyük katkılar sağlamış ve büyük düşünce ve edebiyat üstatlarının, büyük şairlerin, düşünce adamlarının, feylesofların, idealistlerin ve dehaların ortaya çıkışını sağlamıştır. Özellikle, Martin Luther'in İncil'i Almancaya tercüme etmesiyle Protestanlık mezhebinin ortaya çıkışı, Barok mistisizmi, otuz yıl savaşları, Fransız İhtilâli ve 1.-2.

Dünya savaşları Alman edebiyatının farklı yönlerden gelişmesine farklı katkılar sunma imkânı vermiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısında Alman edebiyatı ve Alman felsefe dünyasını büyük ölçüde aydınlanma dönemi şekillendirmiştir. Buna göre, edebiyat okurun manevî dünyasını güçlendirmekle, onu aydınlatmak ve onun duygularını harekete geçirmekle yükümlüdür. Tutulması gerekli olan yol akıl yolu olarak görülürken, hakikate ulaşmada metoda dayalı bir şüphecilik söz konusudur. İnsan hayatının tek amacı mutluluktur. Leibniz'in vücut ve ruhun birlikteliği ilişkisi dönemin karakteristik özelliğine damgasını vurmaktadır. Leibniz'e göre dünya en mükemmel dünyadır ve en mükemmel kralın idaresindeki devlet gibidir. Bu devlet ahlâkidir ve Allah'ın yüceliğini en güzel şekilde yansıtmaktadır. İnsan ise bu düzene uymalı ve Allah'a güvenmelidir. İnsan bu dönemde reşit olmama durumundan kurtulmuştur. Yine tolerans fikri ve dünya vatandaşlığı fikri bu dönemin özelliklerindedir. Gottsched, edebi sanatın bir devamlılık içinde ilerlemesi gerektiğini savunmuştur. Aydınlarla öğretilen esaslar arasında zaman-mekân ve eylem ilişkisi, üst düzey bir dilin kullanılması gerekliliği, soyluların ve halkın trajedi ve komedilerde yer alması söz konusudur (Aytaç, 1992:53-62).

Gotthold Ephraim Lessing, Aydınlanmanın akla dayanan eğilimine karşı çıkmış, aklın hâkimiyetinin sona ermesi gerektiğini; duygunun, fantezinin ve maneviyatın da edebiyatın içerisinde yoğun bir şekilde işlenilmesi gerekliliği ilkesini vurgulayarak, yeni bir edebi yaklaşım modeli oluşturmuştur. Bu yenilik hareketi Johann Gottfried Herder'in de ortaya koymuş olduğu tezlerle Deha Çağına öncülük etmiştir. Otorite ve gelenekle mücadele edilmiş, yaşanarak tecrübe edilmiş orijinal dehanın bağımsızlığı vurgulanarak, duygunun inilebilen en dip noktasına inilmiş, hakikate ulaşma çabasının insanı değerli kıldığı vurgusu yapılmıştır (Aytaç, 1992:73-86).

Deha Çağının en önemli öncülerinden olan genç Goethe de, "*Genç Werther'in Acıları*" adlı eseriyle bu döneme damgasını vurmuş ve bu eseriyle bütün Avrupa'da ünlenmiştir (Aytaç, 1992:139-141).

Yine, Goethe o dönemin en meşhurlarından olan Friedrich Schiller ile antik kültür anlayışı üzerinde yoğunlaşarak, Weimar Klasizmi'nin en önemli temsilcisi

durumuna gelmiştir. Kendi çağı ile birlikte Alman edebiyatının bütün dönemlerine mührünü vuran Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) yalnızca kendi milletinin edebiyatını değil, doğuya- özellikle İslâm edebiyatına olan ilgisini de doruğa çıkararak, Doğu-Batı dîvânını kaleme almış, İslâm dünyası hakkındaki duygu düşünce ve hislerini en hassas bir biçimde ifade etme cesaretini göstermiştir. Goethe, başka medeniyetlere, dinlere ve yabancı kültürlerle açıklık bakımından tam bir prototip kişilik sergilemektedir. O, gizliyi arayan, gizemli olanın peşinden koşan bir şahsiyettir. Hayatı boyunca köhneleşmiş, dumura uğramış fikirlerle ve yobaz, bağınaz kişiliklerle mücadelesini sürdürmüştür (Mommsen, 2012: s.7). Goethe'nin muhteşem fikir dünyası adeta iç içe geçmiş bir yapı gibidir. Bu bina, içinde mimarinin, musıkînin, felsefenin, dinin, fennin, resmin, plastik sanatların tümünün bir arada olduğu ve birbiriyle hemhal olduğu bir yapıyı arz etmektedir. Bu haliyle o, batının ve doğunun en büyük şairleri arasına girmeyi hak eden şahsiyetlerdendir ve yine bu haliyle o tüm kültürlerden oluşan bir sentez niteliğindedir (Özkan, 2009:13-17).

Goethe, Doğu-Batı Dîvânını 1819 yılında yazmıştır. Dîvân on iki bölümden oluşmakla birlikte, Fars tarzında yazılmıştır. Eser, Goethe'nin doğu hakkındaki duygularının ve düşüncelerinin bir yansıması olarak kabul edilmelidir. O, bu şaheserini doğuya ait olan şiir tarzını inceledikten yıllar sonra, Hammer'in yazmış olduğu Hâfız dîvânı çevirisini okuduktan sonra yazmıştır. Goethe, bu eserinde İslâm medeniyetiyle en doğru ilişkiyi kurabilmesi açısından bir Alman şair olarak kendi önemini ön plana çıkarmıştır. Doğuda yazılmış olan seyahatnameleri, doğulu şairlerin dilinden kaleme alınan şiirleri, Kur'an-ı Kerimi ve Hz. Peygamberin hayatını anlatan kıymetli eserleri okuyup, onları tetkik edip, araştırmak suretiyle bu ölümsüz eserini ilmek ilmek örmüş ve bu kıymetli şaheserinde Hz. Muhammed'e (SAV) olan sempatisini, aşînalığını, hayranlığını pekiştirmiştir (Özkan, 2009:22-24).

Eser, doğu şiirini ve İslam hayatının değerlerini ifade etme bakımından, özellikle tasavvuf kültürü açısından son derece dikkate şâyandır. Onun, batılı bir Alman şair olarak İslâm medeniyeti tasavvurunu ve bu tasavvur ve değerlerle kurduğu bağ, eserde gözden kaçmamaktadır. Zîra, o hiç şüphesiz çok farklı disiplinlerden beslenmiş bir şahsiyettir. Onun Müslüman olup olmadığı hakkındaki görüşler, düşünceler her ne kadar dile getirilse de, o İslâmiyet'e hak, yani gerçek hakikat olarak bakmaktadır. Goethe, İslâmiyet'le ilgili pek çok görüşünde kendi

döneminin Hristiyanlık dünya görüşüyle ilgili problem teşkil eden alanlarına yönelerek, Hristiyanlığın cevabını vermekte âciz kaldığı soruların cevaplarını hiç şüphesiz İslamiyet'te aramaya çalışmış ve bulmuştur.

Tezimizin konusunu teşkil eden Aziz Mahmud Hüdâyî ve Johann Wolfgang von Goethe hakkında bugüne kadar pek çok araştırma, ilmî ve akademik çalışma hiç şüphesiz yapılmıştır. Ancak, ikisinin bir arada olduğu bir çalışmaya rastlamadık. Her ikisi de birbirlerinin çağdaşları olmamalarına rağmen, Aziz Mahmud Hüdâyî yaşamış olduğu çağ açısından hem Osmanlı dönemi siyasetine, devlet anlayışına, toplumun din ve ahlâk hayatına direkt ya da dolaylı olarak yazmış olduğu eserler ve yetiştirmiş olduğu manevî kişilikler vasıtasıyla tesir ederken, yani devlet ve cemiyet bütünlüğünü dolaylı-dolaysız etkilerken, aynı zamanda günümüz Müslüman Türk dünyasına da yazmış olduğu eserler vasıtasıyla ışık tutmuştur. Goethe de hem kendi yaşadığı döneme, hem de kendinden sonraki döneme eserleriyle büyük katkılar sağlayarak müspet tesirler bırakmış dünya çapında bir şahsiyettir. 1770-1835 arası döneme Goethezeit, Geist der Goethezeit, Kunstperiode denilmektedir. Bu şahsiyetlerin bırakmış oldukları etkiler günümüz dünyasına pek çok açıdan ışık tutmaktadır. Böylelikle, bu şahsiyetlerin büyüklüğü bir kez daha önem arz etmektedir. Zîra, günümüzde tesiri halen devam eden ve ismiyle müesseseleşmiş Aziz Mahmud Hüdâyî vakfı bulunurken, Goethe adına Goethe Enstitüsü Almanya ve bütün dünyada faaliyetlerini sürdürmektedir. Onların şahsında yapılan bu faaliyetler bu iki ismi gündemde tutmaktadır. Bu çalışmamızda her iki şahsiyetin hayatlarını, kişiliklerini, gönül ve duygu dünyalarını, izlemiş oldukları yolları pek çok başlıklar altında inceleyip karşılaştırırken, yazmış oldukları dîvânlardan seçmiş olduğumuz şiirleri tasavvufî bakış açısıyla çeşitli başlıklar altında incelemek suretiyle, çalışmamızı tamamlamaya gayret edeceğiz. Aziz Mahmud Hüdâyî'yi Alman inanç ve edebiyat muhitlerinin tanınmalarına fırsat verirken, Goethe'nin de Türk-İslâm muhitlerinde daha da derinden tanınmasını sağlamış olacağız.

1. TASAVVUFA GENEL BİR BAKIŞ

İnsanoğlu fitrat olarak âciz bir yaratılış ierisindeedir. Zîra, onun hem bedenî, hem de ruhî ihtiyaçları vardır. Nasıl ki insanın bedeni ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla yemesi, içmesi, giyinmesi, uyuması, barınması, her türlü ihtiyaını gidermesi ve buna benzer pek çok şeyi yerine getirmesi mecburiyeti varsa, aynı şekilde, onun ruhî ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla da fitratından kaynaklanan sebeplerle manevî tatmine de ihtiyaı vardır.

Allah (CC) insanı bitmez tikenmez ikramlarına mazhar kılmıştır. Kendi yuce katından da ona ruh üflemek suretiyle, ona bir cevher ikram ederek, onu yaratılmışların en yuce mertebesine ulaştırmıştır. O(CC), kulunun kendisine muhabbet beslemesini murat etmiş, marifet sahibi olarak kendisine kavuşmasını, vuslata erişmesini arzulamıştır. Kullarının içinden çok üstün vasıflara sahip olanları da vahye muhatap kılmak suretiyle, onları peygamberlik vazifesiyle donatmış ve vazifeli kılmıştır. Bu durum ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem (AS) ile başlayarak son peygamber Hz. Muhammed'de (SAV) zirveleşerek nihayete ermiştir. Bu kervanda bulunan tüm peygamberlerin yetki ve vazifeleri Hz. Muhammed'de (SAV) bir araya gelmiştir. Bu sebeple O (SAV), soy, asalet, güzellik, olgunluk ve bunun gibi pek çok niteliklerin zirvesini teşkil etmiştir. Hz. Peygamber (SAV) insanlığa bir örnek teşkil etmek suretiyle, ahlâkın en zirve noktasını yaşayarak, tasavvufun da özüne kaynaklık eden kalp tasfiyesinin ve nefis tezkiyesinin ne olduğunu bizzat kendisi yaşayarak, Allah'a (CC) nasıl kulluk ve ibadet edilmesi hususunu bizzat göstermiştir. Tasavvuf, özü itibarıyla gönül âlemimizin selim bir hale gelip, marifetullah ve muhabbetullahtan hisse alacak bir seviyeye ulaşabilmesi ve bu sayede ilâhî vuslata medar olabilecek bir kıvama gelebilmesidir. Bu kıvam, bizi kurtaracak ruh, Hira ve Serv'den kalan mukaddes bir mirastır. Zîra, gerek bu hususî mekânlarda, gerek diğer mekân ve zamanlarda Hz. Muhammed'e (SAV) vahyi anlamada takip ettirilen manevi eğitim, kalp tasfiyesi nefis tezkiyesinin feyizli zeminini teşkil etmiştir (Topbaş, 2002:13-16).

Tasavvuf, bir taraflıyla ahlâk eğitimi, diğere bir taraflıyla irfan ve düşünce, bir diğere taraflıyla da költürdür. Edebiyat, sanat, felsefe, ekonomi ve umumiyetle hayatın her sahasına etki eden bir yaşam şeklidir (Tosun, 2012:7).

Tasavvuf, İslâmın ruhî boyutudur ve bu boyut manevî otoriteyi temsil eden İslâm Peygamberinin şahsında bir müessese haline gelerek günümüze kadar gelmiştir. Yine bir hal ilmi olan tasavvuf, İslâm'ın içindeki tüm ilimlerin zirve noktasını teşkil etmekle beraber, kişinin iç dünyasını düzenlemesine ve içindeki olumsuz hallerin giderilmesine yol gösteren bir ahlâk sistemidir (Yılmaz, 2009:23). Tasavvuf dün de, bugün de var olan bir gönül meselesidir. Kişi ne kadar gönül sahibiyse, tasavvuf da o kadar vardır. Tasavvuf, yaşanması gerekli, pratiğe dayanan bir iç hayattır (Şasa-Demirci, 2006:14-20). Cüneyd-i Bağdadi'nin hocası olan Muhammed b. Ali Kassab tasavvufu seçkin bir insandan zuhur eden güzel ahlâka benzetirken, Cüneyd-i Bağdadi onu yaratılmış her şeyle ilgiyi kesip, yani onları kalpten çıkarıp kişinin yalnızca Allah'la (CC) birlikte olması olarak ifade etmiştir. Ebu Muhammed Ceriri onu güzel olan tüm olguları benimseyip, çirkin olan her şeyden kaçınmak olarak tanımlarken, Amr b. Osman Mekki onu vaktin gereği olan şeyi yapmak olarak ifade etmiştir (Yılmaz,1996:24-25).

Tasavvuf, nefsin terbiyesiyle ruhu temizleyerek, kalbin ilâhî âlemin hakikatlerini yansıtan bir ayna durumuna getirilmesidir. Bunun için mücadele ve mücahede yapıp, riyazet hayatına katlanmak gerekmektedir. Tasavvuf akli ve burhanî olmayıp, kalbî ve vicdanîdir. O bir çeşit tecrübe, bilgi yolu ve şuur halidir(Aydın, 2016:30). Tasavvuf, varlık âleminde görülen-görülmeyen her ne var ise, bütün bunların hakikatini araştıran bilgelik olarak tanımlanmaktadır (Öke, 2015: 72).

Bilindiği gibi, başlangıçta Müslümanlar dinî kaynaklar olarak Kur'an-ı Kerim'i ve Peygamber'in (SAV) sünnetini esas kabul etmişlerdir. Henüz müstakil bir ilim dalı olmadan önce, İslâm dinini konu alan bütün ilim dalları bu kaynakların içinde toplanmıştır. Daha sonraları her ilim dalı kendi alanlarında konularını tespit ile ihtisasa doğru yol alırken, belli sınırlar içinde özelleşmiştir. İnsanın iç dünyası, kalbî ve ruhî hayatı, manevî ve ruhî yönü ile ilgilenerak onu geliştirip zenginleştirmeye yarayan Kur'an ayetleri ile Peygamberimizin siret ve sünneti, dini daha iyi anlama ve

yaşama adına bir kısım gayretlere konu olmuştur. Bu gayretler, tıpkı diğer ilim dallarında olduğu gibi, yeni bir ilim dalının doğmasıyla sonuçlanmıştır. Diğer bir yandan tasavvuf, Allah'ın (CC) tüm Peygamberlerine göndermiş olduğu şeriatlerin gerçek hakikatleriyle donanmaktır. O, tüm Peygamberlerin tebliğ ettikleri din ve şeriatlerin manevî ve ahlakî yönüdür. Bu cihetle de ilk insan ve ilk Peygamber olan Hz. Adem'e (AS) kadar götürülebilmektedir (Nar, 2008:17-18).

Allah Rasulü (SAV) sade bir hayat yaşamıştır. O'nun maddi şeylere değer vermeyişi, malını Allah yolunda harcaıışı gibi davranışları, aslında tasavvuf düşüncesinin temellerini oluşturması açısından önemlidir. İlk dönem Müslümanları ibadet hayatına, haramlardan kaçınmaya, kalp temizliğine, insanlarla olan münasebetlere ve kötü alışkanlıklardan uzak durmaya azamî derecede özen göstermişlerdir. İlâhî huzura karşı azamî sorumluluk duygusuyla hareket etmeleri onların davranışlarına önemli ölçüde yansımıştır. Bu, tasavvuf düşüncesinin temelini teşkil etmiştir. Hasan Basri ve Rabia Adeviyye gibi meşhur sufiler ortaya çıkmıştır. Tasavvufun kurumsallaşma dönemi ise 14. asrın sonlarına doğru olmuştur. Hicri 2. asırda yeni fetihlerle birlikte İslâma yeni girenlerin olması ve İslâmiyetin çok geniş alanlara hâkim olmasıyla beraber, dinî yaşantıda da bir takım zayıflamalar olmuştur. Bu durum İslâm âlimlerinin ve salih kimselerin İslâma yeni girenlere İslâm dinini anlatma ve onu kendi hayatlarında tatbik ettirme mecburiyetini gerekli kılmıştır. Bu dönem zarfında müfessirler Kur'an-ı Kerim'in tefsirine, hadis âlimleri hadislerin tesbitine, fakihler ibadetle ilgili konulara ve fikhi konulara, akaid âlimleri ise itikat sahasındaki konulara yönelmek suretiyle İslâmı geniş kitlelere anlatmaya, ulaştırmaya gayret etmişlerdir.

Diğer yandan Allah dostları denilen sufiler, veliler, salih ve arif kişiler ise İslâmın güzel ahlâk, edep, kalb tasfiyesi ile nefis tezkiyesi ve ilâhî aşk yönüyle ilgili himmet ve gayretlerini insanlara göstermeye çalışmışlardır. Bu Allah dostları ve veliler her insanın kendine özgü fitratı, karakteri olduğu gerçeğinden hareketle, herkesin muhteviyatına uygun olan terbiye, ıslah usullerini hayata geçirmişler, Kur'an ve sünnet hükümlerine dayalı sahabenin uygulamalarını ve bu yoldan giden salihlerin örnek hayatlarını takip etmişlerdir. Öncelikle; onların bu güzel ahlâklarını kendi gönül dünyalarında tatbik etmişler, sonra da insanların gönüllerine hitap

etmişlerdir. Genellikle vaaz, nasihat, sohbet, aşk, muhabbet, incelik, cömertlik, sadelik gibi güzellikler vasıtasıyla ölü gönülleri fethetmişlerdir.

Hicretten sonra 2. asırda yaşayan mutasavvıflar belli bir ölçüye göre hareket etmişlerdir, onların inanç sistemleri Allah'ın birliği ilkesi üzerine oturtulmuştur. 3. yüzyılda ise vahded-i vücud düşüncesi ortaya atılarak, tasavvuf sistemleşmiş ve mutasavvıfların sayısında da belli bir artış söz konusu olmuştur(Altıntaş, 1986:7).

Manevi tesirlerin bir aktarımı olan tasavvuf, aynı zamanda insanın kendi ruhunu derinlemesine tetkik etmesi şeklindedir. Zihin manevî hadiselerle yönlendirilerek, eşyanın hakikatine ulaşmaya gayret edilir ve bilgisizlik yok edilmeye çalışılır. Gazzali, tasavvufu uygulanması ve takip edilmesi gerekli bir yöntem olarak, verilen sözün yerine getirilmesi gereken bir hal olarak belirlemiştir. Yine ona göre, bu halin içine giren kişi Allah'tan başka her şeyden gönlünü koparmalıdır. Yani, tasavvuf kişinin samimiyet derecesinin değerlendirilmesi üzerine tesis edilmiştir (Altıntaş, 1986:1-2).

Tasavvuf düşüncesinde tek ve aşkın bir Allah inancı söz konusudur. İnsan Allah'a ibadet ederek, O'nun emirlerine itaat etmelidir. Yaratılmış olan her şey geçicidir, izafidir. Allah insana çok yakındır. O, kalplerde olanları bilendir. İnsan, Allah'ı ve O'nun yaratmış olduğu kâinatı düşünmeli, tefekkür etmelidir. İnsan, Allah'ı sürekli zikretmelidir (Altıntaş, 2016:111-115).

İnsanoğlu yaratılmadan önce, henüz ruhlar âlemindeyken elest meclisinde Allah'ın (CC) kendisine “*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*” hitabı üzerine, “*Evet*” cevabını verdikten sonra, maddi dünyada O'na verdiği sözü unutmuş ve nefsinin esiri haline gelmiştir. Bu durumdan kurtulmak için de nefsinin terbiye usulleri geliştirmiş ve yaptığı işte Allah'ın rızasını ön plana çıkarabilmek için örnek şahsiyetler yetiştirmiştir. Bu kişiler asr-ı saadete olan özlemlerinden dolayı bir görev yüklenerek bu görevi bir misyon haline getirmişler, onu genel bir muhteva içerisine oturtarak düşünüş, duyuş ve yaşayış sistemlerini ihtiva eden tasavvuf düşüncesini ön plana çıkartmışlardır ((Demirel, 2004:301).

Tasavvuf konusu günümüzde üzerinde çok fazla görüşün ileri sürüldüğü önemli konuların başında gelmektedir. O, kimilerine göre bir düşünce akımı, kimilerine göre kişinin manevi coşkunluğu, kimilerine göre ise tutulmuş olan manevî

bir yoldur. Kuşeyri'ye göre, sufiler Ashab-ı Suffa'yı dost bilmişlerdir. Onlar yüzlerini gūnahtan çevirdikleri için safaya ermişlerdir. Safa kelimesi ise bir arıduruluğu ifade etmektedir. Dolayısı ile sufi kelimesi de Ashab-ı Suffa'ya dayandırılmıştır.

Dięer yandan, Yunancada hikmet manasına gelen sofos kelimesi de sufi kelimesini çağrıştırmaktadır. Tasavvufun kendi arasında sınıflaşması ve tarikatlar haline gelerek ortaya çıkması zaman içerisinde tekkeleri doğurmuştur. Tekkeler ise manevi ilimlerin ortaya çıkmasına zemin olmuştur. Yani tekke sanatla, edebiyatla, musıkîyle, edep ve ahlâkla, cömertlik ve hizmetle özdeş bir kurum olarak nitelenmiştir. Tasavvufta her mutasavvıf kendi yaşamış olduğu manevî tecrübelerine göre tasavvufu tanımlamaya gayret göstermiştir. Bu tarifleri sıraladığımızda karşımıza şü tarifler çıkmaktadır: Tasavvuf bir ledün ilmidir, ilm-i batındır, Allah'a tam teslim oluştur, hakka kavuşmaktır, hakka ermektir, İslâm'ın ruh hayatıdır, dünyanın zevklerinden ve sefalarından vazgeçerek Allah'ın rızasını kazanmak için kalbi temizlemek, güzel ahlak sahibi olmaya gayret göstermek, zühd sahibi olmak, nefis ile mücadele etmek, Allah'ın kitabına ve Peygamberin sūnnetine sarılmaktır (Ünal, 2012:92-93).

Tasavvufun, umumu tatmin edici bir tanımı verilememektedir, mahiyetinin ne olduğuna dair de açık seçik bir ifade net olarak bulunmamaktadır. Lâkin, onun insanın ruhu ve cemiyet üzerinde icra etmiş olduğu tesirlerin muazzam bir vakıa olduğu da gözden kaçmamaktadır. Tasavvuf fehamet, idrak, temyiz, ilim, iz'an, edep, irfan gerektiren bir mahiyete sahiptir. Bunlara sahip olmayanların tasavvufu anlaması, sevmesi muhal görünmektedir (Özemre-Şahinler, 2004:137-147).

Ariflere göre tasavvuf, hakikati alıp, insanların elindekilerden ümidini kesmektir. Tasavvuf, Hak'tan başkasının bilmediği amellerin sufi üzerinde cereyan etmesi ve yalnızca Allah'ın bildiği bir hal üzere Allah ile beraberliktir. Sufi, Allah için kalbini arındıran kişidir. O, Allah'ı her şeye tercih edendir. Sufi'nin konuşması, onun sahip olduğu hali yansıtır. Sufi, hiçbir şeyin kendisini kirletemediği ve her şeyin kendisiyle temizlendiği kişidir. Tasavvuf, baştan aşağı edeptir. Sufinin katında altın ve çamur eşittir. O, pislikten arınmış, tefekkürle dolmuş ve beşeriyetten Allah'a yönelmiştir. Tasavvuf, yemek yemeyi azaltmaktır, insanlardan arınmaktır. Sufinin

kalbi Allah'ın ismiyle saflaşmıştır, onun kalbi nurla doludur. Böylece o zikrullahın lezzetini tadan kişidir. Tasavvuf, kulun her anda, zamana uygun olan şeyle meşguliyetidir. Sufî, yoklukta susan, varlıkta ise veren kişidir. Tasavvuf başkasına yük olmayı terk etmektir, dünyayı gönle sokmamaktır.

Tasavvuf, Hak'ın kulu kendisinde öldürüp, kendinde diriltmesidir. O, barışı olmayan bir savaştır. Cüneyd sufîyi toprağa benzetmiştir Her kötü şey ona atılır, ancak ondan iyilikten başka bir şey zuhur etmez. Sufî, Hz. İbrahim'in (AS) kalbi gibi dünyevî kaygı ve kederlerden selamette olan ve Allah'ın emir ve yasaklarına itaat eden kişidir. Teslimiyeti İsmail (AS) gibidir, hüznü Davut (AS) gibidir, fakrı İsa (AS), şevki Hz. Musa (AS) gibi, ihlası ise Hz. Muhammed (SAV) gibi olandır. Yine, tasavvuf, yüksek ahlakın tümüne dalmaktır, hakka boyun eğmektir, kaderin getirdiklerine sabırlı olmak, Allah'ın verdiği razi olmaktır. Tasavvuf, tasasız, kedersiz, endişesiz Allah'la birlikte olmaktır. Yine tasavvuf, sufinin şu andaki oluşundan önceki olduğu gibi olmasıdır. Fuzuli olanı terk etmektir, emeli zayıflatmak, güzel fiiller işlemeye devam etmektir. Tasavvuf, kişinin kafasındaki her şeyi boşaltması, elindekileri dağıtması, musibetlere feryat etmemesidir (Cebecioğlu, 2014:387-406).

Tasavvuf dipsiz bir deniz, keremli zamanda, keremli toplum içinde, keremli insanda, keremli ahlâk, ahlâkın ahlâkı, hallerin murakabesi, edebin muhafazası, hakikati yerinden almak, yakıcı şimşek, uzaklığın kederinden sonra yakınlığın safası, beşeri sıfatlardan sıyrılıp, ilâhî ahlâk ile vasıflanmak halidir. Tasavvuf Hz. Muhammed'in (SAV) ruh emaneti, O'nun iç âlemi, özüdür (Kısakürek, 2010:95-99).

Bir başka ifadeyle tasavvuf, Allah'ı kendinde her şeye kâfi görmek, bütün azalarını ibadete yöneltmek, şehvet ve arzularla alâkayı kesmek, kifâyet miktarını geçmeyecek bir şekilde dünyaya asla rağbet göstermemektir (Öztürk, 2014:35-36).

Tasavvuf, mânen tecrübe etmekle, yaşamakla, tatmakla anlaşılmaktadır. Bu bilginin konusu Allah'ı tanımaktır. Tasavvuf, uygulamalı bir ilim olduğundan dolayı ancak şeyh ya da üstad denilen mânevî terbiyecilerin terbiye metodlarıyla öğrenilir. Bu kişilerin Hz. Muhammed'e (SAV) kadar geriye giden kesintisiz bir mânevî silsileyi takip etmeleri gerekmektedir. Tasavvuf ilmi, hal ilmi olduğundan dolayı okunarak elde edilemez. O, akıl üstü bir kalp ve vicdan ilmidir. Gayb âleminden

bahseder. Tasavvufa tarikat yoluyla girilir (Yılmaz, 2009:26-28). Tasavvuf, kaynağının doğrudan ve vasitasız olmasından dolayı yeni bilgiler sunar. Bunlar keşif, ilham ve sezgi yoluyla olmaktadır. Esas itibarıyla asr-ı saadette hal olarak yaşanan bir ilimdir (Nar, 2008:28).

Tasavvuf öz olarak Allah'ı, varlık âlemini ve insanı anlatırken, İslâm ahlâkının esasları olan tevbe, muhasebe, takva, murakabe, vera, havf, huşu, reca, ihlas, sıdk, istikamet, sabır, rıza, zühd, tevekkül, şükür kanaat, farz, uzlet,tevazu, vakar, haya, muhabbet, hâl, kabz, bast, fena-beka, gaybet-huzur, murid-murad, marifet, letaif, arif, fîraset, rüya, sema ve buna benzer konuları ele almaktadır (Nar, 2008:29-30).

Bir takım müsteşrikler tasavvufu Yunan mistisizminden alınmıştır şeklinde ifade etmektedirler. Aslında bu, kendilerinin gayretleriyle ortaya çıkmış bir durumdur. Çeşitli inanç sistemlerindeki ezoterik mistik yapılarıdaki bazı benzerlikler onları böyle düşünmeye sevk etmiştir. Hatta, bazıları Yunan düşüncesinin yanında Mısır, İran, Hind, Hristiyan ve Yahudi mistisizminden etkilendiği düşüncesini bile ileri sürmüşlerdir. Ancak böyle düşünenler insan fitratının her çağda aynı olduğu düşüncesini gözden kaçırmışlardır. Bu düşünce, insanların dine ve manevî hayata olan ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır (Yılmaz,1996:448).

Tasavvufta mektupla eğitim metodu da vardır. Hz. Peygamber nice ülkelerin idarecilerine mektuplar göndererek onları İslama davet etmiştir. Bu tarzı örnek alan sufiler de uzaktaki dostlarını mektup yoluyla irşad etmeye çalışmışlardır. Buna ilk örnek Cüneyd-i Bağdadi'dir. Sonraki zamanlarda Abdülkadir-i Geylani, Ahmed Gazali, Mevlana Celâleddin-i Rumî'nin mektupları, Alaüddevle Simmani ile Abdürrezzak Kaşani'nin mektupları, İmam- Rabbani'nin mektupları, Aziz Mahmud Hüdayi'nin ve Hasan Sezai'nin mektupları, Muhammed Esad Erbili'nin mektupları ve buna benzer pek çok Allah dostunun mektupları tasavvufta irşad için kullanılmıştır (Rabbani,2014:25-34).

2. AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ

2.1. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Yaşadığı Devrin Özellikleri

2.1.1. Devrin Siyasî ve Sosyal Hayatına Bakış

Aziz Mahmud Hüdâyî, yaşadığı dönem itibarıyla Osmanlı dönemi velileri içerisinde en meşhur velilerden birisidir. XVI. ve XVII. asırlar arasında geçen ve neredeyse bir yüzyıllık zaman dilimini içine alan 87 yıllık ömrü, devletin saadetlerini ve felaketlerini içerisinde barındıran bir döneme tekabül etmektedir. Devlet-i Osmanî Alî'nin sekiz padişahını idrâk etmesiyle de, o zamanki sosyal ve siyasî hayat üzerindeki tesirinin ne denli önemli olduğu ortadadır. Gerek yazmış olduğu eserleriyle ve gerekse sohbet, nasihat, vaaz ve irşad faaliyetleriyle manevî şöhretin haklı bir zirvesini yakalamıştır. Zîra, doğmuş olduğu dönem devletin en ihtişamlı dönemini, yani Kanunî Sultan Süleyman dönemini kapsamaktadır (Yılmaz,1990:27).

XVI. asır olan Kanuni dönemi devletin güç, şöhret ve zenginlik bakımından zirveye ulaştığı, büyüme ve gelişmenin imparatorluğa dönüştüğü bir dönemi ihtiva etmektedir. Zira tahtın tek varisi olan Kanuni zengin ve ihtişamlı bir devletin başına geçmiştir. Babası I. Selimin mağduriyet oluşturan icraatlarından dolayı devletteki mağduriyetleri gidermiş, İran'dan ve Mısır'da getirilmiş olan sanatkârların kendi memleketlerine dönmeleri hususunda azami gayret göstermiştir. Osmanlı devleti ve İran arasında yürürlükte olan ipek ticaretiyle ilgili yasağı kaldırmasıyla, bu ticaretten dolayı mağdur olup, mallarına el konulan tacirlerin zararlarını hazineden karşılamak suretiyle onların gönlünü almıştır. Yine o dönemde halka karşı eziyet verici bir tutum içerisinde olan devlet görevlilerini de cezalandırarak halkın üzerindeki baskıyı kaldırmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 257-264).

Bu dönemde devletin hudutları Avrupa içlerine Viyana'ya, Ortadoğu'da Mısır'a, Kuzey Afrika'ya, Asya'da İran ve Hindistan sınırlarına kadar genişleyerek gerek karada ve gerekse denizde askeri açıdan altın devrini yaşamıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin çocukluk evresini içine alan bu dönemden sonra devlet kendi içerisinde bütün müesseseleriyle bir duraklama dönemine girmiştir. II. Selim dönemi Kanuni ve Yavuz dönemleri kadar başarılı bir dönem değildir, zîra II. Selim'in devlet işlerine karşı liyakati yoktur. O, devlet işlerini kavrayamamakta ve görevi devletin hukuki ve

irsi işlerini yürütmekten ileri gidememektedir. Bu durum da devletin zemininde askerî, idarî ve siyasî açıdan olumsuzluklara zemin hazırlamıştır. II. Selim'in en büyük avantajı ise babası zamanından kalma Sokullu Mehmet Paşa gibi bir devlet adamına sahip oluşudur. Devlet dünyanın üç kıtasına hükmetmiştir, gurur ve güven duygusuyla hareket etmektedir. Bu vesileyle de kendi içerisinde Yahudi azınlıklara iktisadi ve ticari bir takım ayrıcalıklar tanımıştır. Ancak bu müsaade zaman içerisinde devletin başına telafisi mümkün olmayan gailer açılmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Yasef Nassi isminde bir Yahudi tacir, ticari olarak devleti yaralayan ilk kişilerden birisidir(Yılmaz, 1990:27-28).

Kanuni dönemi seferler dönemidir. Belgrad ve Rodos bu dönemde fethedilerek Avrupa toprakları ele geçirilmiştir. Devlet artık Avrupa'nın diplomatik ilişkilerine aktif olarak dâhil olmaktadır. Antlaşmalara dayalı siyasi oluşumlar başlamış, devletin Avrupa topraklarındaki yeri kesin hale gelerek, devlet bundan sonra hiçbir Hristiyan gücün asla müdahale edemeyeceği bir pozisyona yükselmiştir (Gençdoğan, 2010:15).

Sekiz yıl Osmanlı tahtını elinde tutan II. Selim seferlere iştirak etmemesi bakımından kötü bir örnektir. Fakat o, böyle bir bid'ade sebep olurken devletin imarı ve sanat gibi işlerle meşgul olmuş, Sokullu Mehmed Paşa, Sinan Paşa, Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşa gibi çok değerli devlet adamları da devlet ve fetih işleriyle meşgul olmuşlardır. Hatta çok stratejik bir öneme haiz olan Kıbrıs adası bu zaman içerisinde fethedilmiştir. Mimari alanda Mimar Sinan, edebiyat ve şiir alanlarında Bâki ve Fuzûli, Hüs-ü hat sanatında Karahisarî, devlet idareciliğinde ise Sokullu Mehmed Paşa gibi zirve şahsiyetler bu ihtişamın bu dönemdeki ileri gelenleridir (Yılmaz, 1990:28).

II. Selim'den sonra devletin başına geçen III. Murad iyi bir tahsil görmüş ve devlet işlerinde yetişmiş olan bir padişahdır. Ancak, onun kadına ve paraya olan düşkünlüğü kendisi açısından çok büyük bir zaaf teşkil etmektedir. Devlet işlerini babası gibi tarafsız yürütememektedir. Olur olmaz müdahaleleriyle devletin işleyiş ahengini bozmaktadır. Onun kadına olan düşkünlüğünü kullanan Nurbanu Valide Sultan ve Safiye Sultan arasındaki mücadele devlet işlerinin gittikçe açmaza girmesine neden olmuştur.

Özellikle saltanatta görülen bu bocalama emareleri aşırı güvenin getirmiş olduğu rehavetten dolayı devletin tüm bünyesine sirayet etmiştir. Avusturya ile sekiz yıllık barış imzalanırken, İran'da Şah Tahmasb'ın ölmesi üzerine taht kavgalarının başlayacağı düşüncesiyle sefere çıkmış ve oniki yıllık bir Osmanlı-İran savaşına neden olunmuştur. Bu arada Sokullu'nun ölmesinin de savaşın uzamasına tesiri büyük olmuştur. Bu savaş Osmanlıya çok pahalıya mal olmuştur, zira mali ve askeri bakımdan epeyce bir güç kaybı söz konusudur. Şah Abbas'ın İran tahtına oturmasıyla da savaş sona ermiştir.

Fakat bu seferlerin kazancı Tiflis'in, Gürcistan'ın, Şirvan'ın, Dağıstan'ın, Tebriz ve Şamahi'nin Osmanlıya dâhil olması olmuştur. Sokullu'nun ölümü devlet ricali arasında rekabete yol açmış ve devletin başına felaketlerin gelmesine neden olmuştur. Safevilerle olan barış gerçekleştirildikten sonra Sinan Paşa tarafından Avusturya üzerine harp ilan edilmiş, Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa Avusturya'ya akın yaptığı esnada pusuya düşürülerek şehid edilmiştir. Harbin asıl bahanesi ise bu hadise olmuştur.

Böylelikle, Sultan I. Ahmed dönemine kadar gidecek olan zorlu bir süreç dönemi başlamıştır. Sinan Paşa Avusturya'dan Yanıkkale'yi her ne kadar geri almışsa da, batıdaki mezhep kavgalarından istifade edilebilecek diplomasi anlayışını gösterememiş, bu yüzden haçlı zihniyeti yeniden hortlamış ve Boğdanda büyük bir katliam olmuştur. Osmanlı devleti batının kuşattığı ateş çemberi içerisinde kalmıştır. Durumun ne derece olduğunu henüz kavrayamayan III. Murad ise çok büyük bir safdillikle şehzadesi Mehmed'in sünnet merasimi ile meşgul olmuştur. En kötüsü de, bu merasimde hünerleriyle padişahı ve halkı eğlendiren hokkabaz tüm devlet teamüllerine ters düşmesine rağmen yeniçeri ocağına kayıt edilmiştir. Bu kadar sıkı esaslarla elde tutulan bu iki yüz yıllık ocak böylelikle yaralanmıştır. Yeniçeri ağası olan Ferhad Paşa bu duruma çok direnmiş ancak, yolsuzluğa göz yummamak için istifa ederek tepkisini ortaya koyabilmiştir (Yılmaz,1990:28-29).

Direktif vermekten aciz olan III. Murad irade bakımından zayıf bir hükümdardır. Devlet ancak Sokullu'nun padişahın eksikliklerini kapatmasıyla dirayetiyle ayakta kalabilmiştir. Onun ölümünden sonra devletin yapısındaki askeri, siyasi ve iktisadi bozulmalardan dolayı Aziz Mahmud Hüdâyî devletteki ve

toplumdaki aksaklıkların giderilmesi amacıyla padişahlarla irtibat kurarak, devlette devamlılığın sağlanması amacıyla onlara önemli tavsiyelerde bulunmuştur. III. Mehmed'in zamanında ise devlet işlerine müdahale had safhaya çıkmıştır. Bir yandan dışarıdaki savaşlar, bir yandan da Celâlî isyanları baş göstermiştir. Genç yaşta ölen babasının yerine devletin başına geçen I. Ahmed devletin dıştaki meselelerini barış yoluyla çözümlenmeye gayret ederken, içeride de merkezi yapıyı güçlendirmiştir. Onun Aziz Mahmud Hüdâyî ile münasebeti çok samimi bir durum arz etmektedir. Onun bu bağlılığı kendi atından inip, atına Hüdâyî Hazretlerini bindirerek ardından yürüyecek kadar bir saygı içerisindedir (Gençdoğan, 2010:17).

Derviş-meşrep bir padişah olan I. Ahmed aynı zamanda genç, zeki ve şair yapıya sahiptir. Fakat henüz yirmi yedi gibi erken bir yaşta hayata gözlerini yummasından sonra yerine devlet işleriyle meşgul olamayacak kadar akli unsurlardan mahrum olan deli lakaplı I. Mustafa padişah olmuşsa da, üç aylık bir zaman diliminden sonra ha'ledilmiştir. Yerine ise I. Ahmed'in çok zeki olan küçük oğlu genç Osman adıyla maruf II. Osman geçmiştir. Genç padişah devlet çarklarındaki tikanlıkları görmekte gecikmemiş, tecrübesiz olmasına rağmen yeniçeri ocağında ıslahat çalışmaları yapmak istemiştir. Bu durumun ocak tarafından fark edilmesiyle yeniçeriler isyankâr tavırlar sergilemişler ve Lehistan savaşında laubalilik göstererek harbin zaferle neticelenmesini önlemişlerdir. Bunun sonucunda saltanat ve ordu birbirlerini tasfiye edilmesi gereken bir düşman olarak görmüşlerdir. Hatta yeniçeriler padişahın hacca gitme arzusunu bile kendilerine karşı nefret olarak nitelemişler, onun Mısır ve Şam'dan asker toplamak gayreti olarak görmüşler, padişahı hacca teşvik eden hocası Ömer Efendinin bile kellesini istemişlerdir. Tecrübesiz davranan II. Osman buna karşı çıkmış ve canından olmuştur. Siyasî otoriteye karşı bu kadar vahim hareket eden askeri otorite hem kendi bünyesinde, hem de devletin bünyesinde olumsuzluklara neden olurken, medreseye mensup olanlar ise hizmetlerine devam edegelmişlerdir. II. Osman'ın şehadetiyle yine üç aylığına devletin başına getirilen I. Mustafa üç ay sonra tekrar görevinden alınarak yerine IV. Murad padişah olmuştur (Yılmaz, 1990:31-32).

IV. Murad da henüz erken yaşta padişah olmuştur. Bu dönemde ülkeyi padişahın annesi Kösem Sultan ve akrabaları yönetmişlerdir. Bu durum devlette büyük karışıklıklar çıkmasına neden olmuştur. Anadolu'nun kuzeyinde büyük

hadiseler olmuş, Irak Safevilerce işgal edilmiş, sadrazam ve devlet görevlileri bütün bu boşluklardan faydalanmak suretiyle yeniçeriler tarafından öldürülmüştür. Henüz yirmi yaşında olan IV. Murad devletin işlerini büyük bir vukufiyetle ele almasından sonra devlet işlerinde sertlik göstererek annesi Kösem Sultanı etkisizleştirmiş, etrafında yer alan sadık adamlarıyla yönetimde etkili olarak devletteki rüşvet ve israfi, keyfiyeti ortadan kaldırarak huzur ve güveni tesis etmiştir. Padişahlar tahta çıkarken, o zaman içerisinde en muteber şeyh kim ise padişahın kılıcını Eyüp Sultanda o kuşanmaktadır. İşte IV. Murad'ın kılıcını da Hüdâyî kuşatmıştır. Bu durum padişah açısından bakıldığında manevî otoriteyi yanına almak görülmelidir. IV. Murad'ın saltanatı devrinde bu kadar yükselişten sonra büyük yıkımların başladığı bir dönemde bu kadar olumsuzluğa tanıklık eden Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri irşad, sohbet, nasihat ve tavsiyeleriyle devletin başına musallat olan olumsuzluklara cevap niteliğinde manevi yardımlarıyla padişahların yolunu hakikatli bir şekilde aydınlatmaya gayret göstermiştir. Bu padişah döneminde de vefat etmiştir (Gençdoğan, 2010:17-18).

Aziz Mahmud Hüdâyî döneminde Osmanlının siyasi ve sosyal vaziyeti tarihe Türk asrı olarak geçen 15.asır ve 16.asır arasındadır. Bu dönemlerde Türkler tarih boyunca en iyi şekilde yaşamışlardır. Bu dönemde Kanuni'den sonraki tüm olumsuzluklara rağmen Hüdâyî toplumun ve padişahların bütün zaaf ve meziyetlerini çok iyi teşhis etmek suretiyle, bu olumsuzlukların adalet, sünnet ve şeriat çerçevesinde giderilmesi gayretini göstermiştir. Yani, saadetin felakete dönüştüğü bir zaman diliminde yaşayan Hüdâyî, devletin başına musibet olarak gelen bütün olumsuzlukları manevi rüzgârıyla bertaraf etmeye çalışmış, padişahın devlet adamlarına, esnaftan halka her sınıf ve muhitten insana kucağını açmak suretiyle hizmetini büyük bir liyakatle yürütmüştür. Hüdâyî, siyasetin toplumdan ayrı düşmesine müsaade etmeyerek, halk ve saray arasında adeta bir köprü unsuru olmuştur. Onun derin tarih bilgisi, beşeri ilimlere olan vukufiyeti, manevî derinliği, islâmî ilimlerdeki başarısı, Kur'an ve sünnete hassasiyetle bağlılığı, onu siyaseti yönlendiren bir konuma yükseltmiştir. Gerekli müdahalelerle devletin asli görevini yürütürken adalet ve merhametle hizmet etmesi gerekliliğini vurgulayarak görevin suiistimal edilmemesi gerektiği anlayışını dile getirmiştir. Onun derin entelektüel ve

mütevazı kimliği gerek yaşamış olduğu döneme ve gerekse daha sonraki dönemlere ışık tutmuş ve onu cazibe merkezi kılmıştır (Kemal, 2014:52-67).

2.1.2. Devrin Kültürel, Edebî ve Manevî Yönüne Bakış

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin yaşamış olduğu dönem Osmanlı devleti açısından en parlak dönemdir. Bu dönem siyasî, kültürel, sosyal, mimarî ve edebî açıdan en yüksek seviyeye ulaşılan bir dönemdir. Türk edebiyatı bu dönem itibarıyla kendisini diğer Türk ülkelerine kabul ettirebilecek bir seviyeye bu zaman zarfında ulaşmıştır. Arap ve Fars nazireciliğinin de sona erdirilmesiyle Türk edebiyatı özgünlüğüne kavuşarak klasik bir edebiyat meydana çıkmıştır. Bu dönemin şairleri de artık örnek gösterilebilecek mümtaz üstatlardandır. Padişahların sanata, ilme çok büyük önem vermeleri, büyük katkılar sağlamaları, sanatkârları ve âlimleri her açıdan himaye etmeleri, kendileri adına bu durumu vazife olarak addetmeleri fikir, sanat ve kültür hayatını yükselişe geçirmiştir. Bizatihi padişahların kendisi sanat ve ilim erbabıdır. Hakeza, padişahların devrin kültür hayatına da büyük bir önem atfetmeleri ülke dışındaki âlim ve sanatkârların Osmanlı topraklarına gelmesine vesile olmuştur (Banarlı, 1997: I/557).

Hüdâyî Dergâhının Osmanlı tahtının üzerindeki etkisi ise bu dönemde Üsküdarı ön plana çıkartmaktadır. Siyasî ve manevî açıdan en zor zamanlarda sadrazamlar dua almak için sürekli bu dergâha uğramışlardır. Hüdâyî'nin günlük hayatta oynadığı rol kadar kültürel açıdan şehir kimliğinin oluşmasında da rolü büyük olmuştur. Şehir onunla kimliğini bulmuş, adeta onunla da bütünleşmiştir. Yine Hüdâyî saraya gönderdiği ayrıntılı raporlarla alevi-kızılbaş köylerine camilerin yapılması gerekliliğini bildirmiş ve hayırseverler tarafından bu kültürel faaliyetlerin vakıfların ve hayırseverlerin yardımlarıyla hızlandığı görülmüştür. Zira, Anadolu'da İran merkezli jeopolitik tehdit dikkate alındığında bu kararların ne kadar isabetli olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.

Şehrin yapılanmasında bâriz olarak göze çarpan bu durum yabancı gezginlerin de dikkatini celp etmiştir. Aziz Mahmud Hüdâyî yalnızca İstanbul'da değil, Anadolu ve Balkan coğrafyasındaki çok geniş kitleleri de etkisi altına almıştır, zîra, Sultan Ahmed Camii'nin açılış hutbesini de okuyan Hüdâyî, halkın kültürel yapılanmasına katkı sunmuştur. Aynı zamanda her ayın ilk pazartesi günün onun burada vaazlar vermesi ve halkı irşad etmesi kültürel faaliyetler açısından dikkat çekicidir, Şehirdeki sosyal hareketliliğin, hayatın, ekonomik oluşumun ortaya çıkabilmesi için, şehir merkezindeki temel yapılaşmanın oluşması ve bu yapılaşma etrafında yer alış dikkate değerdir. Zîra, bu yapılaşma çeşitli, kültürel, sosyal, manevî, edebî unsurlardan oluşmaktadır (Şahin, 2014:168-169).

Bu dinî, edebî ve kültürel unsurlar etrafında yetişen âlim ve sanatkârlar içerisinde, Zatî, Hayalî, Ruhî, Bâkî, Taşlıcalı Yahya Bey gibi şairler; Âşık Çelebi, Sehî, Lâtîfî gibi tezkire yazarları ve Hoca Saadettin Efendi gibi tarihçiler de bulunmaktadır (Banarlı, 1997: I/557).

Diğer yandan, şehrin oluşturmuş olduğu kimlik yabancı gözlemcileri ve gezginleri bir hayli etkilemiştir, bilhassa belirli bir kültür seviyesine ulaşmış aydın Türklerin dini ve kültürel konularda yabancılara karşı olan düşünce ve davranışlarında eski sert ve müsamahasız taassuplarını bıraktıkları düşüncesi ortaya çıkmıştır. İstanbul'un doğu yakası batı yakasına nazaran eski örf ve gelenekleri önemli ölçüde korumuştur. Evler, çeşmeler, camiler üslup bakımından özelliklerini korumaktadırlar. Batı yakada ise sağlık kurumları, temizleme çalışmaları, yol yapımları, yaya kaldırımları, at arabalarında kadınlı ve erkekli gezintiler ise göze çarpmaktadır.

Yine, o zamanın Üsküdar tarafında köşkler, çeşmeler, yüksek minareli camiler, mezarlıklar, tekkeler, Anadoluhisarı göze çarpmaktadır. Yine, bu dönemin Üsküdar'ında Türk dilini yumuşak bir üslupla konuşan kadınlar ve çocuklar dikkat çekmektedirler. Her ne kadar yüzleri peçeli de olsa o zamanki Frenklerin bakışlarından pek fazla kaçmamaktadırlar. Dini ve kültürel yaşayışın etkisinden dolayı Müslüman mahallelerinde yüksek şahsiyetli kişilerle yaşamak arzusu, halkla bu şahsiyetleri birleştirmiştir Bunun en önemli göstergesi ise Üsküdar ve Eyüp semtleridir (Şahin, 2014:170-172).

Öte yandan edebî alanda XVI. yüzyıl edebiyatın dîvân şiiri açısından zirveyi yakaladığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde divan şiiri ahenk, ses ve nazım bakımından çok ileridedir. Yine, şiir mecaz ve benzetmeler bakımından yerli ögelerle doldurulmuştur. Şiirin konularını ise, tasavvuf, aşk, din, hikmet, tabiat gibi konular oluşturmaktadır. Her ne kadar edebiyat doğudan, Arap, Fars medeniyetlerinden etkilenmişse de, zamanın akışı içerisinde millileşme temayülü göstermiştir. Şiir, bağlı olduğu yüzyılın kültür ve medeniyet anlayışını, zevkini, estetiğini, sanatını yansıtmıştır. Örf ve adetler, gelenek, hayata bakış, kıyafet kültürü, devletin işleyiş anlayışındaki mantık yine şiirde söz konusu edilen unsurları ihtiva etmektedir.

Bir sonraki yüzyıllık zaman diliminde ise toplumun sosyal hayatındaki geri kalmışlığa ve çalkantılara rağmen, saat ve edebiyat dünyasında tam tersi bir yükseliş söz konusudur. Artık klasikleşmiş olan Türk şiiri daha bir yerli yapıya sahip olma özelliği göstererek oturmuşluğunun bilincindedir. Şiir, daha önce etkilenmiş oldukları arabi ve farisi unsurları bile aratmayacak derecede aksine onlarla yarışabilecek niteliktedir. Bu yüzyılın edebiyata yansıyan diğer unsurlarından birisi de Türk şiirinin Sebki-Hindi ve Hikemi şiir unsurlarını taşımaya başlamasıdır. Zîra, bu tarz kendisini bir edebi akım olarak göstermekle beraber, halkı bilgilendirici didaktik özellikler de göstermiştir. Bu tarzın ortaya çıkmasının sebebi ise gerek devletin ve gerekse toplum hayatının siyasi, sosyal ve mali yapısındaki durgunluktur. Hikem-i şiir daha ziyade karşısındakine bir telkinde bulunma, ona mesaj verme amaçlıdır, aynı zamanda kısa ve özündür. Dili anlaşılır olmakla beraber, gayet açıktır. Fikir ve bilgi verici niteliklere sahiptir, süslü değildir. Bir diğer akım olan Sebki-Hindi ise farisi eksenli Urfî ve Saib'in etkisiyle edebiyatımıza girmiştir. Naili, Neşati ve Fehim gibi temsilciler Türk edebiyatında bu şiirin öncüleri durumundadırlar. Üslup bakımından sözün önemi değer kaybederken, anlamda incelik, karmaşıklık ve derinlik gibi unsurlar söz konusudur. İstirap, elem, acı gibi ruha dönük unsurlar daha ziyade şiirlerde baskın durumdadırlar. Abartma ve tezatlar gibi unsurlar da şiirlerde kullanılırken, tasavvufi ögelere de yer verilerek özlü anlatıma gerek duyulmuştur (Gençdoğan, 2010:19-21).

Devrin önemli özelliklerinden birisi de ulema, meşayih ve devlet ricâlinin münasebetleridir. Manevî yönden dönem iç açıcı değildir. Bu yüzden özellikle Hüdayi dergâhı ve Aziz Mahmud Hüdâyî ulemaya ve sultanlara mektuplar yazmak

suretiyle meşayihî sultanlara ve âlimlere tanıtılarak onların ve kendisinin devlet üzerindeki dolaylı tesirini dile getirmiştir. Zekeriya Efendi ve Bostanzade Mehmet Efendi gibi âlimler bu dönemde Hüdâyî'nin İstanbul'da kalmasını sağlamışlar ve onu padişahla irtibata geçirmişlerdir. Bu kişilerin hepsi de- Hüdâyî dâhil- medrese kökenlidirler.

Aziz Mahmud Hüdâyî padişahın meşayihla irtibat halinde olması gerektiği hususunu dile getirerek devlet müessesesini Sofyalı Bali Efendi, Nurettinzade Muslihuddin Efendi, Şaban Efendi halifesi Şeyh Mehmed Efendi, Davut Efendi, Rodoslu Aliyuddin Efendi, Medineli Şeyh Mehmed, Kastamonulu Meczup ve Mısırlı Abdülhalik Derviş gibi önemli manevi şahsiyetlerle bir araya getirmiştir. Hüdâyî, devlet adamları ile dosttur. Kıbrıs Paşası Ahmed Paşa, Hızır Paşa, Kazasker Düğmecizade Efendi, Hüseyin Bey, Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa, Ferhad Paşa, Halil Paşa gibi devlet adamları onun manevi etkisi altında olmuşlardır. Devlet ricâlinin dünyevi ve idari işlerde mutlaka evliyaullah ile irtibatlı olması gerekliliği hususu da yine Hüdayi tarafından sıklıkla öğütlenmiştir. Toplumda bir takım kötülükler söz konusudur. Bu durum kamu düzenini olumsuz etkilemektedir. Şeriatın icrasında ve sünnetin ihyasında gevşeklik söz konusudur. Namazda gevşeklik gösterilmektedir. Zekat ve sadaka ihmal edilmekte, içki içenlerin sayısı çoğalmakta, eşkıya gibi unsurlar toplumda türemektedir. Fasık ve facir insanlar çoğalmış, mehdîlik iddia edenler zuhur etmiştir. Bütün bunlarla ilgili olarak devlet müessesesi Hüdayi tarafından uyarılmıştır (Kemal, 2014:64).

Yine, devre edebî yönden bakıldığında gazel ve kasîde gibi unsurlarda Nef'i ön plana çıkmaktadır. Şair Nef'i birçok kaside şairini gölgede bırakmıştır. Gazelde ise şeyhülislam Yahya, Neşati, Naili gibi büyük şahsiyetler yetişmiş; nesirde ise Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Peçevi, Nergisi, Veysi gibi kişiler ön plana çıkmıştır. Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevheri, Kâtibi, Üsküdarî gibi saz şairleri de yine bu döneme damgasını vuran şahsiyetlerdir. Nev'izade Atayi mesnevi alanında zirve isimlerden olurken, Rif'ati, Kafzade Faizi, Fasih Dede, Riyazi gibi mesnevi şairleri de yine diğer önemli yazarlar kısmını oluşturmuştur. Halk edebiyatı zirve devrini yaşarken, tasavvuf edebiyatı tasavvufi çevrelerden beslenmiş, Aziz Mahmud Hüdâyî, Bâkî, Cevheri, Şeyhülislam Yahya Efendi şairler ön plana çıkmıştır (Gençdoğan, 2010:21-23).

2.2. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı, İlmî, Edebî ve Manevî Şahsiyeti

2.2.1. Hayatı (1541-1628)

Aziz Mahmud Hüdâyî 16. ve 17. yüzyılın şeyh, şâir ve sofisidir (Banarlı, 1997: II/702). Her ne kadar Bayramiyye tarikatının bir şubesi olsa da, zamanla müstakil bir tarikat haline gelmiş olan Celveti tarikatının öncüsüdür (Yılmaz, 2009:299). Osmanlı döneminin en meşhur evliyâlarından birisi olan, gerek kendi döneminde ve gerekse günümüzde manevî tasarrufu devam etmekte olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin aslen Şereflikoçhisar'lı olmakla beraber 1543 yılında Sivrihisar'da dünyaya gelmiş olduğu söylenmektedir. Doğumu hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Bazıları onun Sivrihisar'da doğduğunu dile getirirken, bazıları da Şereflikoçhisar'da doğduğunu hakkında kanaatlerini beyan etmektedirler. Ancak baskın görüşe göre onun doğum yeri olarak Koçhisar kabul edilmektedir. Sivrihisar ise daha ziyade yetiştiği muhit olarak anılmaktadır. Zira, Hüdâyî kendi eseri olan "Vâkıat"ında yetişmiş olduğu Sivrihisar'dan sık sık bahsetmiştir. Harîrizade Kemalettin onun 1543 tarihinde doğduğunu söylerken Gülşen Efendi 1545 yılında doğduğunu söylemiştir (Yılmaz, 1990:37-42).

Yine "Vâkıat"taki bir konuşmasında şeyhinin sormuş olduğu soruya vermiş olduğu cevabıyla 37 yaşında olduğu, bunun 1541 senesine tekâbül ettiği ortaya çıkmaktadır. Ebeveynlerinin Sivrihisarlı olması sebebiyle onun doğum yerinin yanlışlıkla Sivrihisar olarak kaydedildiği ve bu çelişkinin buradan kaynaklandığı dile getirilmektedir (Gençoğlan, 2010:26). Asıl ismi Mahmud olmakla beraber daha ziyade yazmış olduğu şiirlerinde "*Hüdâyî*" mahlasını kullanmıştır. Bu mahlas kendisine şeyhi ve üstadı olan Üftade tarafından verilmiştir "*Hüdâyî*" kelimesi "*doğru yola mensup olan, doğru yol, hidâyet*" manâlarına gelmektedir. "Aziz" isminin ise daha ziyade onun büyük bir şahsiyet olmasından kaynaklanan özel durumundan dolayı kendisine izafe edilmiştir. Babasının adı ise Fazlullah Mahmud bin Mahmud'dur (Yılmaz, 2008:1). Bu isim aynı zamanda "*Ulu*" manâsına da gelmektedir ve Hüdâyî'nin neseb itibarıyla Sadat-ı Kiram'a dayandığı

söylenmektedir. Zira, İsmail Hakkı Bursevî'nin ifadesine göre onun Cüneyd-î Bağdadî üzerinden Hz. Muhammed'in (SAV) soyuna dayandığı ve “*Seyyid*” olduğu, bu yüzden yeşil sarık sarınmış olduğu ve halen Üsküdar'daki türbesinin üzerinde de yeşil sarık olduğu açıktır (Yılmaz, 1990:38).

Aziz Mahmud Hüdâyî ilk tahsil yıllarını çocukluğunu yaşamış olduğu Sivrihisar'da geçirmiştir. Daha sonra tahsilini devam ettirmeye çok daha müsait bir muhit olan İstanbul'a gelmiştir. Orada Müderris olan Nazırzâde Ramazan Efendiye talebe olarak onun ilminden istifâde eden Hüdâyî, Halvetiyye tarikatının şeyhlerinden olan Muslihuddin Efendi'nin de sohbetlerine katılmak suretiyle ondan feyz almış, manevi istifadeler elde etmiştir. Bu süreçte İstanbul'daki ilim tahsilini tamamlayan Hüdâyî, hocası Nazırzâde'nin Edirne Müderrisliğine tâyini dolayısıyla hocasıyla birlikte Edirne'ye gitmek zorunda kalmıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî Edirne'de hocasına artık müderris yardımcısı ve stajyer olarak yardım etmektedir, hatta hocasının Şam ve Mısır'a kadı olarak tayin edildiği dönemlerde de onun vekili olma şerefine nâil olmuştur. Bu arada Halvetiyye çevresiyle olan münâsebetlerini yoğun bir şekilde sürdüren Hüdâyî, hocasının Bursa kadılığına tâyin edilmesi hususiyetiyle kendisi de Bursa'da Ferhadiye Medresesinde müderris ve Mahkeme-i Suğraya vekil olarak atanmıştır (Yılmaz, 2008:1).

Hüdâyî'nin Bursa'ya atanmasının henüz üçüncü yılında hocası Nazırzâde ahirete intikal etmiştir. Onun vefatıyla Hüdâyî resmi vazifelerini bırakmıştır. Görmüş olduğu bir rüya ve gaybî işaretler dolayısıyla bir Celvetiyye şeyhi olan ve sohbetlerini dinlediği Muhiddin Üftade Hazretlerine bağlanmıştır. Onu Üftade'ye intisab ettiren rüyada o cehennem ateşini seyretmektedir. Ancak, hayattayken kendilerinin cennette olacaklarını umduğu bazı mümin kişilerin ve hayır sahiplerinin ve hatta hocası Nazırzâde'nin de hep birlikte cehennem ateşinde yanmış olduklarını gördüğünde dehşete kapılan Hüdâyî o kadar acı ve üzüntü duymuş ki, daha hemen o sabah elinde avucunda ne varsa satarak, malını, mülkünü ve vazifesini terk ederek Üftade Hazretlerine talebe olmuştur.

Hüdâyî'yi Üftade'ye intisab ettiren bir başka rivâyet daha vardır. Bu rivâyet ise onun bakmış olduğu resmî bir davadır. Bu dava onun görevini bırakmasıyla neticelenmiştir. Bursa kadılığı sırasında o zamana kadar eşine pek rastlanılmayan bir

davaya bakmak zorunda kalmıştır. Bursa’da Hisar semtinde ikamet etmekte olan fakir bir zat, her yıl hale sürekli hacca gitmek ümidiyle niyet etmektedir. Fakat bir türlü parayı denkleştirip, fırsat bulup hacca gidememektedir. Davanın görülmüş olduğu sene olan bu zaman zarfında hanımına “*İnşallah bu yıl hacca gideceğim, şayet gidemezsem seni boşayacağım*” diye bir ifâde kullanmıştır. Vakit artık kurban bayramına yaklaşmıştır. Ne yazık ki, adam ortalıklarda yoktur. Bu arada karısı kocasını merak etmektedir. Aşağı-yukarı bir haftaya yakın bir süre sonra adam aniden ortaya çıkarak evine gelir ve karısına hacca gidip geldiğini söyler. Bu duruma epeyce hayret eden karısı tabii ki ona inanmamaktadır. Kocasına vermiş olduğu boşanma sözünü hatırlatarak, kocasının yalan söylediğine kanaat getirir ve kadıya boşanma davası açar. Bu zaman diliminde Bursa kadısı olan Mahmud (Hüdâyî) yapılan şikâyetin aydınlatılması hususu ile adama mahkemeye çağırır. Adam, karısına söylemiş olduğu ne varsa hepsini mahkeme huzurunda bir bir anlatır. Hatta hacca giden ve onunla beraber olan arkadaşlarından bile söz eder. Kadı Mahmud adama bu işi nasıl yaptığını sorduğunda, adam eskici Mehmed dede vasıtasıyla bu işin olduğunu anlatır. Böyle bir şeye inanmayan Kadı Mahmud eskici Mehmed Dedeyi huzuruna çağırarak olanı biteni anlattırır. Eskici Mehmed Dede vermiş olduğu ifadesinde Allah’ın düşmanı olan şeytanın bir anda bütün dünyayı dolaştığını ve Allah’ın dostu olan bir kulun niçin bir anda Kâbe’ye gitmesinin bu kadar abes karşılandığını söyleyerek kadıyı şaşırır. Mehmed Dede’nin bu cevabı çok manidardır ve Kadı Mahmud davayı Bursalı hacıların dönüşüne kadar ertelemiştir. Haccın bitmesiyle Bursalı hacılar hacdan dönmeye başlamıştır. Kafile hacdan geldiğinde şahitler mahkemeye çağrılarak hacıların ifadesi alınır. Kafiledekiler de aynı şeyleri kadı Mahmud ve davacının huzurunda söyleyince, Kadı Mahmud büyük bir şaşkınlık içerisinde davayı düşürür ve adam karısını boşamaktan kurtulur. Bu şaşkınlığı üzerinden bir türlü atamayan Kadı Mahmud nihayetinde Eskici Mehmed Efendi’ye giderek büyük şaşkınlık içinde olduğunu söyleyip ona bağlanmak ister. Ancak Mehmed Dede, bu nasibin kendisinde olmadığını ve onun Üftâde Hazretlerine başvurması gerektiğini söyler ve Kadı Mahmud’u Üftâde Hazretlerine gönderir (Gençdoğan, 2010:28-29).

Kadı Mahmud henüz otuz altı yaşında iken Muhyiddin Üftâde’ye intisab etmiştir. Hz. Üftâde, buranın bir yokluk kapısı olduğunu söyleyerek ondan, öncelikle

malını, mülkünü bırakmasını, memuriyetini, müderrisliğini terk etmesini ve Bursa sokaklarında nefsinı yenerek ciğer satmasını istemiştir. Kadı Mahmud tereddütsüz bir şekilde Üftâde Hazretlerine söz vermiş ve verileni aynı şekilde tatbik etmeye canla başla koyulmuştur. Artır o, Üftâde'nin irşad halkasındadır. Kadı Mahmud verilen bütün bu görevleri yerine getirirken sıkı bir riyazata tabi tutulmuştur. Artık üç günde bir elmayı koklayıp iftar ettiği gibi, sadece kuru bir ekmekle de yetinmektedir. Bu halinden dolayı artık yolda giderken dirilerden ziyâde ölülerle konuştuğunu söylemektedir. Hatta, bir gün Üftâde'yi ziyarete giderken vefat etmiş olan bir müezzine rastlamış ve bu durumu hocasına anlatmıştır. Üftâde de onun riyazetle ruhunu kuvvetlendirdiğini ifade ederek, kendisinin de bu yola ilk intisap ettiğinde çarşıda dirilerden ziyâde ölülerle konuştuğundan bahsetmiştir(Yılmaz, 1990:47).

Hüdâyî Bursa'ya geldiğinde çok kibirli, çok bilgili bir kişiliktir, ancak bu rahatsızlığını da kendi üzerinde duymaktadır, hocası Üftâde'nin manevi tespitine göre ezeline çok büyük bir mürşit olma temayülü bulunmaktadır, yani ilm-i ledüne ezelden meftundur. Ancak üzerindeki bu kibrin kırılması içinde hiç kimsenin yapamayacağı bir şeyi sırmalı kaftanıyla ciğer satmak suretiyle nefsinı yenerek ispat etmiştir. Bu hadise onun seviyesinin ne kadar yüksek olduğuna dair bir delildir (Doğan, 2014:5-6).

Üstâdının yanında üç yıl gibi bir seyr-i sülûk eğitimine tabi tutulan Hüdâyî Celvetî Tarikatı üzerine terbiye edilmiştir. Daha sonra şeyhi tarafından irşad vazifesiyle Sivrihisar'da manevî görevini halife olarak sürdürmüş, altı aylık bir zaman diliminden sonra üstâdı Üftâde'yi ziyaret amacıyla Bursa'ya gelen Hüdayi üstâdının vefatı üzerine ailesiyle birlikte Rumeli'de bir süre kalmıştır, bilahare İstanbul Üsküdar'a gelerek Mehmet Paşa camii yakınlarındaki bir evde on altı yıl riyâzet ve mücâhede ile meşgul olmuştur (Yılmaz, 2008:2).

Bir diğere ifadeye göre, Küçük Çamlıca mevkiinde çilehane mescidi ve ona bağılı olarak iki taş oda yaptırmış ve burada nefsiyle mücahede etmiştir. Bir yandan irşad vazifesini yerine getiren Hüdâyî, diğere yandan Fatih Camii'ndeki sohbetlerini sürdürmüş, 1589 senesinde Üsküdar'da günümüzdeki dergâhın yerini satın almak sûretiyle buranın inşaatını 1595 yılında tamamlamıştır. Fatih camiinde vaizliği bırakan Hüdâyî, bu sefer Mihrimah Sultan Camii'nde sadece Perşembe günleri

sohbetlerini sürdürmüş, 1617 yılında yapımı tamamlanan Sultan Ahmed Camii'nde de Pazartesi günleri vaaz vermeye başlamıştır (Gençdoğan, 2010:30).

Hüdâyî, bütün padişahlara hükmedercesine manevî emirler veren yüce bir kişiliktir, gazaba uğrayan devlet büyükleri için bir manevî barınak ve sığınak olmuştur. Padişahlar yanında Sadrazam Kayserili Halil Paşa, Dilaver Paşa, Hoca Saadettin Efendi, Sunullah Efendi, Şeyhülislam Hocasade Esat Efendi, Okçuzade Mehmed Şahi Efendi, Sarı Abdullah Efendi, Nevizade Atai gibi şahsiyetler onun müntesipleri arasındaki kişilerdir (Akpınar, 2005:32-33).

Hüdâyî, âlimliği, şâirliği ve mutasavvıf şahsiyeti ile gerek kendi döneminde ve gerekse kendisinden sonraki çağlarda yaşayanların saygınlığını ve beğenisini mazhar olmuş bir büyük şahsiyettir. Hilm sahibi ve tatlı dilli bir zat olduğu ve yol gösterici özelliği ile padişahlarla sürekli ünsiyet halinde olmuştur. Yöneten ve yönetilen kesim tarafından benimsenmiştir. Hz. Ali'nin neslinden olan bu kâmil zatın dengi yoktur. O, bu gizli yolun sultanıdır. Kalbi müstesna ilimlerle doludur. Ledün ilminin pınarı olduğu için herkes kapısına hücum etmektedir. Huzurunda Hızır'ın dahi ayakta durduğu bir şahsiyettir. O, tarikat ilminin âlimi, hakikat hazinesinin kâşifi, ledün ilminin vâkıfı, hadis ve tefsir ilminin nakledicisi, âbid, zâhid, kâmil bir mürşittir, seyyiddir, Hz. Muhammed'in (SAV) sırlarının mirasçısıdır (Kayaokay, 2017:41-48).

Bir rüya vesilesiyle Sultan 1. Ahmed'le tanışan Hüdâyî Sultanın iltifatına mazhar olmuş, daha sonra da Sultan 1.Ahmed kendisine intisab etmiştir. Zamanında yaşadığı diğer bütün padişahlar gibi 1. Ahmed'e de çeşitli tavsiyelerde bulunup onu hayra yönlendiren Hüdâyî, onlara ihtiyaç hissettikleri her zaman diliminde yol göstermek suretiyle manen önlerini açmış, fakat bu münasebetler esnasında asla ve kat'a bu yakınlığı su-i istimal etmemiştir. Başkalarının da su-i istimaline izin vermemiş, aksine devlet erkânı kendi yanına gelmiş, kendisi ise onlardan müstağni kalmıştır. Birkaç kez evlenen Hüdayi'nin on çocuğu dünyaya gelmiş, ancak kendisi henüz hayattayken bütün erkek evlatları vefat etmiştir, soyu ise kızları üzerinden devam etmiştir. Üç kez hacca gitmiş, 88 yaşında iken 1628 yılında Üsküdar'da ahirete intikal etmiştir (Yılmaz, 2008:2).

2.2.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin yaşamış olduğu dönem Osmanlı Devleti'nin ilim bakımından doruklara ulaştığı bir zaman aralığına rastlamaktadır. Medrese tahsilli hem kadı hem de müderristir. Üstadının vermiş olduğu vaizlik vazifesine devam etmesinden dolayı artık bu görevlerinden ferâgat ederek tefsir, hadis, tasavvuf gibi alanlara yönelerek otuz kadar eser yazmıştır. Onun bu eserleri ilmî derinliğinin derecesini göstermesi bakımından önemli bir delil teşkil etmektedir. Bursalı İsmail Hakkı Hz. Hüdâyî'yi yazmış olduğu eserlerle tıpkı onun Üstâdı Üftâde gibi ehl-i kalem bir evliya olduğunu ve ilmi olgunluğunun çok yüksek olduğunu dile getirmiştir (Yılmaz, 1990:89-90).

Hem kadı hem müderris düzeyinde pâyelere sahip olmak hem de diğer manevî ilimler alanına yönelip tüm bu payeleri terkederek bu kadar üstün eserler vücuda getirmek büyük bir olgunluğa sahip olmayı gerektirmektedir. Zîra, zahirî ilimler her zaman kişiye bir varlık duygusu verebilmektedir. Fakat bu zahirî ilimler Hüdâyî'ye varlık açısından azap olarak gelmiştir. O, daima Allah'a vasıl olma ve O'na kavuşma arzusu içerisinde olduğundan dolayı, bu şekilde hareket etmiştir. Allah'a vasıl olmak üstün bir değer taşımaktır. Hüdâyî, kadılığı ve müderrisliği tasavvuf gibi derinlik içermemesinden dolayı terk etmiştir, çünkü her ikisini birden götürmesi kendisinin manevî ve ilmî olarak olgunlaşmasına engel teşkil etmektedir (Yüceer, 2005:133).

Aziz Mahmud Hüdâyî mürşid ve ıslahatçı bir şahsiyet olmasının yanında, aynı zamanda bir teorisyen, müellif, âlim ve eğitmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun irşad ve ilim anlayışı yalnızca tek bir muhite yönelik bir anlayış değildir, aksine ümmete şâmindir. O, mesajlarıyla, eserleriyle sadece kendi döneminin insanlarına değil, kendisinden sonra gelecek olan nesillere de hitap etmek sûretiyle insanların manevî derecelerinin yükselmesini ve Allah'ın sevgisini kazanmalarını arzu etmektedir. Hüdâyî'ye göre insanların derece bakımından peygamberlere en yakın olanları ilim ehli ve Allah yolunda gayret gösterenlerdir, çünkü halk âlimlere

sürekli muhtaç bir vaziyettedir, kaldı ki insanlar cennette bile ilim adamlarına danışacaklardır (Özervarlı, 2005:115).

Tasavvufî edebiyatın mesafe kat etmesinde, yol almasında Hüdâyî önemli bir yere sahiptir. Yunus Emre ile başlayan tasavvufî halk edebiyatı Hüdâyî ile gelişmiştir. O, hocası Üftâde döneminde temelleri atılmış olan zühdî halk edebiyatını geliştirerek tekke edebiyatının oluşmasında oldukça önemli bir yer edinmiştir (Gençdoğan, 2010:32).

İlmî bir muhitten tasavvufî bir muhite intikal etmiş olan Aziz Mahmud Hüdâyî edebî verilerini Yunus Emre yöntemiyle ortaya koyarken kafiyeyle ziyâde manâyı ön plana çıkararak, kadı ve müderrisliğin de bilgisiyle daima dinin zâhir kısmına dâhil kalmıştır. Her ne kadar vahdet-i vücud düşüncesini dile getirirse de, dinin zâhirine ters düşecek bir ifade anlayışına mahal bırakmamıştır. Konu olarak mâsivayı değil, Allah'ı istediğini dile getirmiştir. Onun amacı ehl-i dünya olmak değildir, aksine âhireti kazanan kişi olma arzusudur. Şiirlerinde vermiş olduğu bilgiler ve ahlâkî öğütler dünyanın gerçek yönüyle tanıtılması istikametindedir. İnsanın dünyaya değil de fizik ötesi âleme gönül vermekle isabetli bir iş yapmış olacağı düşüncesini benimsemiştir. Dîvân edebiyatı türünde verdiği eserlerinde dua üslûbunu kullanmış, sabrın zorluklardan sonra gelen bir anahtar olduğunu belirterek, meşakkatten sonra kolaylığın geleceği fikrini kabul etmiştir (Yüceer, 2005:133-134).

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tasavvufî halk edebiyatı türündeki şiirleri ve ilâhîleri Yunus Emre ve Ahmed Yesevî tarzındadır. O, şiirlerinin tamamına yakın bir kısmını aruz kalıpları içerisinde büyük bir ustalıkla söylerken, sırf manâyı kaybetmemek için gerektiğinde kafiye ve vezni terk ettiği de olmuştur. O, kendi yaşamış olduğu devrin hem aruzla, hem de heceyle söyleyen şairleri arasında telakkî edilmektedir. Hüdâyî, Yunus Emre'den farklı olarak, Arapça-Farsça şiirler, Türkçe-Arapça mülemmalar, yani başka dillerden alınma parçalar bulunan şiirler de yazmıştır. Şiirleri serbest fikirleri yansıtmaktan ziyâde, ahlâkî ve dinî öğütler içeriklidir, yani didaktiktir (Yılmaz, 1990:90-95).

Hüdâyî her ne kadar bir şâir olarak meşhur olmadıysa da, yaşamış olduğu hal ve sözlerinde olduğu gibi şiirleriyle de çok etkili olmuş yüksek bir şahsiyettir. Hüdâyî'nin şiirlerinin pek çoğunun bestesi yapılmış ve onlar dergâhlarda

okunmuştur. Bizzat kendisi de şiirlerini bestelemiştir. Bu yönüyle de bir bestekâr ve musikîşinasttır (Yılmaz, 2008:8).

Na'at ve ilâhî türündeki şiirleri hep tevhid içeriklidir. Diğer yandan o şiirlerinde Hz. Muhammed'le (SAV) ilgili pek çok yönü işlemektedir. O'nun beşeri yönünü, ahlâkını, üstünlüğünü, peygamberlik yönünü, sünnetini vurgulayarak, üstün meziyetlerini dile getirmiştir (Zülfikar, 2005:438).

Aziz Mahmud Hüdâyî için edebiyat bir vasıta, zîra o fikirlerini ve tasavvufî görüşlerini sunarken edebiyatı bir vasıta olarak kullanmıştır. Bu yönüyle o kitaba ve sünnete uygun bir mutasavvıf şairdir. İlâhîleri, murabbaları, bestelenmiş güfteleri, zarif nükteleri kendisini sevdirmektedir. Hadîsat karşısındaki itidâlini de şiirlerine yansıtmıştır. Şiirlerinde sanat endişesi taşımamaktadır. Şiirin estetiği için ifade etmek istediği şeyden asla ödün vermemektedir, yani şiir onun anlatmak istediği konuya araç konumundadır. Aruzla yazılan şiirlerdeki terkipler, kullandığı dilin ağırlığından ve ifade şeklinden anlaşılmaktadır, zîra bu tür şiirlerinde imale ve zihaf lar dikkati çekecek kadar çoktur. Bu şiirlerini ustaca ve üstün bir şekilde söylememiştir, iç ahenk ve muhteva şekil özelliklerinden daha ön plandadır. Na'atler gazel formunda olmakla beraber, bazıları murabba tarzındadır. Müfredleri, dîvân edebiyatı tarzına uygun olmakla birlikte, gazel, murabba, muhammes ve kıt'a tarzıyla yazılmış olan şiirleri azınlıktadır. Müfredleri 200 civarındadır. Beyitlerinde dikkat çekici veciz ifadeler ve darb-ı meseller bulunmaktadır. Ayrıca mesnevî tarzında yazılmış mülemma şiirleri de mevcuttur. Şiirlerinde Türkçeyi tercih ettiği görülmekle beraber, aruz veznindeki şiirleri lirizm yönüyle daha ağır bir dille yazılmıştır. Onun hiçbir zaman şairlik iddiası ve tasası olmamıştır, belki de bu yüzden dîvân şâirleri arasında ismi geçmemektedir, çünkü şâirliğinin ve sanatının üstünlüğünü iddia etmemesi onu mütevâzı kılmıştır. Onun kendisinden önce gelen derviş şâirleri taklit konusunda başarılı olduğu söylenemez, bilakis onları temsil ve taklit zordur. O kendi yolunda seyretmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî daha ziyâde Ahmed Yesevî ve Hacı Bayram ekolünün kendi şahsına münhasır bir devamı niteliğinde değerlendirilmelidir. Şiirleri bir hitâbe niteliği de taşımaktadır. Kendi çağında yaşayan ve aynı zamanda kendisinden sonraki çağlarda yaşayan birçok mutasavvıf şairi de etkilemiştir. Hitabetindeki zarafet müjde

niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Zîra onun, kendisini ziyaret için gelenlere, vefatından sonra ise kabrinin önünden geçerken kendisine fatiha okuyanlara ve ona gönülden bağlı kalanlara bir müjde ve hediye niteliği taşıyan, aynı zamanda bir arzu, bir dilek ve temenni olan “...*Denizde boğulmasınlar; ahir ömürlerinde yoksulluk çekmesinler! İmanlarını kurtarmadıkça ahirete göçmesinler! Öleceklerini bilsinler; haber versinler*” duası bir dilek ve temenni duasıdır (Ertan, 2005:449-462).

Hüdâyî, şiirlerini maksada göre belirlerken, geleneğe büyük ölçüde bağlı kalmıştır. Şiirinde tabiat cıvıl cıvıldır. O, Allah’a ve Peygamber’e duyduğu derin aşkı çok samimi ifadelerle dile getirirken, muhataplarını sorduğu sorularla tefekküre davet etmiştir. Dili külfetsiz olmakla beraber, medreseyi ve tekkeyi şahsında birleştirmiş âlim bir şâirdir (Tavukçu, 2003:284).

2.2.3. Manevî Şahsiyeti

Aziz Mahmud Hüdâyî’yi ön plana çıkaran, onu şöhrete kavuşturup ölümsüz kılan unsur aslında manevî şahsiyetidir. Zîra, bir insanın elindeki önemli dünyevî varlıkları terk etmesi; mevkîyi, makamı elinin tersiyle itmesi; kendisine dünyevî nimetlerden el çektirmesi öyle kolay kolay terkedilebilecek unsurlar değildir. Ancak, Aziz Mahmud Hüdâyî çok zor bir görev olan ve vicdan muhasebesi ve murakabe gerektiren kadılığı; bunun yanında müderrisliği terk edebilmiştir. O, mürşidi Üftâde tarafından kabul gördükten sonra onun yanında çok büyük bir fikrî ve ruhî kemalâta eriştikten sonra ancak kalbi itminana erişmiş, zihnen durulmuş ve kendisinden sonra bu manevî yolda seyr-u sülûk edecek kişilere rehberlik edebilecek bir seviyeye ulaşabilmiştir.

Özellikle, hocasının vefatından sonra kendisine tevdî edilen bu manevî görevi yerine getirirken yapmış olduğu vaazlar, irşad faaliyetleri, zikir meclisleri, tefsir ve hadis derslerindeki uygulamalar hep bir manevî neş’e içerisinde ve duygu

dolu bir atmosfer kıvamında gerçekleşmiştir. Özellikle, “*Tecelliyat*” adlı eserinde kendisinin vermiş olduğu bilgilere göre de değişik zaman dilimleri içerisinde çok farklı tecellilere mazhar olduğunu, kutup ve kutbu’l-aktablık mertebelerine ulaştığını ifade etmektedir. Kutupluk makamıyla ilgili ifadeleri bizzat şu şekildedir:

“-1011 Şa’ban-ı Muazzam’ın yirminci gecesi temcid vaktinde bir hal zahir olup cemi-i halkı Hakk’a davet eylemişim, nazar eyledim âleme sanki “kutub” olmuşum.” “1012 Ramazan 29. Pazartesi günü büyük bir tecelli oldu. Ondan sonra bir bisat ihsan olundu. Genişliği âlemler kadarınca. Bunlar zikrolunmaz.” “...tarih-i mezburda Muharrem 9. Pazartesi günü fakire işaret edip bu zamanın kutbu’l-afakı bunlardır, denildi.” “1012 Zilka’de 8. Cuma gecesi beni âdeme kutb oldun diye kutbiyet ihsan olunduğudur.” “1003 Ramazan 29. Pazartesi büyük bir tecelli vakı oldu. Ondan evvel böylesi olmamıştı. Büyük bir döşek döşediler ki, cemi’alemi tuttu. Ba’dehu ‘kutub kimdir’ diye sual eyledim, cevap geldi ki söylenmez. Yine onun kutbu’l-aktab olduğunu gösteren ifadeleri de şöyledir: “1013 Cemaziyelahir 18. Cuma günü namazdan sonra fukara tevhidde iken Canib-i Hak’dan müminlerin kalplerini tathir etmeği Rabb’im ihsan edip ‘Kutbu’l-aktab’ olduk.” “1013 Muharrem 9. Pazartesi bir veçhile müşahede olundu ki, bazı mahlûkat Mihaliç tarafına teveccüh ettiklerinde bu akir canibine sevkolundular. Hem bu halkın bazısı bazısına bu fakiri gösterip ‘Kutbu’l-akta-ı afak bunlardır’ diyorlardı.” “1018 Cemaziyelahir 18. Cuma günü Cuma’dan sonra mihrabda iken ve fukara tevhidde olduğu halde ‘tathir-i kulub-i mü’minin’ ihsan olundu. Güya ki, ‘kutb-u aktab idim.” “1013 Zilka’de 18. Cuma günü ‘sen kutbu’l-âmsın’ diye kelam olundu.” Aziz Mahmud Hüdâyî’nin ‘âlemin kalbi’ demek olan ‘Kutbu’l-aktab’lık makamına yükseldiğini o devri yaşamış olan Evliya Çelebi ve Tarihçi Peçevi İbrahim Efendi bizzat belirtmişlerdir (Yılmaz, 1990:96-97).

Hüdâyî, vahdet-i vücut düşüncesinin ehl-i sünnet çerçevesine en dikkate değer sadık temsilcilerinden biridir (Güneş, 2005:432). ‘Varoluşun Birliği’ şeklinde ifade edilebilecek olan bu düşünce ise 12.ve 13. yüzyıl İspanya’sının önde gelen arap mutasavvufi ve filozofu İbn-i Arâbi’ye kadar giden tasavvufi bir kavramdır (Izutsu, 2001:81). Bu düşünceye sahip olan Hüdâyî, sadece kendi tarikat anlayışına

ait fikirleri yaymakla kalmamış, resmî ve gayr-ı resmî olarak insanların dini anlama ve yaşama hususunda onlara rehberlik etmiş, çok geniş bir kitleyi etkilemiştir. Namaz, oruç, zekat, hac ibadetleri, kelime-i tevhid, kelime-i şahadet, diğer evrad ve ezkara dikkat hususunda bağlılarını özendirmiştir (Arpaguş, 2005:101-108).

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin itikad ve tefekkür yönü dikkatli bir şekilde tetkik edildiğinde, onda herhangi bir sıradanlığın değil de, bunun tam tersine bir derûnîlik söz konusu olduğu fark edilmektedir. Zîra, bir insanın bir takım çabalarla dünyevî ilimlerde mesafe kaydetmesi olağandır, ancak kişinin kendisini insana en lazım olan yeme, içme, uyuma, konuşma ve buna benzer pek çok faaliyetten alıkoyması ve çok büyük fedakârlıklarla nefesine engel olup, onu arıtması, ona müspet bir şekilde yön tayin etmesi o kadar kolay başarılacak bir hadise değildir. Kişi ancak böyle kazanımlar sayesinde bir takım olağanüstü hadiselerle vâkıf olabilir ve yüce bilgilere ulaşabilir. Hüdâyî bunu başarmıştır.

O, hem kadı, hem de müderris olarak adalet ve ilmi yaymada başarılı olurken, tasavvufa yönelişinden itibaren de fevkalâde başarılı bir mutasavvıf, merhaleleri aşmış bir velidir. Gerek halkın eğitim ve irşâdında, gerekse padişahlara yaptığı mektuplardaki tavsiye, telkin ve danışmanlıklarında hiç hata yapmamıştır. O, maneviyatlı ve olgun kişiliğiyle devletin selâmeti için uğraş vermiş, hizmetleriyle hep örnek olmuştur. Üstün manevî kişiliği fevkalâdedir. İtikatta geldiği üstün konum ve bunu ifade etme şekli, dinin naslarına nasıl bağlı kaldığını göstermesindeki hassasiyeti onu çok yönlü, kâmil bir mümin olarak görmemizi sağlamaktadır. Evrensel boyutta bir şahsiyettir. O, medreseyle birlikte manevî alanı birlikte yürütebilmiş nadir bir şahsiyettir, zîra oradan aldığı bilgisini sohbet ve vaazlarına yansıtmayı bilmiştir. Halkın dünya ve ahiret dengesini kurması hususunda çok başarılıdır. Her türlü meşrepten ve meslekten kişinin dini hayatını yönlendirmesi hususunda istikâmet vericidir. Onun nezninde rüyalar çok önemlidir, zîra padişahların rüyalarına getirmiş olduğu mâkul yorumlarla onları manen yönlendirmiştir. İbn-i Arabî'den etkilenmiştir, etkisi kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, kendisinden sonra da devam etmiştir. Her tabakadan kişilerin faydalanmış olduğu nasihat ve öğütlerle toplumu yönlendirmeyi hedeflemiştir. O kalbindeki değişime önem vermiş, bunun da tevhid zikriyle gerçekleşeceğini düşünmüştür (Yüceer, 2005:122-140).

Hüdâyî'nin düşünce sisteminde hakka vasıl olma şekli dört unsurdan oluşmaktadır. Bunlar, şer'iat, tarikat, mârifet ve hakîkattir. Faydasız ilmin Hüdâyî'nin nezinde bir kıymeti harbiyesi yoktur (Özervarlı, 2005:117).

Hüdâyî bir Pazar gecesi manevî mi'rac yapmış, Allah'ın (CC) hitâbına mazhar olmuştur, ruhanî mir'ac yapmış, Hakk Tealâ'ya vâsıl olmuş, sonra kulları irşad için geri dönmeye izin istemiştir (Tosun, 2005:227).

Hüdâyî, dinin temellerini ve yasakladığı şeylerden sakınma yollarını, yani Hızır ilmini ve Musa'nın(AS) bilgilerini kimseden yardım almaksızın öğrenerek bütün bu zorlu yolları aşmış bir birisidir. İlmiyle bilgisiyle, devrin otorite olarak kabul görenleri tarafından önemli âlimlerden biri olarak kabul görmüştür. O, şeriat hakkında fetva veren, verdiği hükümler herkes tarafından emniyet ve itimatla kabul gören bir kişidir. Bu yüzden meclisinde bulunanlar kendisine hayran kalarak, büyük bir şaşkınlıkla susmaya mecbur olmuşlardır. Şeyhülislam bile böyle bir âlimin ilmi yanında ebcedi yeni okumaya başlayan bir çocuk gibidir. O, kaf dağı gibi kanaatin sembolüdür. Dünyanın resmi muamelerine karşı kayıtsızdır, teferruatla meşgul olmaktan beridir. Hâlinin kararlılığı, onun dağlar gibi bir metânet sahibi olduğunu göstermektedir. O, gücenikliğini bile göstermeyen hoşgörüyü sahiptir.

Hüdayi, kendisine uyulan, rağbet gören, önde giden, inci, mücevher bir imamdır. Hüdâyî, bir güneş, kandildir. Karanlıkta kalanları aydınlatır, onlara yol gösteren bir meşale durumundadır. Onun dalgaları ile pekçok yolunu kaybetmiş inci kıyıya ulaşmıştır. O, felek gibi gösterişli, Allah'ın sevdiği bir sultandır. Dertler onda deva bulmaktadır, Fütûhatın iskelesi olduğu için herkes bu limana yaklaşmak ister. O, her yerde halifelerini oturtmuş olan bir güneştir. O, sevgi âleminin padişahlar padişahıdır. Tacı, tahtı olmayan bir hükümdardır. Padişahlar ona muhtaç kalmıştır. Padişahlar onun ayağını öpmeden tahtlarına oturmamışlardır, ona hizmet etmeye yetişememişlerdir. Padişah ve köle onun kapısında eşittir (Kayaokay, 2017:48-56).

2.2.3.1. Şeyhine İntisâbı

Aziz Mahmud Hüdâyî kadılık ve müderrislik vazifesini ifa ederken İstanbul'da talebelik yıllarında ve Mısır'da bulunmuş olduğu zamanlarda tarikate intisab etmiş, daha sonra da bu tarikat çevresinden evlilik yapmak suretiyle tarikat erbabıyla da bir yakınlık temasında bulunmuştur. Yâni, onun gençlik yılları bu tarikat muhiti içerisinde geçmiştir (Yılmaz, 1990:46). Mısır'da hocası Nazırzâde ile birlikteyken Halvetiyye Tarikatı'nın Demirtaşıyye kolundan Kerimüddin el-Halvetî'den esma usulleri terbiyesini almıştır. Ancak, bu arada hocası Nazırzâde'nin Bursa'daki Mevlevîhanenin başına getirilmesiyle Hüdâyî'de Bursa'ya gelmiştir. Bursa'ya gelişinden sonra hocasının vefat etmesi münasebetiyle Hüdâyî derin teessürler içerisinde girmiş, üzerinde îfa etmiş olduğu bütün resmî vazifelerinden ayrılmıştır. Onun bu görevleri terk edişi, onu daha önce de vaaz ve sohbetlerinden faydalanmış olduğu Muhiddin Üftâde'ye sevk etmiş ve Hüdâyî Muhiddin Üftâde'ye bağlanmıştır (Kemal, 2014:51).

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin otuz altı yaşındayken görmüş olduğu bir rüya, ya da almış olduğu bir manevî işaret üzerine de üzerindeki vazifeleri terkederek Üftâde'ye intisab ettiği de söylenmektedir (Yılmaz, 2008:1-2). Bir diğer görüşe göre Hüdâyî'yi Üftâde'ye bağlayan sebep, kendisinin bakmış olduğu bir dava neticesidir (Gençdoğan, 2010:28).

Hüdâyî, mürşidi Hz. Üftâde'ye bağlı kalacağına söz verirken, malını, mülkünü terk edeceğini, memuriyetten ayrılacağını, nefsinin terbiye edeceğini de ifade etmiştir, zîra bu üç şey hocasının kendisinden istemiş olduğu unsurlardır. O da bu unsurları yerine getireceğine dair hocasına söz vermiş ve böylelikle onun manevî halkasına katılma şerefine nâil olmuştur. Hüdâyî bütün bu unsurları yerine getirmiş ve ardından çok sıkı bir riyazet devresine girmiştir. Hattâ, o artık dirilerden ziyâde ölümlerle konuşur haldedir (Yılmaz, 1990:45-46).

2.2.3.2. Üftâde'nin Şahs-ı Manevîsi

Celvetiyye Tarikatı'nın Piri olarak gösterilen Mehmed Muhyiddin Üftâde 1490 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. O, Celvetiyye Tarikatı'nın manevî ayı olarak ifade edilmektedir. En belirgin özellikleri zühd ve takvası olmakla beraber, o haramlardan son derece kaçınmaktadır, hatta helallerin bile az bir kısmıyla yetinmiştir. Kanuni Sultan Süleyman kendisini İstanbul'a davet edip hürmet göstermiştir. Kanuni Üftâde'ye tekke hizmetinde vakfolunmak üzere birkaç köy vermek istemiş, Üftâde ise bunu kesinlikle kabul etmemiştir. Bütün hâl ve hareketlerinde şer-i şerife göre hareket etmiştir. Ona göre melekût âleminde gezen bir mürit orada gördüklerini asla ve kat'a mülk âlemindeki kişilere anlatmamalıdır. Yâni, hakikati keşfeden kişi ağzını kilitlemelidir. Zîra uluorta konuşursa bu fesada sebebiyet verebilmektedir (Azamat, 2012:282-283).

Üftâde'nin babası henüz daha çocuk yaşlarında iken Bursa'ya gelmiş ve orada araplar mahallesine yerleşmiştir. Üftâde de buradaki evde doğmuştur. Üftâde dünyaya geldiğinde annesi onu süt deryasında dalıp çıkarken görmüştür. Görülen bu rûya Üftâde'nin babasına anlatılmış, o da bu rûyayı oğlunun ilim erbabı ve kâmil bir zat olacağı şeklinde yorumlamıştır. O mânen seyiddir. Çocukluk yıllarında babasının da teşvik etmesiyle ipekçilikle uğraşmış, fakat bu iş kendisini tatmin etmediğinden babasının vefatıyla da birlikte bu mesleği bırakmış ve şeyhi Hızır Dede'ye intisap etmiştir.

Üftâde, kemalât sahibi biri olan Muhyiddin adında bir ermiş zattan dua almış, bunun yanında bazı meczupların da manevî nazarlarına erişmiş çok güzel sesli bir zattır. Zaman zaman müezzinlik yapmış, ayrıca muhtelif camilerde de vaazlar vermiştir. Emir Sultan Camii'nde de hatiplik yapmış olması onun medrese tahsilli olduğunu göstermektedir. Hızır Dede'ye olan intisâbı annesi ve kız kardeşinin henüz hayatta olduğu döneme rast gelmektedir. Kız kardeşinin evliliğiyle yalnız kalan Üftâde artık sık sık üstadı Hızır Dede ile görüşme imkânını yakalamıştır. Şeyhinden tasavvuf yolunun sırlarını talim eden Üftâde ayrıca rûya tabiri ilmine de âşinâdır. Şeyhinin vefatıyla birlikte, üveysi koldan Muhyiddin-i Arabî'nin ruhaniyetinden

istifade etmiştir. Fars diline oldukça âşinâdır, zîra vaaz ve sohbetlerini dahi mesnevîden nakiller şeklinde yapabilmektedir. Pek çok menkîbe ve kerametler sahibidir. Doksanüç yaşında 18850 Temmuz'un'da Bursa'da vefat eden Üftâde bugünkü türbesine defnedilmiştir (Yılmaz, 1990:178-181).

Mehmed Muhyiddin Üftâde Hazretleri kendisine talebe olan zatları manen işleyerek, onları benliklerinden arındırıp ilm-ü ledünle besleyen, onları hâlden hâle sokarak başkalarına can olabilecek münbit bir toprak haline getiren Bursa'nın manevî gönül sultanıdır. “Üftâde” manâ olarak makamından düşen, mecnun, âşık, Allah sevgilisi demektir. Bu ifade kendisine rüyasında üstadı tarafından verilmiştir. Had safhada mütevazı ve Melamî meşreplidir. Hocası Hızır Dede'yi sırtında taşıyarak ve tüm hizmetlerini yerine getirerek ona yar olmuştur. Arapça, Farsça, Türkçe bilmektedir. Batı âlemi tarafından tanınmaktadır. Arapça kitabı Oxford'da okutulmaktadır. Üftâdeye göre vücûta dört bölüm bulunmaktadır. Bunların ikisi dünyevî, ikisi de uhrevîdir. Dünyevî olanlar nefis ve tabiattır. Uhrevî olanlar ise ruh ve sırdır. Üftâde amel konusunda çok hassastır. Kulluk ve şeriatı her konuda ön planda tutmaktadır. Zühd ve takva hususunda titizdir. Keşf ve mârifetle ilgili hususların herkese anlatılmasına karşıdır. Keramet göstermenin makbul olmadığını düşünmektedir. Gönül kırmamak için kendisini tenkit edenlere bile cevap vermekten sakınmıştır (Doğan; 2014: 1-20).

2.2.3.3. Hüdâyî'nin Müridlik ve Şeyhlik Dönemi

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müridlik dönemi 1580 yılına denk gelmektedir. Üftâde'ye mürid olarak intisab ettiğinde henüz otuz altı yaşındadır. Hocasının yanında üç sene seyr u sülûke tâbi tutulan Hüdâyî, hocasından hilâfet alacak manevî mertebeye yükselmiş ve hocası tarafından Halife-yi Mürşid sıfatıyla Sivrihisar'a gönderilmiştir. Sivrihisar'da sadece altı ay kalabilen Hüdâyî, hocası

Üftâde'nin de Bursa'da vefatıyla beraber çoluk çocuğu ile birlikte Rumeli tarafına geçmiş ve bir müddet oralarda seyahat edip ikamet etmiştir.

Daha sonra İstanbul'a gelip önce Küçükçamlıca mevkîine yerleşen Hüdâyî sonra Rum Mehmed Paşa Camii'nin sol tarafında bir odaya yerleşmiştir. Küçükayasofya'da sekiz yıl şeyh olarak hizmet etmiş, sonra Üsküdar tarafına geçmiştir. Şeyhliği döneminde Ferhad Paşa komutasında İran seferine katılmıştır. Şeyhliği döneminde gerek halka ve gerekse saray ve ilmiye çevresine vaazlar ve nasihatlerde bulunarak, toplumu ve devlet ricalini mânen yönlendirmiştir (Yılmaz, 1990:46-65).

2.2.3.4. Hüdâyî'nin Şöhreti ve Kerametleri

Aziz Mahmud Hüdâyî çok şöhretli bir velidir. Velâyet derecesine ermeden önce henüz zahirî ilimlerle iştigal ederken görmüş olduğu olağanüstü bir rüya, zamanda ve mekânda meydana gelen yolculuğu tespiti, onun Üftâde'ye intisap etmesini sağlayan unsurlardandır. Onu şöhretli kılan sebeplerden birisi de zahirî ilimleri tamamen terk ederek kendisini Üftâde önderliğinde çok sıkı bir nefis terbiyesine tabi tutturmasıdır. Müderrislik ve kadılık gibi o zamanın şartlarında şan ve şöhrete temâyüllü bir mesleği terk edip, bir dervişin taht-ı terbiyesinde riyâzat yapmak nefse kolay gelen adetlerden değildir. Sırmalı kaftanı ile sokaklarda ciğer satması, helâları temizlemesi, hizmetkârlıktan dahi kaçınmaması onun manevî basamakları yükselmesi ve manevî şöhrete ulaşması yolunda atılmış adımlardır. Zîra, bu merhaleler aşılmadan manevî tecellilere muttali olunamamaktadır. Mânen yücelmenin yolu nefsi alçaltmaktan geçmektedir. Nefsini tezkiye etmek, kalbi saflaştırıp tamamen arındırmak, kişiyi diğer insanların vâkıf olmadıkları derinliklere erdirmektedir.

Bütün bunlar neticesinde Hüdâyî bir çiçeği bile koparmaktan bile kendisini alıkoyacak şuurdadır artık. Bir çiçeği koparmak bir insan için meşru olabilir, ancak

onun, çiçeğin zikrini duyarak onu koparmaktan vazgeçerek varlıklar arasındaki iletişimde bir denge unsurunu anlamış olması ne derece ince bir ölçüyle hareket ettiğinin kanıtıdır. Aziz Mahmud Hüdâyî yeme-içme konusunda da çok hassastır. Her şeyde ölçülüdür. Duasının kabul olması, kışın yazlık meyveyi elde etmesi, Hz. Meryem'e sunulan kerametler gibi, Allah'ın has kullarına sunmuş olduğu özel hallerdir. Aziz Mahmud Hüdâyî bu özel kişiler arasında olmakla şöhretlidir. Hızır'la görüşebilmekte, dar zamanlarında onun yardımlarını görebilmektedir. Yine soğuk su kabını kalbinin üzerinde ısıtmış olması onun kerametidir.

Hüdâyî rüyalara çok önem vermektedir. Padişahların rüyalarına getirmiş olduğu mâkul yorumlar makbul görülerek, kendisini saray çevresinde meşhur etmiştir. Fizik ötesini görebilen, geniş ufuklu ve derin tefekkür sahibi bir zattır. Allah'ın bildirmesiyle kalplerden geçene muttaliidir. Hüdâyî'ye göre kimya ilmini öğrenmek kişinin kendisinin kimya olmasından ibarettir. Ölülerin dirilmesi ve tekrar eski haline gelmesi onun kerametleri arasındadır., zîra Hz. İsa (AS) ve Hz. Musa'nın da mucizelerinden olan bu durum, Hz. Peygamberin ümmetinde keramet olarak görülmüştür (Yüceer, 2005:131-132).

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin diğer kerametlerini de zikredecek olursak, o padişahın kendisine göndermiş olduğu ve gördüğü bir rüyayla ilgili mektubu henüz okumamış olmasına rağmen,cevabını mektubu getiren naibe vermiş olmasıdır. Yine hanımının hamilelik döneminde çocuğunun dünyaya geldiğinde hiçbir şeylerinin olmadığı üzerine şikâyetle ilgili kerameti de bir başkadır. Zîra, hanımı şikâyet ederken kapı çalınmış ve padişah Hüdâyî'ye verilmek üzere hediyeler ve atıyyeler göndermiştir. Böylece, Hüdâyî hanımının gönlünü de yapmıştır. Padişah Sultan Ahmed'in Üsküdar'a gittiği bir günde Hüdâyî'ye rast gelmesi ve atından inmesi ve şeyhini atına bindirerek onun ardından yürümesi de, Üftâde'nin bir zamanlar kendisine ettiği dua mesabesindeki kerametindedir. Zîra, Üftâde ona "**Oğlum, padişahlar ardınca yürüsün**" demiştir.

Onun şeyhlik dönemine ait bir diğer kerameti de, şiddetli bir kasırğa esnasında, kayıkçıların denize çıkmaya cesaret edemediği bir günde Sultan Ahmed Camii'ne yetişmek üzere binmiş olduğu kayığın her tarafının son derece sakin olmasıdır. Yine bu esnada karşı tarafta Sultan Ahmed'in dalgaları seyrettiği bir

esnada kasrına isabet eden bir yıldırımla yara alması ve bir süre yıkılmayışı, Sultan Ahmed'in canının kurtulması, Hüdâyi'nin şeylik döneminin kerametlerinden birisi olarak anılmaktadır. Onun Üsküdar-Sarayburnu arasında kayıkla gitmiş olduğu bu yol meşhurdur. Hüdâyî hazretlerinin buna benzer çok kerametleri vardır. Yine bir gün padişah Hüdâyî ile görüşmek istemektedir. O ise Bulgurlu'daki çilehanede bir gençle sohbet etmektedir. Bu durumu öğrenen padişah da ertesi gün onların yanına gelir. Sohbetten sonra Hüdâyî karışmaya geçmek istediğini söyler. Padişahla beraber kayıkla karşıya geçerken padişahın yüzüğü denize düşer ve yanlarındaki genç adam denize atlayıp yüzüğü bulur ve padişaha verip ortadan kaybolur. Bundan endişe duyan padişah çocuğun boğulduğunu söylediğinde, Hüdâyî onun Hızır'ın kardeşi İlyas olduğunu söyler.

Bir gün bir zengin Hüdâyî'nin kerametlerini ve manevî durumunu yakından temaşa etmek ister. Bu vesileyle onun yanına varır ve ziyaretten sonra fark ettirmeden seccadenin altına bir kese altın bırakır. Bu duruma muttali olan Hüdâyî, onun deliye de veliye de lazım olduğunu ve hayra sarf olunmak üzere kabul olduğunu söyleyerek, bu kişinin kalbinden geçenleri olduğu gibi dile getirmesine neden olmuştur. Bir gün yine Sultan Ahmed'le beraber Karacaahmed mezarlığında gezerken Hüdâyî ölülerin nasıl dirildiğini Sultan Ahmed'e göstermiştir. Diğer bir kerameti ise, İstanbul'da veba salgını zuhur etmiştir. Çok insan ölmüştür. Halk Hüdâyî'ye müracaat ettiğinde, Hüdâyî halkı Karacaahmed mezarlığındaki çıplak bir zat olan Hasırpuş Dede'ye göndermiş, ancak bu kişi onları huzurundan kovmuştur. Tekrar Hüdâyî'nin huzuruna gelen halk, bu kez onun selamıyla gidince Hüdâyî'nin selamını Hasırpuş Dede'ye iletmişlerdir. O da, bir kişinin daha cenaze namazı kılınсын temennisiyle dua etmiş ve hastalık ortadan kalkmıştır (Yılmaz, 1990:75-86).

Aziz Mahmud Hüdâyi hem zahirî ilimlere vukufiyetiyle, hem de bu vukufiyetten faydalanarak âlim, şair ve manevî kişiliğiyle en zengininden en fakirine kadar, her sınıftan insanın kalbinde taht kurmayı başarmış nâdir şahsiyetlerdendir.

2.3. Celvetî Tarikatı ve Hüdâyî Yolu

2.3.1. Celvetî Tarikatı

Celvetiyye tarikatı, Bayramiyye tarikatının bir şubesi olarak görülse de, zaman içerisinde müstakil bir hale gelmiş, İslam şeriatına ve Sunni akideye bağlı bir tarikattır. Pîri Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleridir. Aziz Mahmud Hüdâyî Osmanlı dönemindeki en nüfuzlu şeyhlerdendir. Medrese tahsili ve müderrislik pâyesini elde ettikten sonra Halvetî şeyhi olan Üftâde'ye intisap etmiş, hocasının ölümünden sonra Celvetiyye'nin Pîriyi olarak yüzbinlerce mürit yetiştirmiş ve otuza yakın eser yazmıştır. Celvetiyye Tarikatı, gerek Aziz Mahmud Hüdâyî'nin sağlığında ve gerekse vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlarda yayılarak ilim ve devlet adamlarının ilgisine mazhar olmuş bir tarikattır. Tevhid zikri ve mücahede esâsına dayalı bir metodu vardır. Celvetiyye Tarikatı'nın Hakkıyye, Fenaiyye, Selamiyye ve Haşimiyye adlı kolları bulunmakla beraber, İstanbul'da otuz civarında da tekkesi bulunmaktadır (Yılmaz, 2009:298).

Arapça olan “*Celvet*” kelimesi, bir kimsenin vatani ve hanımından avâre kalması, kılıç ve ayna gibi şeylerin pasını almak manâsına gelmektedir. Tasavvufta ise halvetten çıkmak manâsını taşır. Celvetî Tarıkı adını ilk kullanan Aziz Mahmud Hüdâyî olmuştur. Zîra, Celvetiyye zaman içerisinde İbrahim Zahid Gilani devrinde hilâl, Üftâde devrinde kamer, Hüdâyî devrinde ise artık dolunay durumundadır. Celvetiyye de, Hz. Muhammed'den (SAV) itibaren hiç kesiksiz bir silsile geleneğine sahiptir ve Halvetiyye geleneğiyle de bir iç içeliği bulunmaktadır. Bayramiyye ile de ilgisi bulunmaktadır, zîra, Üftâde üzerinden geriye doğru Hızır Dede, Akbıyık Sultan ve Hacı Bayram-ı Veli'ye uzanmaktadır (Yılmaz, 1990: 149-154).

Celvet, müridin bütün kötü huylarını terk ettikten sonra toplum hayatına geri dönmesidir. Her ne kadar tek bir tarikatı esas almaktaysa da, celvet tüm tarikatların müşterek esaslarını teşkil etmektedir. Celvet, halk ile iyi münasebet kurmanın adıdır. Bu tarikata giren kişinin açlığa, susuzluğa, seyr u sülûka, uzlete alışma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu tarikat mensubu her gün yüz istiğfar, yedi yüz

kelime-i tevhid ve beş vakit namaz sonrası “*Aleyhissalatü vesselam sallallahü aleyhi vesellem*” i tekrarlamak zorundadır. Mürid iki rekât işrak namazı kılar, altı rekât duha namazı ve on iki rekât teheccüd namazı kılmakla yükümlüdür. Boş vakitlerde Kur’an-ı Kerim okunur, üç aylar denilen Recep-Şaban-Ramazan tamamen oruçlu geçirilir, Ramazan’dan sonraki Şevval ayında altı gün oruç tutulur, Muharrem, Rebiü’l-evvel ve Zilhicce’de onar gün oruçlu olunur, Pazartesi ve Perşembe günleri de oruç tutulmaktadır (Ünal, 2012:95-99).

Celvetiyye tarikatı da Bayramiyye üzerinden Nakşibendiyye ile temas halindedir. Bu yüzden Nakşibendiyyeden de etkilenmiştir. Silsile itibarıyla Hz. Ali’ye(RA) kadar gitmektedir. Tarikatın mensupları cehrî, açıktan zikri esas almışlardır. Bu tarikata intisap eden kişi ilk önce tevhid zikri ile başlamaktadır. Bu zikrin de basamakları olmakla beraber kişi kabiliyeti nisbetinde kemâle erebilmektedir (Gençdoğan, 2010:41).

Celvetiyye’nin seyr u sülûku dört unsur üzerine bina edilmiştir. Bunlar tabiat, nefis, ruh ve sırdır. Şeriata mukabil olan tabiat mertebesini aşan mürit bütün bedeni ihtiyaçlarını kendisi tedarik etmektedir. Bu helallerle yetinen kişi böylelikle nefis mertebesine yükselmektedir. Bunun da karşılığı tarikat mertebesine denk gelmektedir. Burada mürit daima bir mücahade ve riyazat halindedir. Daha sonra mürit marifetullahı ulaşan ruh mertebesine yönelir. Kişinin keşfi açılır. İlâhî aşk makamına ulaşan kişi, artık sır mertebesine çıkarak hakikate erişir ve artık mücahadeden de böylelikle lezzet almaya başlar (Tek, 2005:181-189).

2.3.2. Hüdâyî Yolu

Aziz Mahmud Hüdâyî, Cuma günleri Sultan Ahmed Camii’nde vaaz vermektedir. Yine bir Cuma günü vaaz vermek için Üsküdar’dan karşıya geçmek istemiştir, ancak hava gayet fırtınalıdır ve hiçbir kayıkçı böyle bir fırtınalı havada karşıya geçmeye cesaret dahi edememektedir. Hüdâyî’nin de vaaza yetişmesi

gerekmektedir. Hüdâyî havanın fırtınalı olmasına rağmen, sanki bir koridordan geçercesine, boğazı kayıkla beraber birkaç müridiyle Üsküdar'dan sâlim bir şekilde karşıya geçmiştir. Allâh Teâlâ'nın izniyle kayığın takip ettiği yol, gâyet sût liman olmuş ve dört bir yanda şâha kalkmış dalgalar bu Allâh dostunun kayığına hiçbir zarar vermemiştir.

Hâlen Üsküdar ile Sarayburnu arasındaki bu yola "*Hüdâyî Yolu*" denir. Bilen kayıkçılar, şiddetli fırtınalarda bu yolu takip ederler. Bu durum, Hüdâyî Hazretleri'nin günümüze kadar uzanan bâriz bir kerâmetidir. Nitekim, bugün bile lodoslu havalarda Boğaz vapur seferlerinin sadece Üsküdar-Eminönü hattında yapılabilmesi, oldukça düşündürücüdür (Yılmaz, 1990:82).

2.3.3. Hüdâyî'nin Duası

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Sultan Ahmed Han üzerinden yapmış olduğu ve bugünümüzü de ilgilendiren meşhur duası şüphesiz dikkat çekicidir. Bir gün Sultan Ahmed Han'la sohbet ederken, padişah Hüdâyî'ye Seyyid Abdülkadir Geylanî Hazretlerinin kıyamet gününde bağlılarından pek çok günahkâr kişiye şefaatte bulunacağına dair rivayetini aktarmış ve kendisinden bunun ne derece doğru olduğu üzerine bilgi almak istemiştir. Hüdâyî bir müddet murakabeye vardıktan sonra, bu rivayetin doğruluğunu haber vermiştir. Bunun üzerine Padişah "*Sizin de bizlere bir müjdeniz, bir vaadiniz yok mu?*" dediğinde, Hüdâyî ellerini açarak şu veciz duayı yapmıştır:

"Yâ Rabbî! Kıyâmete kadar bizim yolumuzda bulunanlar, bizi sevenler ve ömründe bir kere türbemize gelip rûhumuza Fâtiha okuyanlar bizimdir... Bize mensup olanlar, denizde boğulmasınlar; âhir ömürlerinde fakirlik görmesinler; imanlarını kurtarmadıkça ölmesinler; öleceklerini bilsinler ve haber versinler ve de ölümleri denizde boğularak olmasın!.." (Yılmaz, 1990:86-87).

3. JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

3.1. Goethe'nin Yaşadığı Devrin Özellikleri

3.1.1. Devrin Siyasî ve Sosyal Hayatına Bakış

Goethe dönemi, genel olarak Avrupa'da bilhassa, o günkü Germen toplumunda önemli hadiselerin yaşandığı dönüm noktalarından bir çağ olarak değerlendirilebilir. Bu devirdeki siyasî ve sosyal hayatı incelemek için, Goethe'nin henüz doğmamış olduğu bir on yıllık erken döneminin hadiselerini de değerlendirmek gerekmektedir. Zira hadiseler birbirine yön verdiği için döneme de bu açıyla bakmak gerekmektedir. Avrupa Kıtası'nın merkezinde siyasî bir güç olarak duran Alman İmparatorluğu, sosyo-kültürel ve politik açıdan oldukça geride bulunmaktadır. Modern burjuva, varoluşuna uzanan bu yolda geç yürümüştür (Lukacs, 2011:9). Bu topraklar üzerinde İtalyan menşeli hümanist fikirlerin ve sanat eserlerinin tesirleri görülmüş olmakla beraber, onların hitap etmiş olduğu sosyal sınıflar ve sosyal muhitler, İtalya'ya göre oldukça cılız ve etkisiz durumdadır. Fakat sonraları zengin şehir devletlerinin oluşmaya başlamasıyla Alman toplumu için bireysel manâda da yeni bir uyanış başlamıştır. 1740 yılında I. Friedrich Wilhelm'in ölmesi üzerine, oğlu II. Friedrich yönetimi devralmıştır. II. Friedrich annesinin etkisinde kalan ve onun aydınlanmacı düşünceleriyle yetişmiş, müzik ve barok kültürüne müspet bakan, bir o kadar da siyaset, ekonomi ve askerlikle ilgisiz bir yapıya sahip olan bir kişiliktir. Babası ise otoriterdir. Bu yüzden İngiltere'ye kaçmış, zorla devlet yönetiminde çalışması sağlanmış ve babasının zoruyla isteksizce Braunschweig-Bevern prensesi Elisabeth ile evlenmiştir. Bu sıralarda aydınlanma hareketinin öncüsü olan Voltaire ile karşılaşmış ve ondan düşüncelerde ve eylemlerde yegâne ölçünün akıl olduğu bilgisini almıştır.

Friedrich'in görev anlayışında insanları sevmek ve onlar arasındaki barışı bir hazineyi korumak gibi bir anlayışı hâkimdir. II. Friedrich'in Prusya'da tahta geçişinin biraz sonrasında, IV. Karl ölmüş ve ülkesinin yönetimi büyük kızı Maria Theresia'ya geçmiştir. Almanya'da Aydınlanmanın etkisinin en derin izleri II. Friedrich vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Friedrich dış siyasette barışçı, içeride ise

aydınlanmacıdır. Onun aydınlanmacı fikirleri dinî tolerans, idarenin merkezileştirilmesi, bütün bir tebaası için tekli bir hukuk sistemi, eğitim sisteminin kalitesinin artırılması ve çiftçilere özgürlüğü öngörmektedir (Beşirli, 2001:49-53).

II. Friedrich Maria'dan Avusturya'nın düşmanlara karşı savunması karşılığında kendisinden Silezya'yı istemiş, ancak bu teklif reddedilmiştir. Bunun üzerine Friedrich Silezya'ya saldırarak bu toprakları almış, oradan da Bohemya'yı alarak halkı tarafından “*Büyük*” ünvanıyla lakaplandırılmıştır. Böylelikle Brandenburg-Prusya krallığı Avrupa'nın beşinci gücü olmuştur. Karl'ın 1745'te aniden ölmesi üzerine Maria Theresia'nın eşi I. Franz imparator seçilmiş, Maria, Fransa ve Rusya'yı; Friedrich ise İngiltere ve Hollanda'yı kendi taraflarına çekmişler ve 1756'da Friedrich Avusturya'ya saldırmış, böylelikle yedi yıl savaşları başlamıştır. Bu savaş hem Prusya'nın, hem de Friedrich'in gücünü zayıflatmıştır. Rus, Fransız ve Avusturya'nın ittifakıyla da Friedrich Berlin yakınlarında yenilmiş ve bu yenilgiyle Prusya mâli olarak çöküş noktasına gelmiş ve Friedrich intihara kalkışmıştır. Bu savaş Friedrich açısından büyük güçlere karşı saldırılamayacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Friedrich Prusya'yı hukuk devleti yapmak istemiştir, hâkimlere teminat ve tatmin edici ücretler bağlatmıştır. Yahudi nüfusun artmaması için önlemler alarak, onların ticaret yapmasını yasaklamıştır. Devletin soyluya, burjuvaya ve köylüye bakışı arasındaki ayırımı korunmuş, soyluların mallarının burjuva ve köylüler tarafından satın alınması yasaklanmıştır. Bu arada soylular devletin belirleyici tabakası haline gelmiş, burjuva ise onların tebaası durumuna getirilmiştir. Şehirlerdeki burjuvanın siyasi hakları yoktur. Köylülerin ise sadece taşınabilir malları bulunmaktadır. Devlet Friedrich için rasyanalist bir mekanizmadır, yani devlet hem hükümdar, hem de tebaa olarak hizmet edeceği kişiliği olmayan bir yücelik olarak görülmektedir.

1780 yılında Avusturya imparatoru olan II. Joseph Habsburg Devletini aydınlanmacı bir tutum içerisinde yenilemeye çaba gösterirken, devleti kiliseden ayırmış, tarikatları kaldırmış, manastırları kapatmış, ibadeti ise belirli günlerle sınırlamıştır. Protestanlar onun hizmetinde çalışma yetkisi kazanarak eşitlik hakkını elde etmişlerdir. Yahudilerin hukuki durumunda iyileştirmeler yapılarak, onların

öğrenim yapmalarına, zanaat faaliyetlerinde bulunmalarına, fabrika kurmalarına ve Alman soyadı taşımalarına izin verilmiştir. Ayrıca Yahudilerin özel kıyafet giyme zorunluluğu kaldırılmıştır. Evlilik müessesesi 1783'te kilise nikâhı zorunlu olmakla beraber bir burjuva akti olarak kabul edilerek, Katolik olmayanlara boşanma ve tekrar evlenebilme izni verilmiştir. Ayrıca işkence ve ölüm cezası da kaldırılmıştır. Aydınlanmacı burjuva tarafından Fransız Devrimi gerçekleştirilmiş, demokratikleşme süreci başlamıştır. Öncelikle devlet sisteminde kendine yön çizen bu hareket daha sonra toplumun diğer kesimlerinde görülmeye başlamış ve sanayi devrimi gerçekleşerek topluma yön vermiştir.

Aydınlanma, insan hayatının belirleyici gücü olarak aklı egemen kılmıştır. Bu egemenliğin vermiş olduğu özgürlükle insanlar artık devleti, kiliseyi, toplumu tenkid etmeye başlamışlar, insanlar arasında eşitlik, hoşgörü, özgürlük ve insanîyet idealleri ısınmaya yüz tutmuştur. Hemen her alanda iyileştirmeler ve gelişmeler kaydedilmiş, teknolojiye de büyük atılımlar sağlanmıştır. Geleneksel üretim ve işletme biçimleri değişmiş, ekonomide liberalizm ortaya çıkmıştır. Liberalizm tekeli sisteme muhalefet etmiştir. 1791'de Fransa meşrutî krallığa dönüşmüş Avrupa'nın tutucu güçleri Fransa'ya savaş açmış 1793'te XIV. Lui ile Marie Antoinette idam edilmiş, Fransa'da kanlı terör egemen olmuştur. 1799'da I. Napolyon Fransa Cumhuriyeti'nin birinci konsülü olmuş, Leneville Barış Antlaşması neticesinde Napolyon Almanya'yı yeniden düzenlemiştir. 1804 yılında kendini Fransa imparatoru ilan eden Napolyon'u Büyük Karl gibi gören Almanlar onu büyük bir coşku ile alkışlamışlardır (Salihoğlu, 1993:94-127).

Alman Klasizmi döneminde Almanlarda henüz bir millî bilinç ortaya çıkmamıştır, bunun yerine daha ziyade kendi dilinin ve halkın kaynaklarından devşirilen gücün varlığına inanılmıştır. Bu dönemde antik çağa büyük ideallerle bakılmış, antik çağın evrenselliği ve hayat anlayışı Goethe'nin ve Schiller'in millîlik anlayışına engel teşkil etmiştir. Zîra, halkının kaderiyle çok yakın temas halinde olan Goethe bir dünya vatandaşı olarak görülmüş ve Klasik dünya görüşü evrenselleşmiştir. Yüzyılın sonunda Jena'da âlimler çevresi oluşmuş, böylelikle romantizm akımı meydana çıkmış ve bu erken romantizm burjuva aydınlanmasına karşı da tavır takınmıştır. Bu dönemde klasik anlayışın biçimci özelliğine karşı

çıkılmış, yeni romantikler insandaki akıl dışılığa ve şeytani güçlere de hitap etmişlerdir. Goethe bu güçlerle savaşmıştır.

Romantizm, siyasî ve sosyal karakteri açısından değiştirici ve derin bir yapıya sahiptir. Ancak Jena'daki romantik akım ve Weimar'daki klasik akım ulusalcılığı siyasî anlamda ele almaması noktasında mutabıktır. Bu dönemde Staufferler Çağı yeniden keşfedilerek imparatorluk düşüncesi boy göstermiştir. Devrin büyük üstadı olan Johann Wolfgang von Goethe I. Napolyon'a karşı konulamayacağı fikrini muhafaza etmekle birlikte, sonradan gelişen olaylar Goethe'yi haklı çıkarmamıştır. Romantizm ise işgale rağmen milliyetçi ve tutucu olmuştur ve merkez Heidelberg'tir. Siyasî romantizmin merkezi ise Berlin olmuştur. 1807'de Prusya Kralı Freiherr von Stein'i başbakan olarak atamış ve ona Prusya'nın yeniden reforme edilmesi görevini vermiştir. Stein, ilk reformunu şehirlerde gerçekleştirmiş, bir diğer reformu ise köylüler ve çiftçilerle ilgili olmuştur. Bir yıl sonra I. Napolyon Stein'i görevden almak isteyince Stein ülkesinden kaçmıştır.

1808'de İspanya Napolyon'a karşı ayaklanmış, bunu takiben de Avusturya'da ayaklanmalar olmuş ve isyanlar bastırılmış, ancak Romantizm çevrelerinde ona karşı büyük bir nefretle bakılmıştır. Bu arada, Napolyon'a karşı direnç devamlı olarak artmış, böylelikle orduda sessizce reformlar başlatılmış, askerlik hizmeti esasına dayalı bir halk ordusu teşekkül edilmiştir. Böylelikle burjuva vatana sahip çıkacak ve onlar da subay olma hakkı elde edeceklerdir. Bu reformlar halkta büyük beklentilerin gelişmesine neden olmuştur. Devlet, halktan devleti kurtarmasını istemiştir. Fakat bu burjuvanın devlet tarafından ödüllendirilmesi manasını taşıdığından, Stein'in yerine geçen Prens Hardenberg öngörülen bu reformlardan demokrasi tehlikesi sezinleyerek reformlardan vazgeçmiş ve uyanan milli ve siyasi unsurları ekonomik alana kanalize etmiştir.

1812'de Napolyon büyük bir orduyla Rusya seferine çıkmış, "*Code Napolyon*" uygulamasıyla vatandaşın kanun karşısında eşitliği sağlanmış, kölelik, feodalizm, soyluların ve din adamlarının ayrıcalıklı durumları böylelikle geçmişte kalmıştır. Napolyon Rusya'da yenilmiş ve orayı yakarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Almanya yeniden düzenlenmiş ve Metternich Bavyera'yı Ren Birliğinden ayırmıştır. 1813'te Napolyon Rusya, Avusturya ve Prusya karşısında Leipzig meydan

savaşında yenilmiş ve 1814'te görevinden çekilmiştir. Böylece tanrı himayesindeki prenslik mutlakiyeti sona ermiştir.

Prens Metternich Viyana'da Avrupadaki prensleri ve devlet adamlarını toplamış ve 1815'te Viyana Kongresinde Avrupa yeniden düzenlenmiştir. Fakat bu kongrede özgür ve millî bir Alman Devletinin kurulması özlemi ne yazık ki giderilememiş, bunun yerine bağımsız devletlerden oluşan gevşek bir Alman birliği oluşturulmuştur. 1821'de Napolyon ölmüş, Rusya, Avusturya ve Prusya kendi aralarında Batı'dan gelecek liberal ve milliyetçi fikirlere karşı kutsal bir ittifak oluşturmuşlardır. Temelini bu tutucu romantizmden alan bu reforme edici eğilim otuz yıl boyunca Almanya'da etkili olmuş ve bir sükûnet devri olan Biedermeier dönemi yaşanmış ve bir sanayi çağı başlamıştır (Salihoğlu, 1993:115-127).

3.1.2. Devrin Kültürel ve Edebî Hayatına Bakış

On sekizinci yüzyıl Almanya'sı aydınlanmadan ziyade, Leibniz'in felsefî görüşlerinin kabul gördüğü bir zamandır. Bu zamanda dinî alanda kiliseye karşı bir net tutum sergilenememiştir. Leibniz'in düşüncesinde dünya monadlardan, birimlerden oluşan alttan üste doğru tanrıya giden basamaklar sistemidir. Bu birimler kendi içlerinde bağımsız olmakla birlikte kâinatı kendi gücüyle aktif bir şekilde yansıtan birer ayna durumundadırlar.

Her ne kadar bu monadlar ayrı görüntüler verseler de aynı dünyanın değişik perspektifi durumundadırlar. Leibniz'e göre bunlar yan yana olmakla birlikte, aynı zamanda uyum içerisindedirler. Ona göre tanrı mümkün olan en iyi dünyayı yaratmıştır. Bu anlayış 18. yüz yılda benimsenmiştir. Bu dönemde kültürel açıdan din adamları verdikleri konferanslarda Alman dilini bilim dili olarak kullanmışlardır.

Alman aydınlanmasının babası olarak kabul edilen Thomasius'un Alman dilini bilim dili olarak ilk kez kullanması, rasyonalist düşünce fikirlerini ortaya

çıkarmış ve ilk Almanca dergi olan Monatsgespräche yayınlanmıştır. Sonraları bu düşünceyi Cristian Wolff zirveye ulaştırmış, bu akılcı düşünce tarzıyla Alman Deizmine büyük katkılar sağlamıştır. Bilim dili Almancalaşmış, bilimsel ifadeler ve kavramlar söz konusu edilmiştir. Böylece Almanlar tarafından kendi dillerinde felsefe yapma imkânı ortaya çıkmıştır.

Bu şekliyle Christian Wolff bir kültür insanıdır. Sonra öncülük Immanuel Kant'a geçmiştir. O bu zaman diliminde Alman düşüncesinin tek temsilcisi durumundadır, yani idealist düşünce felsefesi benimsemiştir. Dinî görüşlerle çatışmadan kaçınılmıştır. Kant'ın görüşleri hem zamana bağımlı, hem de zamana aşan görüşler olarak ortaya çıkmıştır. O, devlet, hukuk, toplum düzeni, kilise, eğitim, yaşam tarzı gibi alanlarda aydınlanmacı düşünceyi benimsemiştir. Kendi bilincine ulaşan insanın böylelikle değeri ve bireyselliği de aklın keşfedilmesiyle beraber önem kazanmıştır. Hükümdarlar bu düşünce tarzını kabul etmeseler bile, kendi güçlerine zarar gelmeyecek bir şekilde bu fikri benimseme yolunu tutmuşlar ve tüm dini görüşlere karşı hoşgörü kültürünü benimsemişlerdir. Böylelikle, devleti, kiliseyi ve toplumu eleştirebilmişler; özgürlük, eşitlik, hoşgörü, insaniyet idealleri gibi kavramlar insanların dilinde kullanılmaya başlamıştır. Kültürel alanda bu akılcı yöntem sayesinde iyileştirmeler ve gelişmeler kaydedilmiştir. Yeni bir iş ahlakı geleneksel üretim ve işletme biçimlerini değiştirmiş ve liberalizm benimsemiştir (Salihoğlu, 1998:102-111).

1789 Fransız Devrimiyle ekonomik alanda üstünlük sağlayan burjuvazi feodalizmden kapitalizme geçişi sağlamış, devrimin ve Napolyon'un neden olduğu bu fırtınalı dönem kültürel yönelimlerin de önünü açmıştır. Ulusçuluk teşvik edilmiş, eski düzen ve topluma dair ezberlerin bozulmasıyla muhafazakâr tepkiler yükselmiş, aydınlanmacı akıma karşı da romantik akım biçimi ortaya çıkmıştır. Romantikler, inanç, duygu, gelenek ve aklın itelediği diğer değerler adına romantik protestoyu doruğa ulaştırmışlardır. Bu protesto en rahat edebiyat alanında görülmüş ve Alman edebiyatına Sturm und Drang (*Deha Çağı*) adıyla egemen olmuştur. Bu huzursuz edici ve kendine acıyan tutum daha ziyâde Goethe'nin gençlik döneminde yazmış olduğu "*Genç Werther'in Acıları*" romanında bâriz bir şekilde görülmüştür. Yine Goethe'nin romantik değerler üzerine kurmuş olduğu "*Faust*" adlı çalışması da onun yirmili yaşlarda başlayıp seksenli yaşlarda tamamlayabildiği uzun manzum dram

olarak Avrupa düşüncesinin beli başlı akımları üzerine felsefî bir yorum olarak ortaya çıkmıştır.

Herder ise bir kültürel milliyetçilik kavramı ortaya atarak, her milletin kendine özgü bir şahsiyetinin ve büyüme kalıbının olduğu fikrini savunmuştur. Ondan etkilenmiş olan Alman Ortaçağ edebiyatçıları halk baladlarını ve perimallerini toplayarak Herder sayesinde Alman edebiyatını Fransız kültürünün bağımlılığından kurtarmışlardır. Fichte ve Grimm Kardeşler de Alman doğmanın büyük bir erdem olduğunu ifade ederek Almanca'nın en üstün dil olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir. Bu dönemde yine Romantik protesto ve neo-gotik mimarî hareketi ortaya çıkmış, dini bir diriliş söz konusu olmuş, Cizvitçilik ortadan kaldırılmış ve Romantik yazarların pek çoğu Katolik olmuşlardır. Hegel ise, tarihin bir diyalektik süreç olduğu söylemiştir. Müzik alanında halk türküleri ve geçmişteki öyküler aranmış, Scott romanlarına, Shakespeare'in oyunlarına, Goethe ve Puşkin'in şiirlerine başvurulmuş ve bu zaman diliminde en büyük rolü Beethoven üstlenmiştir. Beethoven, Haydn ve Mozart geleneğini yeniden biçimlendirmiştir. Edebiyat, felsefe ve müzik yeni koşullarda biçim değiştirerek opera aristokratların eğlence aracı olmaktan çıkarılmış, topluma mesaj veren ve devrimi sembolize eden değerler bütününe dönüşmüştür. Beethoven müzik alanında romantik çağın cismanileşmesinde, vücut bulmasında eşsiz bir örnek teşkil etmiştir (Işıktaş B, 2015, s.159-166).

Kültürel açıdan değerlendirildiğinde Hegel'e göre devlet, aile ve toplum gibi ahlâkî kurumları aşan ahlâkî bir topluluk olarak görülmüş, sivil toplumun varlık ve gelişme şartı aşkın devletin varlığı olarak belirlenmiştir. Devlet evrensel akli ve toplumsal iradeyi temsil ettiği için, o olmadan toplum evrenselliği yaşayamaz düsturu ortaya atılmıştır. Modernleşme disiplini alanında eğitimi veren ilk üniversite ise 1810'da Prusya'da (Berlin) kurulmuştur. Eğitim; Almanya'da toplumsal hareketlilik ve yapıyı etkilemede önemli bir rol üstlenmiştir. Bu anlamda etkili olan üniversiteler bürokrasinin bir parçası ve devlet tarafından finanse edilmiş durumdadırlar. Tarihi alanda Alman milletinin eski kökleri ortaya çıkarılmış, Orta Çağ'a olan ilgi artmış, 1819'da Orta Çağ'ın araştırılmasıyla ilgili büyük bir proje çalışmaları başlatılmıştır. Alman tarihçiliği, millî unsurlara dayalı mitler oluşturmuştur. Avrupa devletlerinin standartlarına göre yaşayan ve parçalanmış

devletçikler halinde bulunan Almanlar'ın merkezi ve modern bir ortamda siyasî bir çatı altında kendi kültürlerini korumaya güçleri yetmediğinden dolayı, Alman milliyetçiliği bir birlik ulusçuluğu şeklinde tezahür ederek ortaya çıkmıştır (Saklı, 2012:6-15).

Kültürel açıdan geleneksel Alman toplumunda saray ve saray yanlılarının üstünlüğüne dayanan otoriter bir şövalyelik kültürü hâkimdir. Kraliyet ve prenslik merkezli yönetim şekilleri ise kapalıdır. Bu da site tarzında bir mutlakiyeti gerekli kılmaktadır. Meşrutiyet ise eski hânedanlık rejiminin isteklerini belirli ölçülerde engellemiştir (Küçükbatır, 2013:421).

Bu dönem, içinde genç kuşağın öncülük etmiş olduğu, on sekizinci yüzyılın altmışlı zamanlarında başlayıp Fransız İhtilâli'ni de içeren Fırtına ve Tepki adıyla (*Deha Çağı*) adlandırılan bir dönemdir. Aydınlanmanın akıl egemenliğine olan bir tepkidir bu dönem. Zîra, akılcılık insanı tek yönlü biçimlendirmektedir. Deha çağı dönemi edebî eserlerinde baskıcı ve merhametsiz prenlere karşı eleştirel yaklaşımlar söz konusu edilmiştir. Herder'in de ifadesiyle halkın sefaletinin sorumluları yalnızca prensler olmamakla birlikte, devlet sisteminin ta kendisidir. Deha çağı kültürel açıdan da sanatta özgünlüğü, sanatçıda ise özgün dehayı aramıştır. Gotsched'le birlikte Alman edebiyatında etkili olan Fransız Klasizm anlayışının hüküm sürmesi, Lessing gibi genç kuşak yazarları tarafından benimsenmemiştir.

Herder, bilimi ve edebiyatı gerçek yaşamla donatmayı amaçlayarak, bu amaç doğrultusunda halk şiirine eğilmiş ve onu edebi bir tür olarak kavramsallaştırmıştır. Ana dil olarak kabul edilen şiirde insan ruhunun doğal anlatımı ve içten gelen bir anlatım ihtiyacı ifadesini bulmuştur. Şiir tüm dinlerin, felsefelerin, tarihlerin özü ve çekirdeği olarak anlamlandırılmıştır.

Deha çağı hareketi sanat bir kültür hareketi olarak görülmez, önemli olan doğadır. Tabiatıyla, yazar da kişinin doğası ile ilgilenmiştir. Edebî ürünler coşkulardan, duyguların harekete geçmesinden, tutkuların ve duyguların esintisinden oluşmuştur. Görmüş geçirmiş ve deneyimli bir hayata sahip olmak önemlidir. Bir doğuştan dahîlik kavramı söz konusudur. Böyle bir sanat ortaya koyabilmek için de illâki eğitim önemli olarak görülmemiştir. Tam tersine dahî olan yazar düşünce

özgür olan, yetenekli ve eserlerini sezgilerine göre anlamlandıran bir yapıya sahip olmalıdır.

Yazar, eserlerin daha önceden belirlenmiş ölçülere ve kalıplara göre basmakalıp bir tarzda yazamaz, o ancak bir sihirbaz gibi çalışmak yaratıcı olmak zorundadır. Önemli olan doğal insanı canlandırmaktır. Doğal insan ise, eğitim görmemiş, doğuştan orijinal, ümmî, bozulmamış, hayat dolu, aklın dar kalıpları arasında biçimlenmemiş, candan, yürekten, saf, güçlü ve eylemci bir insandır. Bu anlayış aynı zamanda milli duyguların canlandırılmasını da ön planda tutmuştur. Saraydaki yabancı etkilere karşı da tavır içerisindedir. Önemli olan Alman olmaktır, çünkü Alman olmak, Almanlık kavramını geliştirmektedir. Bununla Almanya'nın birliği amaçlanmış, bölünmüşlük ve parçalanmışlık ise protesto edilmiştir. Sanatta, kültürde anlayışta, her şeyde Alman milletine özgünlük ön planda tutulmuştur.

Herder'e göre "Od"larda, yani halk türkülerinde, ilkel ve bozulmamış hayatın, gelişmemiş, eğitilmemiş beynin anlatımı şiirin kökensel biçimi olarak görülmüştür. Fransız Klasiğinin yapaylığına ve kuralcı yaklaşımına karşı da Klopstock ve Lessing tavır koymuştur. Deha çağı yazarları da bu yolu izlemiş, Herder ve Goethe bu akılcı biçime karşı bir "iç biçim" şekli geliştirmişlerdir. Üç birlik kuralı trajedide doğa yasası olarak anlaşılmıştır.

Goethe, gotik sanatı özgün Alman sanatı olarak benimsemiş ve onun Almanların gerçek ruh anlatımı olduğunu ve bir ihtiyaçtan doğduğu fikrini savunmuştur. Goethe'nin yazmış olduğu serbest şiirler ilgi görmüş, od türünde serbest ritimlerle hayatın dinamiği vurgulanmış, balad türü ise Gottfried August Bürger ile Goethe tarafından halk baladları ile doğrudan bire bir ilişki kurularak yeniden hayata aksettirilmiştir. Liedlerde ise halk türkeleri karakteri ağır basmaktadır. Orta Çağın minnelerinden ve halk türkülerinden esinlenen Goethe Lied'i belirli bir olgunluk seviyesine yükselterek hayatın ve öznel anlatımın aracı haline getirmiştir. Dramda ise tam bir dinamik insan tipi söz konusu edilmiştir. Bu devirde roman türü pek ilgi görmemiştir. Goethe'nin "Genç Werther'in Acıları" dışında dış dokunur bir eser de yazılmamıştır.

Deha çağı dönemi edebi eserlerinde burjuva ve soylu arasındaki sınıf farkları ve bunun burjuvanın aleyhine olan sonuçları kritize edilmiştir. Eserlerde yine aile içi

düşmanlıkları, baba-oğul arası trajik anlaşmazlıklar ele alınmış, ayrıca eserlerde geleneksel cinsel ahlâk da eleştirilmiştir. Prenslerin keyfi ve acımasız yönetimi, kokuşmuş mutlakiyet rejimi eserlerde sergilenerek eleştirilmiştir (Salihoğlu, 1998: 200-207).

Friedrich Schiller “*Haydutlar*”, “*Aşk ve İhtiras*”, “*Fiesco*” oyunlarını yayınlamış, onun “*Don Carlos*” adlı eseri ise keyfi yönetime karşı, insanlık ve özgür adına ahlâkî ve siyasî eğitim ve propaganda görevi yapmıştır. Deha çağı üslûbu doğrultusunda eserler vermekte olan Goethe, İtalya seyahatinden döndükten sonra sanata yeni bir anlayışla yaklaşarak “*Iphigenie*” ve “*Tasso*” eserleriyle evrenselliği yakalamıştır. *Faust*” adlı eserinin birinci bölümünü tamamlayan Goethe, destan türünde “*Herman ile Dorothea*” isimli eserini yazmış, bu eserde onun Fransız İhtilaline olan kuşkusu söz konusu edilmiştir. “*Wilhelm Meister’in Çıraklık Eğitimi*” romanında fert ve toplum arasında olması gereken uyum söz konusu edilmiştir. Yine Schiller “*Wallenstein*”, “*Orleanlı Bakire*”, “*Maria Stuart*” ve “*Wilhelm Tell*” eserlerini yazarak özgürlük bağımsızlık ve insancılık mesajlarını vermiştir.

Friedrich Wilhelm Schelling doğayı görünen bir ruh, ruhu da görünmeyen bir doğa olarak özdeş kabul etmiştir. Novalis “*Hristiyanlık ve Avrupa*” adlı makalesinde romantizmin tutucu programını biçimlemiş ve Orta Çağı idealize etmiştir. Romantizm yazarlarından Clemens Brentano ve Achim von Arnim “*Des Knaben Wunderhorn*” adı altında topladıkları halk şarkılarını yayımlamışlardır. Grimm Kardeşler ise filolog olarak masalları toplayıp, bunları bilimsel yorumlarla yayımlamışlar, böylece sözlü olan edebiyat türü de yazılı hale geçmiştir. Heinrich von Kleist “*Hermannsschlacht*” adlı oyununu yazmış, Friedrich Hölderlin ise “*Freies Volk der Griechen*” ve “*Anavatan İçin Ölüm*” gibi eserlerini bağımsızlık ve özgürlük düşüncesi adına kaleme almıştır. Yine Goethe “*West-östlicher Divan*” şiirlerini yazmış, anılarını ise “*Edebiyat ve Hakikat*” adlı eserinde kaleme almıştır (Salihoğlu, 1993:112-125).

3.2. Goethe'nin Hayatı, İlmî ve Edebî Şahsiyeti

3.2.1. Hayatı (1749-1832)

Johann Wolfgang von Goethe 28 Ağustos 1749 yılında Almanya'nın Frankfurt Am Main şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Dr. Johann Caspar kraliyetin danışmanlığını yapan bir hukukçudur. Annesi Catharina Elisabeth Textordur. Goethe'nin babası otuz altı yaşında, annesi ise onyediyedi yaşındayken evlenmişlerdir. Ebeveynlerinin altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Ancak bunların dördü ölmüş, Goethe ve kız kardeşi Cornelia çocukluk çağlarını aşabilmişlerdir. Babası sert mizaçlı, titiz ve disiplinli bir kişiliğe sahiptir. Annesi ise duygulu, hayâl gücü zengin, hayat dolu bir insandır.

Goethe dış görünüşünü, ciddiyetini, akıl ve mantığa uymayı babasından; hayâl gücünün zenginliğini, anlatma zevkini ve duygu derinliğini ise annesinden almıştır. Kendisine ilk edebiyat zevki annesi tarafından aşılanmıştır. Goethe annesi ve babası arasında çok dengeli bir çocukluk çağı geçirmiştir. Goethe'nin ilk öğretmenliğini babası Johann Caspar yapmıştır. Onun yabancı dil öğrenmesine çok özel bir önem atfederek ona Latince, Yunanca, İbranice, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca dillerini öğretmiştir. Babasının bu kadar dil bilmesi ve onları oğluna aktarması, hem Johann Caspar'ın çok yönlü bir kişilik olduğunu, hem de bu çok yönlülüğü oğluna tevarüs ettirdiğini göstermektedir. Goethe bu sayede henüz on altı yaşındayken antik kültüre ait eserleri okumaya âşina olmakla kalmayıp, doğu dünyasından da *Bin Bir Gece Masallarını* okumaya başlamıştır. Alman halk efsanelerinden henüz daha çocukken etkilenen Goethe, babasının dinî eğitiminden de epeyce nasibini almıştır.

Babası onu ve kız kardeşini kiliseye götürerek onlara İncil'i okumuştur. Artık muntazaman İncil'den her gün bir şeyler okumak alışkanlık haline gelmiştir. Goethe, daha sonraları katı Hristiyanlık kalıplarından uzaklaşmış, fakat yine de İncil'den etkilendiğini söylemekten de kaçınmamıştır. Onun çocukluğunda çok etkileyen şeylerden birisi, 1759 yılında Frankfurt'un Fransızlar tarafından işgal edildiği yedi yıl savaşlarıdır. Bu savaşlar esnasında Goethe'lerin evleri Fransız sivil idaresinin

komutanı Graf François de Thoranc tarafından iki buçuk yıllığına karargâh olarak kullanılmış ve bu komutan küçük Goethe ile dostluk kurmuştur. Onun vesilesiyle Goethe plastik sanatlara karşı ilgi duymuştur. Ayrıca işgâl vesilesiyle Frankfurt'ta temsiller veren Fransız gezici tiyatrosu da Goethe'yi etkilemiştir.

Goethe henüz on bir yaşında Racine'yi, Molier'i bu vesileyle tanıma fırsatı bulmuş, on altı yaşında ise üniversite öğrenimine başlamıştır. Babası, onun Leipzig'te hukuk öğrenimi görmesi hususunda oldukça ısrarlıdır. Bir rokoko şehri olan Leipzig, Goethe'yi oldukça etkilemiştir. Gellert'in takrirlerini dinlemiş, Winckelmann'ın öğrencisi Oeser'den resim dersleri almış, Leipzig'te yemek yediği misafirhane sahibinin genç kızı Kätchen Schönkopf'a karşı ilgi duymuş ve *Anette* adlı şiir kitabındaki ilk denemelerini ona ithaf etmiştir. Bu yıllarda çoban oyunu formuyla *die Laune des Verliebten*'i (*Aşığın Kaprisleri*) yazmıştır. Leipzig'te geçen üç yıllık hareketli talebelik yıllarının sonunda ciddi bir ruhi bunalım geçirmiş, babasının yanına dönerek orada bir yıl tedavi görmüş, annesinin yakını olan Susanna Katherina von Klettenberg isimli dindar bir kadın vesilesiyle mistik ve dinî eserlere merak sararak içine düşmüş olduğu bunalımdan kurtulabilmiştir (Aytaç, 2010:9-56).

1770'de yarım kalan tahsilini Strassburg'ta tamamlamış ve 1771'de orada Herder ile tanışmıştır. Herder Goethe'yi rokoko kültüründen uzaklaştırmış ve Hamann'ın antirasyonal dünyasıyla tanıştırmıştır. Herder ona bambaşka bir dünyanın kapılarını aralamıştır. Hukuk doktorasını tamamlayamayan Goethe bir rahip kızı olan Frederike Brion'a karşı sevgi duymuş ve kız Goethe'nin lirik şiirler yazmasına kaynaklık etmiştir. Frederike Goethe'nin Strassburg'daki duygu dünyasını belirlemiştir. 1771'de Frankfurt'a geri dönen Goethe ilk edebî faaliyeti olan Ossian'dan tercüme yapmış, Shakespeare'in eserleriyle yakından ilgilenmiştir.

O, Shakespeare'yi yazılı bir şekilde savunmuş ve bu savunması arkadaşları arasında övülerek Alman edebiyatında bir çığır açmıştır. 1772'de Wetzlar'a hukuk stajı için gitmiş ve orada Charlotte Buff'la tanışmış ve ona âşık olmuştur. Onun arkadaşı Kestner ile nişanlı olduğunu öğrenen Goethe karmaşık duygular içine girmiş ve *Genç Werther'in Acıları* adlı mektup tarzında monolog romanını yazmıştır. Goethe 1773'te ise *Götz von Berlichingen* adlı otobiyografik dramı yazmıştır. 1774'te *Clavigo* adlı beş perdelik nesir trajedisini yazmış, 1775'te ise *Urfaust*,

Prometheus ve *Mahomet* gibi fragmanlar yazmış, Lili Schönemann ile nişanlanmış, İsviçre'ye ilk seyahatini gerçekleştirmiş ve Weimar'a davet edilmiştir. Aynı yılın sonbaharında nişanı bozulmuştur. 1775-1776'da *Stella. Ein Schauspiel für Liebende*'yi yazmıştır.

1776'da Leipzig'e seyahat etmiş, aynı yıl Weimar'da özel elçilik müşaviri sıfatıyla devlet hizmetine girmiş, İlmeneau'da madencilığe hazırlanmış, Prens kendisine geçimini rahatlıkla sağlayabileceği bir gelir, ev ve bahçeler bağışlamıştır. Weimar'da aristokratların içine girmiş, sosyal çevresi genişlemiş, düşes Anna Amelia, Frau von Stein, Wieland ve Herder gibi şahsiyetlerle de münasebetlerini sıklaştırmıştır. Uhdesine tevdi edilen madencilik görevi nedeniyle de tabiatla ve madenlerle uğraşma imkânı yakalamıştır. 1777 Haziran'ında kız kardeşi ölmüş, 1778'de Dük Karl August ile Berlin ve Posdam'a seyahat etmiş, 1779'da ise savaş ve yol inşaatıyla ilgili komisyonda yönetim görevini üstlenmiştir. 1780 yılında mineralojiye ilgi duymuş, 1781'de Weimar'da sosyete hayatına katılmış ve yine Weimar'da çizim enstitüsünde anatomi konferansları vermiştir.

1782'de Thürüingen'de diplomatik seyahatler, 1784'de insanın ara çene kemiğini keşfetmiştir. 1785'te botanik çalışmalarıyla ilgilenmiş, 1786'da İtalya'ya seyahat ederek Venedik ve Roma'yı gezmiş ve orada 1779'da başladığı ve planladığı *Iphigenie auf Tauris* adlı beş perdelik dramı tamamlamıştır. Yine 1788'de İtalya'da *Egmont* adlı beş perdelik nesir trajediyi tamamlayan Goethe, tekrar Roma'dan Weimar'a dönerek komisyon dışında tüm görevlerden uzaklaşmış, Rudolstadt'da Schiller ile ilk kez buluşmuş ve *Torquato Tasso* adlı beş perdelik sanatkâr dramını bitirmiştir. Aynı yıl oğlu August dünyaya gelmiştir (Aytaç, 1982:3-35).

1789'da Venedik'e seyahat etmiş ve renk kuramı üzerine çalışmalar yapmıştır. 1792 yılında Dük Karl August'un yanında Fransa'da mücadele ederek, Mainz kuşatmasında gözlemci olarak bulunmuştur. 1794'te hayvanlar arasında geçen bir destan olan Reineke Fuchs'u tamamlamış, Jena'da Schiller ile ana bitki üzerine konuşmalarda bulunmuştur. 1795'te ölümünden sonra yayınlanan *Römische Elegien*'ni yazmıştır. 1795-96 yıllarında ise *Wilhelm Meisters Lehrjahre* eğitim romanını tamamlamıştır.

1797 yılında Goethe İsviçre'ye ikinci defa seyahatte bulunmuş, yine bu yıl içerisinde Frankfurt'ta annesini son kez ziyaret etme imkânını yakalamıştır. Aynı yıl *Hermann und Dorothea* eserini destan tarzında tamamlamış;1801 yılında devyılancığı hastalığına yakalanmış, 1802'de Jena'ya sık sık seyahatlarda bulunmuş, 1803 yılında ise beş perdelik jambus vezinli *Die Natürliche Tochter* trajedisini tamamlamış, yine aynı yılda Jena'da doğa bilimleri enstitüsünün denetçiliği görevine getirilmiş, Johann Wolfgang von Goethe 1804 yılında gerçek müşavir-i has'lığa tayin edilmiştir

1808'de ise *Faust*'un ilk bölümünü yazmıştır. Bu yıl içerisinde annesi vefat etmiş ve yine aynı yıl içerisinde Erfurt'ta Napolyon ile görüşmüştür. 1809'da *Wahlverwandschaften* romanını tamamlamış, 1810'da ise *Farbenlehre (Renk Öğretisi)* eserini tamamlamıştır. 1811 yılında *Dichtung und Wahrheit (Edebiyat ve Hakikat)* otobiyografisinin ilk bölümünü yazmış; 1812'de Ludwig von Beehoven'le tanışmış ve otobiyografisinin ikinci bölümünü yazmıştır.1813'te otobiyografisinin üçüncü bölümünü yazmış, 1815'te ise Weimar ve Jena'daki tüm bilim ve sanat kurumlarının baş denetçiliğine ve devlet bakanlığına atanmıştır. Karısı Christiane ise 1816 Haziran'ında ölmüştür.

1817 yılında saray tiyatrosuyla ilişkisi kesilmiş,1818'de ise ilk torunu Walter dünyaya gelmiştir. 1819 yılında, 1815'te başladığı *West-östlicher Divan (Doğu-batı Divanı)* tamamlanmış, bir yıl sonra torunu Wolfgang dünyaya gelmiştir.1821 yılında Ulrike von Levetzow'la tanışmış, iki yıl sonra kalp zarı iltihabından rahatsız olmuş, Eckermann'ı ziyaret etmiş, 1825'te ise *Faust* trajedisinin ikinci kısmına devam etmiş, 1827'de bir kız torunu olan Alma dünyaya gelmiştir. 1830 yılında otobiyografisinin dördüncü bölümü tamamlanmış, bir yıl sonra ise *Faust* trajedisinin ikinci kısmı tamamlamıştır. 1832 yılının 16 Mart'ında hastalanan Goethe 22 Mart 1832 yılında Weimar'da ölmüştür (Aytaç, 1992:134-170).

3.2.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Alman edebiyatının en büyük şâiri olarak nitelendirilen Johann Wolfgang von Goethe gerek Batı'da gerek, Doğu'da; Avrupa'da, Asya'da saygınlığını dehasıyla kanıtlamış evrensel bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Şâirliği ile öne çıktığından dolayı şâir diye nitelendirilir. Sözü ve şiirin kanun koyucu dehası olan Goethe şairliğinde ötesinde anılan evrensel bir şahsiyettir(Özkan, 2006:25). Hâlbuki, o aynı zamanda çok büyük bir mütefekkir, sanatkâr ve büyük bir yazardır. Bir doğu hayranı olan Goethe yalnızca kendi yaşamış olduğu çağa mührünü vurmakla kalmayıp, yeniliği halâ muhafaza edilen bir şahsiyettir. O, edebiyatın neredeyse tüm alanlarını içerisinde barındıran şiir, nesir, tiyatro alanların dışında da emeği geçen, bu uğurda uğraşlar veren bir şahsiyettir. Kaldı ki, botanik, jeoloji, anatomi, dil, renk kuramı, teoloji ve musıkî, resim, felsefe, siyaset, sosyoloji, filoloji, tabiat bilimleri, hukuk buna benzer pek çok alanda kendisini yetiştirmiş bir hezerfandır. Bu özelliği ile dünya edebiyatının klasikleri arasında yer alarak ölümsüzleşmiştir.

Çocukluğundan itibaren gerek babası ve gerekse annesi adeta eğitimi ve yetişmesi üzerine titremişlerdir. Goethe, akıl ve mantığı bir arada tutan prensipli bir yapıya sahiptir. Duygudur ve hayâl gücü çok zengindir. Minnetsiz bir karakter yapısına sahiptir. Sadece anne ve babasının bir özeti olmaktan ziyâde hayatı boyunca neredeyse hayatın tüm alanlarında kendisini sürekli yetiştirmeye çalışan, bitmez tükenmez enerjisiyle hayatı dopdolu yaşamaya çalışan bir kişiliktir. Ciddidir, disiplinlidir. Hem anlatım zevki açısından hem de duygu unsurlarını geliştirme imkânlarını bulma açısından gayet dengelidir. Çocukluğundan itibaren kendi ana dilinin haricinde altı dili, sonradan farsça ve Arapçayı da katarsak sekiz dil daha bilmektedir. Onun bu kadar her şeye yatkın olma karakteri duygu ve hayal dünyasının da ne kadar geniş ve akranları arasında ulaşılamaz olduğunun bir göstergesidir.

Goethe tam bir hakikat adamıdır. Hakikate ulaşmada neredeyse çalmadık bir kapı bırakmamıştır diyebiliriz. Bu yönüyle tüm dünyaya meydan okurcasına bir

araştırma ve inceleme içerisindedir. Henüz daha on yaşındayken Aesop'u, Homeros'u, Vergilius ve Ovidus'u tanımış, diğer taraftan ise *Binbir Gece Masalları* dünyasına girerek Şark Dünyasını tanıma fırsatını yakalamıştır. Henüz çocukluk yıllarında Fransız gezici tiyatro grubu onda büyük bir ilgi uyandırmıştır. Goethe öğrencilik yıllarından itibaren hem mecazî aşkı, hem de ilâhî vuslata kavuşma açısından aslında tam bir arayış içerisindedir. Onun yaşamış olduğu mecazî aşklar aslında hakikate ulaşma, hakikati bulma, ona ram olma, teslim olma bakımından önemlidir. Bu yönüyle Goethe tam bir estetik, hakikat ve aşk adamıdır. Onun edebi yaşamını üç evrede ele almak mümkündür.

Üniversite yıllarından 1775'e kadar olan birinci evrede Goethe'nin hayatında aşk ve eğlenceli bir dönem hâkimdir. İlk şiirlerini bu zaman diliminde kaleme almıştır. Ancak bu anlayış onun karakterine pek uygun değildir. Zira kendisini kaptırmış olduğu o dönemle ilgili eleştirisini yapmış olduğu "*Suçâ Katılanlar*" (Die Mitschuldigen) oyununda görmek mümkündür. Bunun yanında "*Genç Werther'in Acıları*" romanı da çok etki uyandıran bir gençlik dönemi ürünü olarak görülmektedir. Yine Goethe ilk şiir denemelerini Leipzig'te kaldığı bir misafirhanenin genç kızı Kätchen Schönkof için yazmıştır. Yine çoban oyunları tarzında yazmış olduğu "*Aşığın Kaprisleri*" (Die Laune des Verliebten) adlı eseri Goethe'nin hayatını biçimlendiren, onu sevindiren, üzen, etkileyen şeyleri bir imaja dönüştürdüğü eseridir. Bu onun Rokoko tarzında "*Yaşantı Edebiyatı*" denen tarzıdır.

Goethe'nin Leipzig'te geçirmiş olduğu öğrencilik süreci dönemindeki krizli, bunalımlı, hastalıklı dönemleri onu baba ocağına sevk etmiş ve bu tedavi döneminde Goethe burada annesinin yakını olan Susanna Katharina von Klettenberg adında dindar bir bayanla tanışması sonucu dini ve mistik yönü ağır basan eserlere merak sarmaya başlamıştır. Strassburg yıllarında ise hâkim Jung Stiling, Jacob Michael, Reinhold Lenz ve ilahiyatçı Franz Christian Lense onun ruh ve düşünce dünyasına önemli ölçüde katkılar sunmuşlardır. Goethe'yi asıl dönüştüren ise Deha Çağı'nın ünlü şairi ve düşünürü olan Herder olmuştur. Böylece Goethe Rokoko'dan Sturm und Drang'a geçmiş, halk edebiyatına, Shakespeare, Ossian ve Pindar'a yönelmiştir. Bu dönemde Herder, Goethe'nin

sadece Rokoko tarzından vazgeçmesini sağlamakla kalmamış, onu Hamann'ın temsil etmiş olduğu antirasyonel kültür dünyasıyla da tanışmasına sebep olmuştur.

Herder ona bambaşka bir edebi kapı aralamıştır. Goethe bu durumun kendisine çok hitap ettiğini de söylemekten geri kalmamıştır. Onun yönelmiş olduğu bu edebiyat ve kültür dünyası Frederike Brion adlı bir rahip kızına duymuş olduğu sevgiyle de yakından bağdaşmaktadır. Bu vesileyle Goethe zengin lirik şiirler meydana getirmiştir. Onun Shakespeare günü ile ilgili yapmış olduğu konuşma ise, onu örnek olarak kabul ettiğinin bir göstergesi olarak görülmüştür. Shakespeare ve tarzının Goethe tarafından övülmesi Alman edebiyatında bir çığır açıcı dönem olarak görülmelidir.

Goethe bu hayran olmuş olduğu tarzda kendisi bir tiyatro eseri vermek istemiş ve Götz von Berlichingen otobiyografisini beş perdelik bir nesir halinde dram tarzıyla yazmıştır. O bu eserde klasik dram şemasından ayrılmış ve Luther dilini ve Hans Sachs üslubunu kullanmıştır. Eserde asıl ve yan figürler bolca tasvir edilmiş, eserin yankıları büyük olmuş ve birçok şövalye dramlarının yazılışı için zemin teşkil etmiştir. Strassburg dönüşü fragman olarak kalan *Urfaust*, *Prometheus*, *Mahomet* gibi dramları da vardır. *Urfaust* onun terk etmiş olduğu Frederike'ye karşı duyduğu vicdan azabının edebi olarak yankısıdır.

Goethe'nin Wetzlar yıllarında arkadaşı Kestner'in nişanlısı olan Charlotte'ye duymuş olduğu aşk üzerine yazmış olduğu "*Genç Werther'in Acıları*" adlı monolog mektup tarzı sanatçı romanı Deha Çağı ekolünün tipik özellikleri olan, duygu zenginliği, tutku,, tabiat sevgisi,, çocuk sevgisi, panteist din anlayışı ve toplum kurumlarına karşı eleştireci bir tutum gibi öğeleri yansıtmaktadır. Onun Werther romanı Almanya'da ve dünyada başlı başına bir çığır açmıştır. Werther modası başlamış, intihar olayları artmış, Japon ve Çin porselenlerinde kardeşine ekmek kesen Lotte motifleri işlenmeye başlamış ve hatta kendisinden sonra gelen Alman edebiyatının en önemlilerinden biri olan Thomas Mann'ın bile *Lotte in Weimar* romanına konu olmuştur.

Goethe'nin *Clavigo* adlı beş perdelik nesir trajedisi otobiyografik unsurlar taşımakla birlikte tipik bir Deha Çağı dönemi unsurları taşımaktadır. Beş perdelik nesir tiyatro eseri olan *Stella* ise Goethe'nin 1775'te nişanlanıp ayrıldığı Lili

Schönemann'dan izler taşımaktadır. Goethe'nin gençlik yılları şiirleri ise kendi özel yaşantısını esas alan lirik tarzın ritm ve sese dönüşümü olarak görülmektedir. O, kendisinden önceki şairlerin geliştirip lirik olgunluğa ulaştırmış oldukları bir Almanca ile şiirler yazarak, kendisinden önceki şairleri de aşmış ve evrenselliğe yükselmiştir.

Goethe kendi zamanında şiirin henüz el atmadığı konuları ferdilikle bir araya getirmek suretiyle okura doğrudan hitap etmeyi başarabilmiştir. Geleneksel şiirden farklı olarak Goethe'de aşk, ilkbahar, sonbahar ve ayıışı gibi konular kendine özgü bir canlılık kazanmış, böylece Alman dilinde yumuşak bir tarz oluşmuştur. Goethe'nin liriği üç şekilde ele alınmaktadır. Bunlar *Sesenheim* şiirleri ile başlayan tabiat şiirleri, baladlar ve övgü şiirleridir. (*Hymnen*) Goethe bu şiirlerinde tam bir sentezcidir ve yepyeni bir şiir dili ortaya çıkarmıştır.

Cümlelerdeki yapıları ve noktalamayı geleneksel çizgiden ayırmış, somut konuları canlandırmış, alışılmamış türde benzerlikler kullanarak yeni yeni kelimeler ortaya çıkarmak suretiyle sık sık ünlemlere başvurmuş; baladlarında ise yalın halk dilinden yararlanma yolunu benimsemiştir. Dolayısıyla da eserlerinde yeni biçimlere yol aralamıştır.

Onun Strassburg şiirleri cümle yapısı, ritim, tınlama, somutluk gibi poetik unsurları gerekli oldukları yerlerde kendilerine mal ettiği ölçüde yeni sayılmıştır. Şiirlerinde vezin ve kafiye yapısını bozan kelime seçimi açısından bir belirsizlik görülmemektedir. Goethe Alman şiirine ferdilik kazandıran ilk şair olma özelliğine sahiptir. Goethe'nin 1775 yılında Weimar'a gelişi burada iyi bir kültür çevresiyle tanışmasına vesile olmuş ve burada ilgi duymuş olduğu bilimsel araştırmalara yönelme imkânı elde etmiştir ve faal hayatta etkili olma fırsatını yakalamıştır. Onun Weimar yıllarındaki aşk objesi ise Frau von Stein olmuştur. Bu yıllar Goethe'nin akıllanma ve gençlik yıllarından sıyrılma dönemidir. Goethe güncelerinde ve mektuplarında ruh dünyasındaki bu dönüşümü sıklıkla belirtmiştir. Goethe Weimar'da tabiatla ilgilenirken tabiat araştırmalarını maneviyatla ilişki kurmak, kâinatın sırrını madde-ruh bağıntısı şeklinde ortaya koymak maksadıyla yapmıştır. Bu incelemeler ve gözlemleri esnasında kâinatın büyüklüğünü anlamış, onun ardındaki muazzam ahenk ve büyük ruha saygısı artmıştır.

Goethe'nin ikinci edebi dönemi 1775'te Weimar'a gidişiyile başlayıp Schiller ile arkadaşlığı ve 1805'e kadar uzayan Klasik sanat anlayışına ulaşmış olduğu dönemidir. Bilhassa roman alanında *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları* ve şiirdeki Baladları en önemli eserleridir. Bu klasik dönemde daha ziyade tiyatro oyunları yazdığı söylenmektedir. Goethe Fransız devriminin şiddetinden ürkmüş, bu toplumsal patlamaya sırtını dönmüş, klasik modele dayanan güzele ve ahlaki sanata bağlılığını sürdürerek hümanist inancı ortaya koymuştur. Herzog kral August'un Goethe'yi Weimar'a davet edişiyile bu küçük, yoksul şehre yerleşen Goethe, artık August'un güvenilir bir dostu, bir hocası olarak Weimar'da özel elçilik sıfatıyla tutulmuştur. Aynı zamanda Frankfurt'ta elde etmek istediği faal hayata da kavuşmuştur. Weimar'da bilginin gözlem yoluyla kazanılabileceği görüşüne inanarak bu görüşünü bizzat uygulama safhasına aktarmış ve araştırmaya dayalı bilim adamlığı özlü olarak dile getirmiştir. Ona göre hayat madde ve biçim birliği içerisindedir. Bütün tiplerin bir yapı planı dâhilinde var olduğuna inanarak sürekli bir arayış ve inceleme ve araştırma içerisinde olmuştur. Goethe bütün bu araştırmalarında maneviyatla ilişki kurmak amacı güderek, kâinatın sırrının madde ve ruh bağlantısı tarzında ortaya koymaya çalışmıştır. Bütün bunlar onu kâinatın büyüklüğündeki ahenk ve büyük ruha saygı duymaya götürmüştür. Onun renk öğretisi çalışması da tabiatın varlıklarını semboller şeklinde değerlendirme amacı gütmektedir. Bu yönüyle Goethe modern gelişim öğretisinin öncüsüdür. O, tabiatın dini yorumlarla ifade edilmesine karşı çıkararak, her şeyin kendi kendinin amacı olduğu hakikatiyle hareket etmiştir.

Tabiatla uğraşmak Goethe için yaşlılık yıllarına kadar özel hayatıyla sanat hayatı açısından bir denge unsuru durumundadır. Onun Weimar yıllarında calvinist eğitimle tarzıyla yetişmiş duygulu, akıllı ve dengeli biri olan ve aynı zamanda asil bir saraylı olan Frau von Stein'le olan dostluğu Goethe'yi olumlu yönde etkilemiştir. Bu sayede Goethe daha dengeli ve ahenkli bir ruh hayatına kavuşarak bunu Weimar yıllarındaki şiirlerine yansıtmıştır (Aytaç, 1992:134-146).

Weimar'da *Iphigene*'yi nesir olarak bitirerek, *Targuato Tasso*'yu yazmaya başlamış, ancak beklediği neticeyi alamamıştır. Bir yandan da Frau von Stein'le olan ilişkisi onu platonik bir duruma sevk etmiş ve bu durum kendisini oldukça bunaltmıştır.

1786 Eylül ayının üçünde sessiz bir şekilde Weimar'dan ayrılan Goethe'nin hedefinde İtalya vardır. Onun İtalya seyahati kendisi için eğitici bir nitelik kazanmıştır. Burası artık onun için yepyeni bir dünya olmuştur. Orada plastik sanat eserlerini tanımış ve onları büyük ve ölümsüz yapan şeyin sırrına vakıf olmaya çalışmış, bu Akdeniz ikliminin insanların yaşama sevinciyle dolu, cömert tabiatlı, hayat dolu birer niteliğe sahip olduklarının farkına varmıştır.

Goethe İtalya'da antik kültürün sırrına vakıf olmaya çalışarak sanatçılar ve sanat bilimcileriyle bağlantıya girmiştir. Orada, sanat tarihi alanındaki bilgilerini sistemli bir şekilde genişletmiş ve Roma'da galerileri, müzeleri merakla incelemiş, halkın günlük hayatına katılmış, tiyatrolarda verilen temsilleri, kilisedeki törenleri, mahkeme duruşmalarını izlemiş, kendi kendisinin bir nevi rönesansını sağlamıştır. Sicilya'da botanik çalışmaları ve tabiat bilimleri ile ilgilenme fırsatı yakalamıştır. İtalya seyahati onun Sturm und Drang'tan kurtulup klasiğe geçişini sağlayan bir başlangıç noktasıdır (Aytaç, 1982:9-13).

Goethe'nin sanat anlayışı kutupluluk üzerine tesis edilmiştir. Botanikte bitkilerin biçimlerinin değişim ve gelişim zincirlerinin ilk safhasını keşfetme çalışmaları vardır. Anatomide ise insan kalbinin çalışma esasları olan açılma ve kapanmada görmüş olduğu kutupluluğu canlılığın temel ilkesi olarak kabul etmiştir. Onun *Iphigenie auf Tauris* trajedisi onun Frau von Stein'le geçirmiş olduğu ve otobiyografik kaynağı yine von Stein olan bir eseridir. Goethe eserdeki konuları bir hümanizma ahlâkı düzeyinde ele almış, kendi kişisel yaşantısıyla ve deneyimleriyle de eseri destekleyerek modernize etmiştir. Amaç entrika değil, şifadır. Aslında bu eser kendisinin bizzat yaşamış olduğu ruhsal değişimidir. Eserin merkezini insanlık sorunu teşkil etmiştir (Aytaç, 2010:22-25).

İnsanın özgürlüğü, alın yazısı, ruh temizliği, hakiki insanlığa ulaşabilme gibi konular dile getirilmiştir. Onun *Íphiegenie*'si bir insanlık ve fazilet idealidir. Onun 1775'te başlamış olduğu *Egmont* trajedisi de İtalya'da tamamlanmıştır. Eser ruhu itibarıyla Deha Çağı'nın izlerini taşımaktadır. Eserin sonu ise klasik unsurlar taşır. İtalya'dan döndükten sonra 1789'de bitirmiş olduğu *Targuato Tasso* klasik dramı ise sanatçı problematiğini işlediği bir türdür. Bu eseri onun daha ziyade Werther romanını andırmaktadır. Goethe'nin sanatkâr kişiliğiyle Weimar'ın

aristokrat yaşantısına intibak edemeyişinin edebi bir yankısı niteliğindedir. İtalya dönüşü Goethe arkadaşları ve dostları tarafından pek sıcak karşılanmaz. Herder onun üzerindeki etkisini kaybettiğini görünce ondan uzaklaşmıştır. Bu ilgisizlik Goethe'yi yeni dostlarla tanışma, yeni insanlar arama zorunluluğuna itmiştir (Aytaç,1992:145-154).

Goethe'nin 1794'te yazmış olduğu *Reineke Fuchs* eseri bir tilkiyi konuşturduğu bir destanıdır. Eserde Goethe Weimar saray hayatını hicvetmiştir. İtalya dönüşü nikâhsız olarak evlenmiş olduğu Christiane Vilpus'a atfen 1795 yazmış olduğu *Römische Elegien*'de de (*Roma Mersiyeleri*) kendi karakterine zıt olan Cristiane'yi ölümsüzleştirmiştir. Eserde Roma sarayları, bahçeler, ibadethaneler hayat dolu sevgililerin bitmez tükenmez güzellikleriyle bir arada işlenmiştir. Her ne kadar bu şiirler zamanın eleştirmenleri ve okurları tarafından tenkid edilmiştir. Yine Goethe'nin bir eğitim ve çağ romanı olan 1796'da yazmış olduğu *Wilhelm Meister'in Çıracılık Yılları* romanı da bireyin tüm yönleriyle işlenmiş olduğu 18. yüzyılın Almanya'sını tasvir eden ve aynı zamanda Goethe'nin de hayatından izler taşıyan otobiyografik bir eserdir (Aytaç, 1992:154-157).

1797'de bitirmiş olduğu *Hermann und Dorothea* adlı destansı eserinde ise Johann Heinrich Meyer'e küçük bir Alman şehrinde yaşamakta olan insanların hayat düzenlerinin Fransız İhtilali yüzünden nasıl bozulduğunu küçük bir aynada yansıtmak şeklinde belirtmiştir. Eserde tamamen Alman tabiatı, Alman geleneği ve yaşam tarzı karakterize edilmiştir. Bu yönüyle eser millidir(Aytaç, 2010:26-27).

Goethe'nin 1803'te yazmış olduğu ve içinde Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu neticeleri dile getirdiği *Die Natürliche Tochter* trajedisi ise onun yapı ve sembol dokusu bakımından ustalık unsurları taşıyan eserlerindedir. Eserde hem dünyadan kaçış, hem de onun cazibesine kapılma söz konusudur. Eser stilistik bir tarzda Barok devri dramlarını hatıra getirmektedir.

Goethe'nin 1770'den beri tasarlayıp geliştirmiş olduğu *Faust* eseri ise onun en meşhur ve sanatının inceliklerinin zirvesi olarak kabul görmüş eseridir. Bu eserinin yazılışında şüphesiz Schiller'in rolü büyük önem taşımaktadır. Esere bir bütün olarak bakıldığında eserde klasik dram yapısından uzaklaşmış, trajik bir sonuca götüren olaylar zinciri şeklinde bir form söz konusu edilmemiş, aksine ilk

bölümde balad tarzı bir form, ikinci bölümde ise tek tek sahneler şeklinde somut müşahhas sembollerle anlatım söz konusu edilmiştir. Eser dünya edebiyatının şaheseridir, zîra eserdeki imajlar çok zengindir, aynı zamanda karakterlere yönelik uygun üslubun seçilmesi bakımından da Goethe'nin tam bir dil ustası olma özelliğini ortaya çıkarmaktadır.

1809'da bitirmiş olduğu *Die Wahlverwandschaften* eseri sosyal-psikolojik bir tarzda ele alınmıştır. Eser, evlilik hayatının hassas temeller üzerine kurulması hadisesini anlatması açısından önemlidir. Eserdeki ilişkiler çapraşıktır ve bir kimya formülü üzerinden okuyucuya mesaj verilmektedir. Eser ilahi bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Eser, evliliği bir ahlâk meselesi olarak ele alış tarzından dolayı klasiktir, aynı zamanda eserdeki figürlerin şahsında ve kaderindeki romantizmde göze çarpmaktadır. Yine Goethe'nin 1833'te yayınlanmış olan *Dictung und Wahrheit (Şiir ve Hakikat)* otobiyografisi modern Alman edebiyat tarihinin başlangıcı niteliğindedir. Onun 1819'da yazmış olduğu *West-östlicher Divanı* ise doğu nazım biçimleri şeklindedir.

Viyanalı şarkiyatçı olan Joseph von Hammer'in Hafız Divanı tercümesinden çok etkilenmiştir. Divanın iki önemli karakteri Züleyha ve Meryem'dir. Hatem karakterinde ise Goethe adeta kendi portresini sergilemiştir. Eserde pek çok özdeyiş de söz konusudur. Batı edebiyatı içerisinde yazılmış tek divan olma özelliğini taşıması açısından da Goethe'nin edebi kişiliği bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır. Öncesinde Hafız'ın Farsça gazellerini taklit ederek başlamış, sonrasında gazellerin ruhunu içselleştirmeye çaba göstermiştir. Divan on iki bölüm şeklinde tasarlanmıştır. Eser şiir biçim, muhteva yönünden klasikten tamamen uzaktır ve adeta Goethe'nin yaşlılık devri hayat anlayışını, tecrübesini bir doğulu bilgenin dilinden yazıya döktüğü en önemli ve en kişisel eseridir (Aytaç,1992:158-169).

Goethe, Batı Avrupa'nın ekonomik, sosyal, rûhi devrimlerini, büyük fen ve sanayi inkılâbını tüm benliğiyle yaşamıştır. Devrin resmî kültür çevreleriyle münasebetleri vardır. Oradaki basın-yayın ve ulaştırma kolaylıklarını yaşamıştır. Bütün bunlar onun edebi kişiliğini etkilemiş ve onu tam bir komple adam kılmıştır (Ablay, 1987:156).

3.3. Goethe'nin Doğu Yolculuğu

3.3.1. Goethe'de Din

Goethe'nin yaşamış olduğu zaman diliminde Avrupa kıtası aydınlanma döneminden geçmiştir. Bu zaman zarfında ve aydınlanmanın derinliklerinde şüphesiz din tartışmaları da yaşanmıştır. Özellikle otuz yıl savaşlarının vermiş olduğu hezimet, Napolyon savaşları, barok mistisizminin ağırlığı, kilisenin halkın inancına olan baskıları, Martin Luther'in Protestanlık anlayışı hiç şüphesiz Alman halkının din anlayışında yepyeni açılımlara kapı aralamıştır. Akıl çağı diye nitelendirilen ve Batı uygarlığının modern zaman dilimine geçişini öngören bu zaman dilimi aynı zamanda zihinsel açıdan da önemli bir süreci öngörmektedir. Aklın egemen kılındığı bu mücadeleler dönemi hiç şüphesiz insanın özgür düşüncesi için verilen mücadeleler dönemidir. Karanlık Avrupa kendisine bir yol arayışı içindedir. Temelleri Rönesans yıllarında atılmaya başlayan bu aydınlanma dönemi insanın ön plana çıkarıldığı keşiflerin ve icatların yapılmış olduğu bir dönemdir. Nitekim bu icatlar, keşifler toplumun siyasî, mâli, dinî ve kültürel dünyasına da yansiyarak insanın toplumdaki ilişkilerinin ve dünyasının gelişmesine ve değişmesine de ön ayak olmuştur. Yani insan kendini, toplumu, tabiatı tanımaya başlamış, düşüncenin dar kalıpları yıkılmıştır.

Zaman, dönem itibarıyla din eleştirisinin merkezde olduğu, dine ve Hristiyan din adamlarına karşı eleştirilerin dolaylı olarak İslam üzerinden yapıldığı bir dönemdir. İşte böyle bir dönemde Goethe inançları reddetmeyen, tam tersine başka inançların da varlığını kabul eden, hoşgörü sahibi, evrensel düşünceyi ilke edinmiş, vicdan sahibi kişiliğiyle İslam dini üzerine düşünmeye çalışıp, onun ilkelerini yorumlamayı amaç edinmiş bir kişiliktir. Modern çağın başlamasıyla beraber toplumun dinden uzaklaştığını ve kişinin yalnızlaştığını bire bir fark eden Goethe bir Spinoza hayranı olmasına rağmen kadere inanmanın kaçınılmazlığının da farkına varmıştır. Goethe'ye göre kişinin hür tam bir hür iradesi yoktur, ona göre her şey Allah'ın ebedî hükmü ve dilemesiyle olur. Onun kader inancında Allah'a tevekkül, hayırseverlik, sükûnet ve itidalli olma hali söz konusudur. Din adına her

türlü sahtekârlığın, aymazlığın ayyuka çıktığı bir zaman diliminde, tam böyle bir ortamda kendisine İslâm'ın değer yargılarıyla bir çıkış yolu arayan ve ruh-beden dengesini sağlayan Goethe kendine has bir dindarlık anlayışı içine girmiştir (Tezcan, 2013:2).

Goethe, dinle ilgili genel görüşlerini “*Goethe der ki*” adlı eserinde özetle şu şekilde dile getirmektedir:

“---Allah’a kul olan birisi inanç, sevgi ve umuda dayanmalıdır.

---İnancın illa da bir dine ihtiyacı yoktur, zira büyük, yaratıcı, düzenleyici ve yönetici bir varlığın kendisini bize kavranır hale getirmesi için kendisini tabiatın ardına gizlediği kanısı her insanda vardır, insan bunu kaçırsa bile hayatının her hangi bir anında bulabilir.

---İşe yarayan tek din basit ve sıcak olandır, mutlak hakikat hakkında biz hüküm veremeyiz, ruhun Allah’la olan gerçek ilişkisini ancak Allah belirleyebilir.

---Din bir birey işi olarak vicdanla ilişkilidir, vicdanın coşturulması gerekmektedir.

---Dini olmayanın, Allah’ı da yoktur ve onlar hiçbir düzene uymazlar.

---Bilim ve sanat ehlinin dini de vardır, ancak bunlara sahip olmayanın da dini olmalıdır.

---Hangi şekilde olursa olsun inancın egemen olduğu zamanlar parlak, yüceltici ve verimli zamanlardır, inançsızlığın baskın olduğu zamanlar ise her ne kadar parlak görünse bile kaybolmaya mahkûmdur.

---Önemli olan inanmaktır. İnanç büyük bir güven duygusudur, güçlü ve anlaşılmaz bir varlığa teslimiyetten kaynaklanır.

---İslam’ın neyin doğru veya yanlış; zararlı ya da faydalı olup olmadığını araştırmayacağım. Her ne kadar bize öğretilmese de aslında hepimizin içinde bu dinden bir şeyler var.

---Hepimiz Müslümanlıkta yaşıyoruz.

---İslam Allah’a teslimiyetse, hepimiz İslamiyet’te yaşıyoruz.

---İslam müminlerden zor görevler beklemez, onlara bu sınırlar içinde her şeyi verir, onlara gelecek ümidiyle cesaret ve din kahramanlığı ilham eder.

---İnsanın başına Allah'ın dilediğinden başkası gelmez. Böylece insan hayatı boyunca içi rahat ve emin olur ve başka şeye ihtiyacı kalmaz.

---Muhammed (sav) bütün masalları yasaklamakla şüirden hoşlanmayışında son derece tutarlıdır.

---Gerçek Müslüman sanki orada bulunmuş gibi cennetten bahseder. Ona Kur'an'ın anlattığı gibi inanır.

---Kur'an'ın bütün özü kendisinde şüphe olmadığıdır.

---Kur'an'ın üslubu kendi amacına ve özüne uygun bir şekilde serttir, korkutucudur, yücedir, böylelikle bir dişli ötekini harekete geçirir. Onun etkisine kimsenin hayret etmesine hakkı yoktur.

---Allah'ın Kur'an'da söylediği doğrudur. Biz hiçbir kavme kendi dilinden başka bir peygamber göndermedik.

---Şarkın ders veren hikâyeleri Allah'ın iradesine mutlak bir boyun eğişi, hiç kimsenin kendi kaderinden kaçamayacağı inancını, İslamiyeti öğretir ve ispat eder.

---Günümüzde İsa'nın istediği anlamda Hristiyan kimdir acaba? Belki sadece ben... Her ne kadar siz beni dinsiz saysanız da.

---Kilisenin midesi büyüktür, her şeyi yiyip bitirdi. Kilise yalnızca haram malı hazmedebilir.

---Kilise el attığı şeyi zayıf düşürür.

---Kıyamet günü süra üflendiğinde, dünya hayatı bittiğinde, ağızımızdan çıkan her söz için hesap vermekle yükümlüüz.

---Allah tövbe eden günahkârlardan zevk alır.

---Mucize uman inancını kuvvetlendirmelidir.

---Dindarlığı ve sofuluğu amaç edinen kişiler çoğunlukla sahtekârdır” (Aytaç, 1982:148-163).

Goethe dini bakımdan yalnızca Hristiyanlıkla sınırlı kalmamıştır, aksine Goethe algılarını ve ilham dünyasını İslam dininin inanışlarıyla açıp genişletmiştir, bilhassa Kur'an'ın Hristiyanlığı düşmanca gören ayetlerine saplanmamıştır. Kendi tabiatına uygun bir dindarlık arayışı içerisinde olan Goethe İslam'dan aldığı ilhamları kendi içerisinde entegre edebilmiştir (Tezcan, N. 2013, s.3)

Goethe'nin özellikle doğu edebiyatıyla ve tasavvufla tanışmasından sonra İslâm dini onun için Allah'a teslimiyet ve tevekkül anlamına gelmiştir. Hristiyanlığı, dolayısıyla İncil'i de çok iyi bilmesine rağmen, Kur'an'ın din anlayışı kendisine daha yakın gelmiştir. O İslâm dininde ve dolayısıyla Kur'an'da hayata daha müspet bakan, dünyayı ve hayatı kolaylaştıran bir inanç sistemi bulduğuna inanmıştır. Goethe İslâm'ı önyargılardan uzak bir şekilde anlamak için çaba göstermiş, İslâm'ın ön yargılardan uzak bir şekilde Batı'da anlaşılabilmesi için Doğu-Batı divanını kaleme almıştır (Alperen, 2009:107-111).

Goethe'nin kendi inanç ve düşünceleri ile İslam'ın temel ilkeleri arasında çok yakın bir ilişki vardır. İslâm'a karşı çok derin bir sempati içerisindedir. Zîra Allah'ın birliği, Allah'ın tabiatta tezahürünün kabulü ve Allah'ın insanlarla diğer elçiler yoluyla konuşması fikri Goethe'ye cazip gelen öğretilerdir (Dallmayr, 2000:116).

Goethe'nin İslâm'la ilgili cüretkâr ifadeleri o güne kadar Almanya'da söylenmiş olan tüm ifadeleri aşacak niteliktedir. Dolayısıyla o İslâm'a ve onun derinliklerine kök salan bir sempati içerisindedir (Sarıçam, 2014:522; Özdemir, 1970:138). Onun İslâm'a olağanüstü ve içten bir yakınlık duyması tolerans fikrinin hâkim olduğu Aydınlanma döneminden de kaynaklanmaktadır, zîra bu çağ Hristiyanlıktan başka dinlerin de değerini tanımayı kendi icaplarından saymaktaydı. Ancak Goethe'nin İslâm'a olan ilgisi devrin tutumundan değil de, İslâm dinine olan tamamen şahsi ilgisiyle alakalıdır. Dolayısıyla onun şark dünyasına olan ilgisi onda çok erken başlamıştır. Zîra o hocası Herder'e mükemmelliği aradığını ve ona erişme çabası içerisinde oluşunu büyük bir şevkle itiraf etmiştir (Maksudoğlu, 1967:187-190).

Onun Doğu-Batı Divanı'ndaki şiirsel '*Ben*' islâmî bir nitelik taşımaktadır. Ona göre İslâm barış ve Allah'a teslimiyet dinidir (Ateş, 2014:1).

Goethe'nin İslâm'la ilgili onayladığı hükümler, Almanya'da bir yazarın İslâm'la ilgili mevzuda konuşmaya cesaret ettiği her şeyi çok aşmıştır. Onun İslâm'la olan kesin müspet alakası aslında kendi düşünce ve inancının İslâm'ın esas öğretileriyle uyuşması sayesinde. İslâm'a olan ilgisinde Herder vesilesiyle alışılmışın dışında bir içtenlik söz konusudur. İnançları tanıma yönünde şiddetli bir karakteristik arzusu vardır. Goethe'ye göre kalpte hissedilen dinle kilisede vazedilen din arasında bağdaşmazlık, uyumsuzluk söz konusudur, İslâm dininde ise böyle bir şey söz konusu değildir (Mommsen, 2012:17-21).

Goethe Doğu-Batı divanında “*Çölde İsrail*” başlığı altında şu sözleri dile getirmiştir: “*Dünya ve insanlık tarihinin, asıl, biricik ve en derin konusunu, inançla inançsızlık arasındaki çatışma teşkil eder; diğer mevzularsa buna tabi ve talidir. Hangi form altında olursa olsun, inancın hüküm sürdüğü bütün çağlar, aynı çağda yaşayanlar için de, gelecek nesiller için de muhteşemdir, kalpleri yüceltici ve verimlidir. Buna mukabil hangi biçimde olursa olsun, inançsızlığın bir anlık sahte bir ihtişamla sefil zaferini hâkim kıldığı tüm asırlar, sonraki nesillere ulaşmadan kaybolup gitmişlerdir; çünkü hiç kimse verimsiz, kısır şeyleri idrak için kafa yormak istemez*”. Goethe inançlı bir insanı dindar bir fenomen olarak kabul eder, her ne kadar çağdaşları onu büyük bir münkir olarak görmüşlerse de onun yukarıda ifade etmiş olduğu açık yürekli fikirleri, onun din, inanç, dinsizlik, teizm ve ateizm gibi meselelerdeki tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre insan yaratılıştan dindar bir tarzda yaratılmıştır. Ancak kastettiği dinden kasıt nedir? Goethe prensip olarak hiçbir felsefi ve sistem ve düşünce içerisinde kendisini asimile etmemiştir, aksine onlardan kendi dünya görüşüne uygun olan sentezlenmiş bilgileri yepyeni bir kompozisyon ile kendi düşüncesi olarak ifade etmiştir (Özkan, 2009:52-53).

Goethe, Katolik arkadaşı Sulpiz Boisseree'ye yazdığı bir mektubunda din ile ilgili düşüncelerini bütün samimiyetiyle ifade etmiştir. Buna göre, hiç kimse kendini dini duygulardan sıyıramamaktadır. Din değiştirmenin kendi tarzı olmadığını, ancak dini duyguları derunileştirmeyi sadakatle tamamlamak gerektiği, inanamayacağı hiçbir mezhep olmadığını ifade etmiştir. O, dine daima hürmetkârdır. Dini mensubiyetini ön plana çıkarmamış ve muayyen bir dinin de propagandasını yapmamıştır. Tanrıya açılan bir pencerenin olduğu anlayışı

içerisinde olmakla beraber, ilim ve sanat erbabının nasıl olup da dinsiz olduklarını bir türlü tasavvur edemediğini dile getirmiştir. Ona göre Allah'ın yardımına ve himayesine mazhar olmuş bir sanatkâr katiiyen münkir olamaz. Gerçek dindar insan bakışlarını sonsuzluğa çevirir, ebedi olanla irtibatlı olur ve gönlünü ebediyetle doldurur (Özkan, 2006:123-125).

3.3.2. Doğu-Batı Divanı'nın Oluşumu

Almanya'da Goethe'nin yaşamış olduğu dönemde İslâm dini ile ilgili söz söylemek neredeyse imkânsızdır. Ancak Goethe evrensel bir kişiliği temsil etmektedir. Onun yaşamış olduğu dönem Aydınlanma diye tabir edilen bir dönemden geçmektedir ve kökeninde de din tartışmaları vardır. Batıda bu döneme kader yapılan Kur'an çevirileri düşmanca bir tavır altında yapılagelmiştir. 18. yüz yılın başlarında ise din üzerinde yapılan araştırmalar önem kazanmıştır. Goethe böyle bir geçiş döneminde İslâm'la karşılaşmış ve 1812 yılında yayınlanan şarkiyatçı Joseph von Hammer'ın Hafız divanı tercümesini okumaya başlamıştır (Aytaç,1992:167). Onun, Hafız'ı kendisine içten yakın bulması ve Hafız'la aynı duyguları paylaşması, Hafız'ın kendisine eş bir şâir olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Hafız'ın ruh büyüklüğü, düşünce ve sağlamlığı irfanından sezgisine dayanan bilgisinden kaynaklanmaktadır. Onun düşünce tarzı Goethe'nin inançlarına uygundur (Özgü, 2014:93). Hafız, Avrupa'da yakın şarkın en meşhur şairi sayılır. Goethe ise Divanını onun ruhuna ithaf etmiştir (Schimmel, 2014:27). Goethe'nin Doğu-Batı Divanı İslâm edebiyatı geleneklerine uygun olarak “*ed-Divânu's-Şarkî li'l- Mü'ellifi'l-Garbî* üst başlığını taşımaktadır (Dağlar, 2015: 146).

Doğuya karşı bir merak ortalığı sarmaya başlamıştır. Bunun başlıca sebepleri ise İstanbul'un fethi ve Viyana'nın kuşatılmasıdır. Şairler, Türklere karşı kendilerini korumaları için dua bile etmektedirler. Barok şairi Paul Fleming (1609-

1649) İnan edebiyatına duyduğu hayranlığa rağmen Türklerle düşman olmaktan kendini alamamıştır. O yıllarda doğu ile ilgili konular dramatize edilmiş Bonunier 1561’de ilk Türk dramı *La Soltane*’yi yazmıştır. Daha sonra Christopher Marlowe de *Tamburleine*’yi yazmıştır. Adam Olearius *Yeni şark Seyahatleri* ve şeyh Sadi’den yapmış olduğu *Gülistan* çevirileri ile oryantalizmin kapısını açmıştır. Volter dahi çok ciddi bir itirafla bütün sanatların beşiği olan ve batının her şeyini borçlu olduğu doğu’ya açılmak zorunluluğunu dile getirmek zorunda kalmıştır. Bir Alman şairi ve aynı zamanda Goethe’nin de hocası durumunda olan Herder ise İnan şiirini yeryüzü cennetinin hurisi olarak keşfetmiş bir zekâdır. Alman sanatı ve tefekkür biçiminin onunla kabuk değiştirdiği söylenilmektedir. Goethe de onun başlattığı geleneğe katılmıştır. Böylelikle hayalin sınır tanımadığı *Binbir Gece Masalları*’nın, *İrem Bağı*’nın, yanı sıra Osmanlı divan şairlerinin ve şair-sultanlarının artık keşfedilme vakti de gelmiştir.

Goethe *Birbir Gece Masalları*’yla büyümüştür. Annasi onu her gece bu masallarla ve ninnilerle uyutmuştur. Artık onun hayatına ve hafızasına bu masallar kazınmıştır. Hatta, *Wilhelm Meister’in Seyahat Yılları*’ndaki genç Goethe ile *Binbir Gece Masalları*’nın şehrazad’ı aynı dünyayı paylaşmaktadır. *Faust*’un büyük bölümünü dahi bu masalların etkisiyle yazmıştır. Beethoven bile meşhur 9. Senfonisinin son kısmını Türk msikisiyle bağlamıştır. Herder, A.W. Schlegel. F.Schlegel, W. Von Humbolt doğuyu romantizmin vatani olarak gmşlerdir.

Doğu denildiğinde Hammer-Prugstall birleştirici bir köktür. O, oryantalizmin ilekeşi olarak görülmüştür. Goethe ve Hafız onsuz tanınmamaktadır. Friedrich Rückert oryantalizmin yolunu onsuz bulamamıştır. Dolayısıyla Doğu-Batı Divanı’nı okurken bu  ismi göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Goethe Doğu hakkındaki bilgilerinin büyük bir bölümünü, Hammer’in Viyana’da şarkı’ı Sevenler Cemiyeti aracılığı ile çıkartmış olduğu *Fundgruben des Orients* adlı dev bir edebiyat, kültür ve sanat dergisinden elde etmiştir. Hammer Hafız’ın Divanını da Almancaya çevirmiş ve iki cilt halinde yayınlamıştır. Bu divandan çok etkilenen Goethe Doğu-Batı Divanı’nı yazmıştır. Hammer arap edebiyatından da 7 ciltlik bir tercüme yapmıştır. Friedrich Rückert ise şark şiirinin sihrini Almancaya taşımıştır. Ancak, bir Doğu-Batı Divanı yazılacak seviyeye gelinememiştir.

Aynı yıllarda David Friedrich Megerlin Kur'an-ı Kerim'i Almanca'ya tercüme etmiş ve bunu okuyan Goethe bu tercümeyle önyargılı ve bağnazca bularak beğenmemiştir. Hammer'in çevirdiği Hafız divanı Goethe'ye ulaştınca Goethe adeta büyülenmiştir ve o yıllarca bu divanı hıfz etmiştir. Hafız'ın şiirlerinde kendi ruhunu farkederek Goethe kendisini onun ikiz kardeşi olarak kabul etse de, kendini ona eşit saymaya cüret edememiştir. Hafız'ı takip ve taklitle işe başlayan Goethe, kendi ateşle ve gönülleri tutuşturan bir lirizmin şart olduğunu anlamıştır. 1815 Ağustos'unda 29 yaşındaki ince ruhlu Marianne von Willemer adlı şair istidatlı rakkase ile tanışmasıyla ona tutulmuş ve gönülü aşk ateşle fitillenmiştir. Artık o Goethe'nin Züleyha'sıdır (Özkan, 2006:102-110).

Gerçi, Goethe henüz daha 23 yaşındayken Hz. Muhammed'e (SAV) ithafen kaside yazmıştır. Onun Hz. Muhammed'e (SAV) olan hayranlığı ve İslâm Peygamberinin ona model teşkil etmesi hadisesi başlı başına bir fenomendir. Goethe Doğu-Batı divanı için kaleme alınmış olan duyuru yazısında “*eserin müellifi kendisinin Müslüman olduğu*” yolundaki söylentiye reddetmemektedir. Kendisini İslam Peygamberiyle özdeşleştirmesiyle beraber peygamberin hayatının izini süren Goethe 1770'lerde Kur'an-ı Kerim'i okumaya başlamıştır (Tezcan, 2013:2). Peygamberlik, ilham, vahiy, Allah'ın peygamber aracılığı ile kendisini duyurması, Kur'an'ın Allah katından inmesi; bunun yanında bütüncül bir Allah telakkisi hadisesi Goethe'yi İslâm dinine çeken hadiselerdir (Aytaç, 2010:29).

Bu kadar karizmatik bir kişiliğe sahip, büyük bir bilgelik hazinesi olarak görülen, güçlü bir ikna kabiliyeti olan (Tezcan, 2013:s.2). Goethe'nin İslam'a duymuş olduğu ilgi kesinlikle bir rastlantı değildir. Zîra, onun hayatında tesadüf diye bir kavram söz konusu değildir. Sanata, edebiyata ve hayatın tüm alanlarına karşı aşırı bir ilgi içerisinde olan hezerfan yapıları bir kişiliğe sahip olan Goethe, doğunun *Binbir Gece Masallarını* annesinden ve büyükannesinden dinleyerek hayal gücünü geliştirmiştir. *Binbir Gece Masalları* Goethe'ye hayatı boyunca etki etmiş, onun düşünme yeteneğine katkıda bulunmuş; ona hikâyeye etme ve efsane etme yeteneği de sunmuştur.

Goethe'nin Aşığın Mizacı “*Die Laune des Verliebten*” eserindeki karakterin isminin “*Amine*” olması bir tesadüf değildir. Bu masallar onun doğuyla bağlantısını

kuran ilk kaynaklardır. Doğunun renkli ve ışıklı dünyasını merak eden Goethe bu itibarla henüz 12 yaşındayken Tevrat ve İncil’de anlatılan Museviliğin ve kavimlerin hayatını incelemek maksadıyla İngilizce, İtalyanca, Fransızca derslerinin yanında İbranice dersi de almıştır. Leipzig Üniversitesinde hukuk tahsil ettiği yıllarda Weimar Kütüphanesinden *Arabistan Tasvirleri* “*Beschreibung von Arabien*”adlı eseri de sıklıkla ödünç alarak incelemiştir. Yine Leipzig yıllarında Arap edebiyatı ve tarihi uzmanı Johann Jacob Reiske’nin tercümelerinden faydalanmış ve Arap şairi Mütenebbi’nin şiirleriyle karşılaşmıştır. Strassburg’taki öğrenim yıllarında ise Goethe aslında hayat boyu kendi üzerinde etkisi çok olan bir kültür adamı niteliği taşıyan Herder ile tanışmasından sonra Yakın Doğu ve İslâm üzerindeki fikirleri büyük bir derinlik kazanmıştır.

Onun Arap şiirine ve Kur’an’a duymuş olduğu ilgi aslında tamamıyla Herder vesilesiyle olmuştur. Goethe Doğu-Batı Divanında faydalanmış olduğu seyyahları ve bazı profesör dostlarını da “*Notlar ve Araştırmalar*” bölümünde anmıştır. Marco Polo, Johannes von Montevilla, Pietro della Valle, Olearius, Tavernier, Chardin gibi seyyahlar bunlar arasındadır. Yine William Jones, Johann Gottfried Eichhorn, Georg Wilhelm Lersbach gibi hocalar da onun faydalanmış olduğu isimler arasındadır. Prof. Dr. Johann Georg Kosegarten ve İslam Ansiklopedisi’nin öncülerinden D’Herbelot Goethe’nin Kur’an ve Arapça konusunda müracaat ettiği isimlerdir. Divanın oluşumunda çok önemli bir rol oynayan asıl isimler ise Joseph Freiherr von Hammer-Pugstall (1774-1856) ve Heinrich Friedrich von Diez’dir. Goethe, Diez’in ve Hammer’in Şark edebiyatından yapmış oldukları bütün çalışmalardan istifade etmiştir. Özellikle Keykavus’un Kâbusnamesindeki örf, adet, edep, usul, genel ahlaka aykırı ilkeler ve hikâyeler Goethe’nin dikkatini celp etmiştir ve onu derinden etkilemiştir (Özkan, 2009:36-52).

Goethe, Doğu-Batı Divanı’nın oluştuğu zaman içerisinde bir takım ahlaki, dini ve felsefi vecizeleri de toplayarak bunları Murakaba, Hikmet ve Temsil bahisleri şeklinde divanda işlemiştir(Yılmaz, 2006:7). Genç yaşında yazmış olduğu *Mohammets Gesang (Muhammed’in Nağmesi)* onun Hz. Muhammed’in (SAV) yüce kişiliğine duymuş olduğu hayranlığın bir belgesi mahiyetindedir. Bunun yanında Napolyon’un Almanya’yı işgal ettiği yıllarda Almanya’nın yanında olan

Rusya'nın bu savaşa Türk asıllı askerler göndermesi ve Goethe'nin Weimar'da bu Müslüman askerlerle tanışması da onun İslâmiyet'e olan ilgisini artırmıştır. Kur'an-ı Kerimi bizzat okuyabilme adına Arapça öğrenmeye çalışmış ve Arapça harfleriyle bazı sûreleri bizzat yazmıştır. Megerlin'in ve Maraccius'un Almandan ve Latineden yapmış olduğu Kur'an tercümelerinden almış olduğu on Sûre'nin onun İslâm'a ilgisini arttıran bir dökümü mahiyetindedir.. Dîvan'ı besleyen en önemli kaynak ise bizzat Kur'anın kendisidir. Dîvan oniki bölümden müteşekkildir. Ayrıca İslâm dünyası, cennet tasavvuru Dîvan için edebi bir malzeme niteliğindedir (Aytaç, 2010:28-31).

Dîvan'da *Buch des Sängers* (*Şarkılar Kitabı*) onun siyasi huzursuzluk ortamından kaçışını gösteren Doğu kültürüyle karşılaşmasıdır. *Buch Hafis* (*Hafiz Kitabı*) bahsinde Goethe Doğu şiirinin dinle bağlantılı karakteristik özelliğini konuları ve biçimleriyle ele almıştır. *Buch der Liebe* (*Aşk Bahsi*), *Buch der Betrachtungen* (*Murakabe Bahsi*), *Buch des Unmuts* (*Sıkıntı Bahsi*), *Buch der Sprüche* (*Hikmetler Bahsi*), *Buch des Timur* (*Timur Bahsi*), *Buch Suleika* (*Züleyha Bahsi*), *Das Schenkenbuch* (*Saki Bahsi*), *Buch der Parabeln* (*Mecazlar Bahsi*), *Buch der Parsen* (*Persler Bahsi*), *Buch des Paradieses* (*Cennet Bahsi*) konuları da Divan'ın diğer konularını içermektedir.

Eserde Timur bahsi Hafız'ın çağdaşı Timurla, Goethe'nin çağdaşı Napolyon'un kışın çıktıkları birer sefer olan Çin ve Moskova seferleri arasındaki bağıntıyı dile getirir. Züleyha bahsi Dîvan'ın en önemli bölümlerindedir. Aşk ve sevgi bu bölümde oldukça kendini göstermektedir. Cennet bahsinde ilâhî ve mecazî aşkın birlikteliği dile getirilirken, bahiste cennet tasavvurunun imajlarından hareket söz konusudur. Şair huriler tarafından cennete sokulmuştur, fakat bu onun Züleyha'ya yazmış olduğu şiirler neticesinde meydana gelmiştir (Aytaç, 1992:167-169).

3.3.3. Goethe'de Allah Telâkkîsi

Alman Edebiyatının en büyük şairi olan Johann Wolfgang von Goethe aynı zamanda bir hakikat şairidir. İçinde yetişmiş olduğu Aydınlanma döneminde yaşadığı devrin Hristiyanlık algısıyla olan çatışmalara rağmen, akıl, mantık, prensip, duygu ve hayal gücü zenginliği gibi kavramlarla kişiliğini sağlamlaştırarak hayatı boyunca kendi prensipleri doğrultusunda hakikat peşinde koşan bilge bir şahsiyettir. Çocukluğunda muntazaman kiliseye gitmiştir. İncil'i okumuştur, buna rağmen Hristiyanlığın katı kalıplarından uzaklaşmayı da bilmiştir.

Binaenaleyh, Leipzig yıllarında geçirmiş olduğu ruhi bunalımlar oldukça ciddi boyuttadır. Ancak onu bu bunalımlardan kurtaran annesinin yakını olan Susanna Katharina von Klettenberg adında oldukça dindar kadının göstermiş olduğu ilgidir. Bu ilginin neticesinde Goethe mistik ve dini eserlere karşı ilgi göstermeye başlamıştır (Aytaç,1992:134-137). “Goethe der ki “ adlı eserde onun Allah telâkkisiyle ilgili sözleri şu şekilde ifade edilmektedir:

“ Tanrı bizden daha güçlü ve daha bilgedir; bu nedenle bize canının istediğini yapar”. “Biz tanrısallık düşüncesi hakkında ne biliyoruz ki? Hem bizim o dar kavramlarımız en yüce varlık hakkında ne söyleyebilir ki? Onu Türk'ün yaptığı gibi yüz isimle de çağırırsam, yine de yetmez ve o sınırsız özelliklerin yanında yine de hiçbir şey söylememiş olurum.” “Tanrılarla ölçmeliyim, herhangi bir insanı.” “Tanrılar, bizim için neyin iyi olduğunu bizim bildiğimizden daha iyi bilir.” “Tanrılara tapıyorum, ama yine de onların kopyası biz insanlara karşı davranmaya kalktıkları zaman onlardan nefret etme cesaretini içimde buluyorum.” “Tanrılar insanlardan ayıran nedir? Onlardan bir sürü dalganın, sonsuz bir akımın gelmesi; oysa bizim, bir dalga kaldırdığı bir dalga yuttuğu takdirde batıverişimiz.” “Kralların olduğu çağda da tanrılar vardı.” “Tanrıya ibadetin en güzel şekli, imaja, tasvire gerek göstermeyenidir...” “Ah, tanrılar aklımızı aldığında insanlar karşı koyabilir mi?” “Tanrılara benzemem ben! Çok derinden duyuyorum bunu. Toz toprak yiyen solucana benzerim...” “Tanrılar bize kendi eserlerini taklit etmeyi öğretiyorlar. Ama biz ne yaptığımızı bilsek de kimi taklit ettiğimizi bilmiyoruz.” “Tek tanrıya inanmak,

kendi iç dünyasının birliğine döndürdüğü için hep ruhu yüceltici etkide bulunmuştur.” “Katkısız, derin, doğuştan gelme ve geliştirilmiş görüş tarzım bana tanrıyı tabiatı, tabiatı tanrıda görmeyi kesin olarak öğretti. Öyle ki, bu tasarıma biçimi benim bütün varlığımın temelini oluşturdu.” “Evrane yalnızca dışardan itip parmağında döndüren bir tanrı nedir ki! Ona dünyayı içinden sevindirmek, tabiatı kendi içine, kendini tabiatı yükseltmek yakışır, öyle ki onun içinde yaşayıp çoğalan ne varsa O’nun gücünü ve ruhunu her an fark eder.” “Tanrıyı seven kimse yüksek tutmalı, çünkü onun kötüyle ilişkisi yoktur.” “Tanrıyı gerektiği gibi seven, O’nun sevgisine karşılık vermesini istemez.” “Tanrıya güvenen kişi olgunlaşmış demektir.” “Kişi nasılsa tanrısı da öyledir; bu yüzden de tanrı çok kez alay konusu olmuştur.” “Tanrıya inanıyorum! Bu, güzel ve övünülecek bir söz; ama tanrının nerede ve nasıl tezahür ettiğini anlamak, işte yeryüzündeki asıl mutluluk budur.” “Bütün unsurlarda tanrının varlığı!” “Tanrı neden mi hoşuma gider? Çünkü yolumuzu hiç kesmez.” “Seven gönül seni yaratıcıya yükseltsin. Allahım, sen benim efendim ol! Sen ki her şeyi seversin, güneşi, ayı ve yıldızları, yeri, göğü ve beni yarattın.” “Baskı ve sıkıntı içinde tanrıyı aradığım zaman hiç elim boş dönmedim.....” “...ne olursa olsun, içimizdeki tanrı ne kadar yakındır!” “Yükselmekte olduğumuz zaman tanrı her şeydir; alçaldığımız zaman bizim zavallılığımızın tamamlayıcısıdır.” “Doğu tanrınıdır, batı tanrınıdır, kuzey ve güney ülkeleri tanrı ellerinin huzuru içinde uzanır.” (Aytaç,1982:486-491).

Goethe, antik dönemden itibaren tek tanrılı inançları tetkik ederek onlarda edebi açıdan faydalanabileceği imajlar bulmuştur. İslam dinine olan alakası bir ömür devam eden Goethe İslam Peygamberinin kişiliğine hayrandır, zira Allah O’nun vasıtasıyla kendisini insanlığa duyurmuştur (Aytaç, 2010:29). Nitekim, Bakara sûresinden bir ayet Goethe’ye şu dörtlüğü ilham etmiştir: “Doğu da Allah’ındır, Batı da Allah’ın, Kuzey ve güney illeri, Huzur içinde O’nun ellerinde.” Bununla birlikte Goethe Allah’ın adil sıfatıyla ilgili de şunları dile getirmektedir: “O, biricik adil, Adalet diler herkes için, Yüz isminden biri ol O Yüce’nin, Âmin.” Goethe Allah’ın iradesine teslimdir, bağlıdır. Bu konudaki sözleri şu şekildedir: “Herkes kendi işindeymiş, saçma, Kendi fikrini övüyor! Allah’a teslimiyetse İslamiyet, Onda yaşıyor ve ölüyoruz hepimiz.” Goethe, teslisi reddetmekte ve Müslümanların Allah telâkkisine ilgi duymaktadır, zira teslis Hz. İsa’nın öğretisine de ters düşmektedir.

Goethe bunu şu şekilde dile getirmiştir: “İsa bütün saflığıyla duruyor, Kâinatın Allah’ı bir tek diyordu. Onu Allahlaştıran her kişi, En kutlu hislerini yaralıyordu.” (Sarıçam, 2014:526-527).

Arap dilini öğrenme çabası içine giren Goethe Kur’an’dan on değişik sûreden ayetler not etmiştir. Ancak bu not edişler tamamıyla kendi kanaatleri doğrultusunda olmuştur. Bu kanaat Allah’ın tabiatta tecelli etmesi inancıdır: “Doğu da Allah’ındır, Batı da Allah’ın; nereye dönerseniz Allah’ın yüz oradadır (sure 2)”. Goethe, Allah’ın tekliği ve birliği esasını şiar edinmiş ve ona en büyük değeri vermiş bir şairdir. Nitekim bunu Kur’an’dan not etmiş olduğu “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde....bütün bunlarda, dikkatli olan ve düşünen bir toplum için Allah’ın birliğini ve lütfkârlığını gösteren yeterli deliller vardır” ayetinden anlamaktayız.

Goethe yine İslam dininin esaslarından birini teşkil eden Allah’ın iradesine teslim olma konusunda samimidir. O, Allah’ın iradesine teslim olmayı, onun önceden kaderi tespit edişine ve iradesine karşı gelinmemesi gerektiği şeklinde dile getirerek gerçek bir dindarlığın icabını ortaya koymaktadır. Herzog Carl August öldüğünde Goethe Eckermann’a şunları ifade etmiştir: “Allah iyi bulduğunu yapıyor, biz zavallı ölümlülere katlanmaktan başka çare kalmıyor... Biz Allah’ın verdiği ömür kadar yaşıyoruz... Allah bizden daha kudretlidir ve hâkimdir, bunun için bizi kendi dilediği şekilde yönetir” (Maksudoğlu,1967:191-200).

Goethe’nin gençliğinde başlayıp ömrünün sonuna kadar süren İslâm’a olan alâkası onun Allah telâkkisiyle ilgili görüşlerinde derin tesirler bırakmıştır. Goethe’ye göre Allah adildir ve herkes için adalet dilemektedir. Allah’ın yüz isminden birisi şüphesiz Adil’dir. Goethe, Müslümanların Allah telâkkisine sempati duymaktadır, teslisi reddetmekte ve teslisin Hz. İsa’nın(SAV) tevhit anlayışına ters düşüğünü belirtmektedir. Ona göre Hz. İsa (SAV) tamamen saftır ve kâinatın Allah’ını birlemektedir, ancak Hz. İsa’yı (SAV) ilahlaştıranlar onun kutlu hislerini yaralamaktadırlar (Sarıçam, 2014:522-527).

Goethe Allah’a karşı sürekli bir hürmet içerisinde ve onun amacı ve itikadı Allah’ın lütfunu, sevgisini arzu etmektedir. Goethe bir muhabbetullah içerisinde O’na karşı vuslat etmektedir. Zühd ve takva vesilesiyle Allah’a ulaşmak isterken,

dünyadan kendisini tecrit etmek ve bedenini köreltmek de Goethe'ye ters gelmektedir. Bu yüzden bir orta yol aramaktadır. Bu da Goethe için şüphesiz ki İslamiyet'tir.

Goethe'ye göre daima bir tesbihat içerisinde olan bir kimse Allah'a karşı bir teslimiyet ve tevazu içerisinde olmaktadır, dolayısıyla insanın O'nu samimi bir şekilde zikretmesi hem dünyadaki kurtuluşu, hem de ahiretteki kurtuluşu açısından önem arz etmektedir. Goethe'ye göre Allah'ın varlığının, birliğinin ve O'nun her şeyi gördüğünün bilincinde olan bir kişinin yalan ve ihanet içerisinde bulunması imkânsızdır. Kâinatı yaratıp, onu bir nizam içerisinde idare edip ve dünyayı insanın emrine, hizmetine sunan Yüce varlığı sevmek insanın en büyük görevidir. Bununla beraber Goethe'ye göre dünyada ve ahirette mutluluğun yolu Allah sevgisinden geçmektedir. Aşk ve sevgi Allah'a yakın olmanın en belirgin göstergesidir. Allah sevmesini bilene yakındır, akıl ile düşünülür, ancak aşk ile hissedilir (Yılmaz, 2006 73-74).

Goethe bir tek Allah'a inanmanın ve iman etmenin kişiyi yücelttiğine inanmaktadır. Allah'ın takdiri karşısında insanın teslimiyetten başka bir yolunun olmadığını; O'nun irade ve takdirine mutlaka boyun eğilmesi gerektiğine itiraz etmemektedir. Tek bir Allah'a inanmak ruhu yücelten bir etkiye sahiptir, dolayısıyla bu etki kişiyi kendi iç birliğine götürmektedir (Özkan, 2009:79; Mommsen, 2012: 159).

Goethe, Hristiyanların haçına karşı da bir tavır sergilemiştir. Zira o, Hz. İsa'nın (AS) bir tek Allah'a (CC) iman ettiğini ve Hz. İsa'nın (AS) Allah'ın (CC) oğlu olarak beyan edilmesinin büyük bir günah olduğunu vurgulamak suretiyle haçı yermiştir. Hammer'in Kur'an tercümesinde Hz. İsa'nın (AS) Allah'ın oğlu olduğunu reddettiği Kur'an'ın 5. Suresinin 116. Ve 117. Ayetlerini bulmuştur. Goethe'nin Allah inancı Müslümanların Allah inancıyla örtüşmektedir. Onun 1811 yılında yayınlamış olduğu Fundgruben des Orients'in 2. cildinde Hammer'in tercümesinden bildiği İhlas süresinde bu durum dile getirilmektedir. Yani bu duruma göre İhlas süresinin tamamını içselleştirmiştir. De ki: *“O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. Yani, her şey O'na muhtaçtır, O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Ondan çocuk*

olmamıştır. Kimsenin babası değildir. Kendisi de doğmamıştır, yani kimsenin çocuğu değildir. Hiçbir şey O'ne denk ve benzer değildir” (Mommsen, 2012:161).

Goethe Şansölye F.v. Müller'e şöyle demektedir:”.....*Bugün halâ İsa'nın anladığı manâda Hristiyan olan kimdir? Bu belki benim sadece; her ne kadar siz beni bir dinsiz addetseniz de.*” Goethe Doğu-Batı Divanı'nda da şunu dile getirmektedir: “*O, bizzat Müslüman olduğu yolundaki bir kuşkuyu reddetmez. “İslam'da yaşıyor ve İslam'da ölüyoruz.*” Onun Allah'ın birliği anlayışı birliğin içindeki çokluk kabulünü reddetmemektedir (Mommsen, 2012:166-167).

Goethe Doğu-Batı Divanı'nın *Muganni Name (Şarkılar Kitabı) İneyet Belgesi* ve *Tulsım* başlıkları altındaki şiirlerinde Allah'ın yüz adından bahsetmektedir. Goethe, Allah'ın yüz ismine Hammer'in *Talismane der Muslimen (Müslümanlarda Tulsım Üzerine)* başlıklı yazısında rastladığını söylemektedir. Güzel sıfatıyla adlandırılan bu isimlerin (esma-i hüsnâ) doksan dokuzu Kur'an'da yer almaktadır, yüzüncüsü ise gizlidir. En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır. Bu ifade Kur'an'ın 7. Süresinin 180. ayetidir. Hammer tarafından yapılmış olan Kur'an-ı Kerim'in 59. Süresinin 22. 23. Ve 24. Ayetleri de Goethe'nin dikkatini celp etmiştir.

Bu ayetlere göre *O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen alimi de bilendir. O, rahmandır, rahimdir. O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır, O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü noksanlıktan uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından (putlardan) uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tespih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*(Mommsen, 2012: 168-169).

Diğer yandan Hans A. Meier Divan için yazmış olduğu şerhlerde Goethe için şunları dile getirmiştir: “*Allah'ın isimlerinin 'iç çelişkileri' nedeniyle Goethe'nin kendini dinden 'kopmuş' hissettiğini açıklaması, ko konunun yakından incelenmesini kaçınılmaz kılmaktadır.*” Oysaki bu iddia Goethe'nin notlarından dolayı yanlış olarak

ortaya atılmıştır. Zîra bu notları da Goethe Celâleddin Rûmî'nin mesnevisini okurken görmüştür. Bu yanlış anlaşılın notta şöyle denmektedir: "...*Tevhit inancının sebep olduğu nefret ettirici/O'na bütün çelişkili sıfatların verilmek mecburiyetinde olunması saçmalığıdır.*" Fakat Goethe burada çelişkili isimlerin absürd oluşundan söz etmemekte, tam tersine tevhid inancının götürdüğü berbatlıktan söz etmektedir. Bu ifadenin de Goethe'nin tevhid inancının berbat olduğu manasına gelmemektedir (Mommsen, 2012:170).

Yine Goethe Allah'ın yüz ismiyle ilgili şu ifadeleri dile getirmektedir:

*"Und wenn ich Allahs Namenhundert nenne,
Mit jedem klingt ein Name nach für dich".*

*"Ve söylesem yüz ism-i celâlini Allah'ın
Yankılanır senin için her biriyle bir isim"* (Mommsen, 2012:176).

Goethe esma-i hüsnanın sırrını Doğu-Batı Divan'ında Züleyha Bahsinin sonunda en zirve noktaya taşmıştır:

*"In Tausend Formen magst du dich verstecken,
Doch, Allerliebste, gleich erkenn ich dich,
Du magst mit Zauberschleiern dich bedecken,
Allgegenwärtge, gleich erkenn ich dich.*

*In der Zypresse reinstem jungen Streben,
Allschöngewachsne, gleich erkenn ich dich,
In des Kanales reinem Wellenleben,
Allschmeichelhafte, wohl erkenn ich dich.*

*Wenn steigend sich der Wasserstrahl entfaltet,
Allspielende, wie froh erkenn ich dich!
Wenn Wolke sich gestaltend umgestaltet,*

Allmannigfaltge, dort erkenn ich dich.

*An des geblümtenten Schleiers Wiesenteppich,
Allbuntbesternte, schoen erkenn ich dich;
Und greift umher ein tausendarmger Eppich,
O Allumklammernde, da kenn ich dich.*

*Wenn am Gebirg der Morgen sich entzündetdet,
Gleich, Allerheiternde, begrüß ich dich,
Dann über mir der Himme rein sich ründet
Allherzerweiternde, dann atm ich dich.*

*Was ich mit äußerem Sinn, mit innerm kenne,
Du Allbelehrende, kenn ich durch dich;
Und wenn ich Allahs Namenhundert nenne,
Mit jedem klingt ein Name nach für dich” (Goethe, 1988:91).*

*“Binlerce surette saklasan da kendini,
Sevgililer Sevgilisi, hemen tanırım seni;
Büyülü örtülerle kapasan da kendini,
Her yerde hazır ve Nazır olan, anında tanırım seni.*

*Servilerin yukarıya can atan saf ve taze arzularında,
Yüceler yücesi anında tanırım seni,
Su kanallarındaki billur dalgaların canlılığında,*

Büyük lütufkâr elbette tanırım seni.

*Fıskiyenin yükselip dağılan suyunda,
Ebedi oyuncu, ne mutlu ki tanırım seni,
Bulutun kendinden değişip şekillenmesinde,
Sûretler âleminin yaratıcısı, orada tanırım seni.*

*Bir halı misali çiçeklerle donanmış çimlerde,
Ey âlemi renkli yıldızlarla donatan, ne güzel görürüm seni;
Etrafı kaplamış bin kollu sarmaşıklarda,
Ey her şeyi kuşatan, orada tanırım seni.*

*Sabahları şafak söktüğünde dağlarda,
Ey neş'e kaynağı hemen selamlarım seni,
Sonra üzerimde şu berrak gök kubbeleştiğinde,
Ey gönül ferahlatıcı, o an seni solurum.*

*Zahiri anlamıyla batını manasını anlarım
Sen ey âlemin öğreticisi, senden seni bilirim;
Ve söylesem yüz ism-i celalini Allah'ın
Yankılanır senin için her biri bir isim" (Özkan, 2009:273).*

Goethe'nin uzun bir şekilde Allah'ı sena etmesi, aslında onun sufi geleneği vasıtasıyla Allah'a olan vuslatını gerçekleştirmesine yardım etmektedir. Bir başka şekilde Goethe Allah'a olan telâkkisini şu şekilde dile getirmektedir:

“Soll ich nicht ein Gleichnis brauchen,
Wie es mir beliebt?
Da uns Gott des Lebens Gleichnis,
In der Mücke gibt.

Soll ich nicht ein Gleichnis brauchen,
Wie es mir beliebt?
Da mir Gott Liebchens Augen
Sich ein Gleichnis gibt”.

*“Bir mecaz kullanmamalı mıyım?
Hoşuma gittiği gibi,
Keza Allah bir sivrisinekte
Vermektedir bize hayat misalini.*

*Bir mecaz kullanmamalı mıyım?
Tam da istediğim gibi.
Zira Allah sevgilinin gözlerinde sunar bana
Bir mecaz olarak kendini” (Mommsen, 2012:179-180).*

Yine Divan’ın Persler Kitabındaki Pers İnancından Kalan *Miras* başlıklı şiirde Allah telâkkisini şu şekilde dile getirmektedir:

*“Gott auf seinem Throne zu erkennen
Ihn den Herrn des Lebensquels zu nennen,*

*Jenes hohen Anblicks wert zu handeln
Und in seinem Lichte fortzuwandeln”.*

*“Hissettim ki Allah’i arş-ı âlâda idrak etmek,
O’na hayat pınarının hâkim-i mutlakı demek,
O yüce bakışa yaraşır biçimde hareket etmek
O’nun ışığında durmadan ilerlemek demek” (Mommsen, 2012:181-182).*

Goethe, Eckermann’a yazmış olduğu 11 Mart 1832 tarihli mektubunda da Hz. İsa (AS) vesilesiyle Allah telâkkisini şu şekilde dile getirmektedir: *“Onun önünde eğilirim....o en yücenin tezahürüdür...Ben ondaki nura ve Allah’ın yaratıcı kudretine perestij ediyorum; yalnız onun vesilesiyle biz yaşıyor ve çalışıyoruz ve hatta bütün nebatat ve hayvanlar da bizimle beraber”* (Mommsen, 2012: 181-182).

3.3.4. Goethe Gözüyle Kur’an ve Hz. Peygamber

Hristiyanlık, Batı’nın varoluş sürecinin çoğunda Batı’ya hükmetmiş, onun manevi itici gücünü taşımakla beraber aynı zamanda Rönesans ve Aydınlanmaya kadar Batı dünyasının tüm gelişimini de etkilemiştir (Tarnas, 2015:155). Batı fevkalâde bir taassubun içerisinde kıvranıp durmuştur. Bu taassup öyle bir raddeye varmıştır ki, batıda din ve mezhep savaşları almış yürümüş ve bunun neticesinde Batı karanlık bir dünyanın içerisinde yuvarlanıp durmuştur. Liberal din adamlarının teolojiye yaptıkları saldırı yanlış anlamalardan kaynaklanmıştır (Whitehead, 2011:183).

Nihayetinde, Hristiyanlık dünyası Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma gibi dönemlerin getirmiş olduğu müsamaha neticesinde Hristiyanlığın dışında da

inançların olabileceği düşüncesinin farkına varmıştır. Dolayısıyla Aydınlanma düşüncesi Batı dünyası içerisinde kendisini en çok hissettiren bir form şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu formun sacayaklarından biri olan Hümanizm Hz. İsa'nın tanrılaştırılmasına karşı geliştirilmiş bir protesto niteliği taşıyan tolerans düşüncesidir (Aydın, 2016-I:59). Bu tolerans fikriyle birlikte gözler İslâm'a çevrilerek Batı'da artık İncil ve Tevrat dışında Kuran-ı Kerimin tercümelemleri yapılmaya ve yayınlanmaya başlamıştır.

İslâm'a ve İslâm bilimlerine olan ilginin artmasıyla beraber, Hz. Muhammed'in (SAV) hayatıyla ilgili eserler de yazılmaya ve yayınlanmaya başlamıştır. İslâmiyet'le ilgili yapılan çalışmalar da tabiatıyla daha önceden Latince'ye çevrilmiş olan kaynaklara dayanılarak yapılmıştır. 17. Asırdan itibaren Arapça'ya ve doğu dillerine olan ilgi artmış ve kaynaklara bizzat başvuru geleneği başlamıştır (Sarıçam, 2007:489). Bu durum Doğu'nun zorunlu olarak Batı'ya seyri fikrini ortaya çıkarmaktadır, zîra Avrupa tarihin mutlak sonuysa, Asya başlangıcı durumundadır, yani belirleyici olan da zorunlu olarak doğu olmaktadır (Hegel, 2016:190). Bu dönemde Avrupa'da büyük devletlerden her biri kendisini, reforme edilmiş, arındırılmış dini hakikatlerin bir versiyonuyla da özdeşleştirmeye başlamıştır (McNeill, 2015:143).

Onsekizinci yüzyılda aydınlanma fikrini savunanların piyasaya çıkıncaya değin Batılı Hristiyanlar, Müslümanların henüz neye inandıkları konusu şöyle dursun, Doğulu Hristiyanların bile kendileri hakkında ne düşündüklerini bilmemektedirler. Onlar için Müslümanlar müşrik, pagan ve kâfir olarak nitelendirilmektedir. Oysaki Müslümanlar, Hristiyanlık düşüncesinin ne olduğu ve hangi açılardan İslâmiyet'ten farklı olduğu hakkında bilgiye sahiptiler (Pickthall, 2014:100-101).

Kaldı ki, o günkü Alman coğrafyası 300 civarında devletçik halinde yaşamaktaydılar. Amerika'nın keşfi ve Protestanlığın ortaya çıkmış olması Avrupa'da ve tabii ki o günkü Almanya'da her alanda önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Artık Almanya pek çok değişime gebe kalmaktadır (Doğan, 2012:7-36). Lessing sahip olduğu fikirlerle daha o dönemde tek başına ortaya çıkıp doğruyu haykırmak hususunda korkusuzca bir mücadele vermiştir.

Bir ön açıcı olarak sadece İslam'ın değil, Arapların yanın da Türklerin de ön yargısız bir şekilde tanıtılması için yoğun bir çaba içerisine girmiştir (Taşcı, 2013: 60). Bu dönemde Goethe deneysel gözlem ile spiritüel sezgiyi ifşa edici bir tabiat biliminde, tabiatın organik arketip formlarını idrak etmeye muktedir olan bilimde birleştirme çabası gösteren bir tabiat felsefesi hareketi başlatmıştır (Tarnas, 2012:225). Kur'an bu dönem zarfında bir bütün olarak Avrupa'da Almanca, Fransızca, Polonya dillerine çevrilmiştir. Oryantalist cemiyetler dergilerin sunmuş oldukları katkılar neticesinde, onların kullanmış oldukları ilmi materyaller artmış ve bilgi birikimi paylaşılabilir hale gelmiştir (Derin, 2006:28). Batı toplumu dogmatik kilise yerine, daha ılımlı, sevecen ve hoşgörüyü önceleyen dini oluşumlara yönelmiştir (Yılmaz, 2014:359).

Goethe'nin Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'e olan ilgisi o dönemdeki dini hoşgörü hevesine de dayanmaktadır. Aydınlanmacı hoşgörü bağlamında Goethe Kur'an-ı ve manasını, İncil'in yanısıra, insanlığın büyük kısmınca kutsal olan başka kitapların da var olduğunun müşahhas bir örneği görmektedir. Herder sayesinde, 1770-71 kış mevsiminde Strassburg'ta Kur'an-ı okuma fırsatı yakalayan Goethe, yazmış olduğu Divan'da Kur'an hayranlığının temelini atarak İslâmiyet'i, Kur'an-ı ve Hz. Peygamber'i (SAV) eşsiz bir şekilde övmüştür (Aytaç, 2010:270).

Goethe, gençlik dönemindeki dindar olan arkadaşlarıyla yapmış olduğu tartışmalarda geleneksel bir dini geçerli kılmak isteyen koyu Hristiyanlık bakışına karşıdır. Romantizmin içindeki tek taraflı '*Hristiyanlık*' düşüncesine de muhaliftir. Bu durum onun Kur'an-ı tekrar göz önüne almasına bir vesile niteliğindedir. Onun Kur'an-a olan ilgisi sadece bir dini hoşgörü gösterisi olmaktan ziyade, ulaşabildiği tüm dini inanç şekillerini tanıma merakıyla da alakalıdır. Çocukluğundan beri kendisine uygun bir din anlayışı arayışı içerisindeydi. İnanç konusunda sürekli bir arayış ve gel gitler içerisindeydi.

1770-71 yıllarında almış olduğu hukuk öğreniminin sonrasında Herder ile tanışması Kur'an'la tanışmasına ve uğraşmasına kaynaklık etmiş ve Kur'an'ın o muhteşem üslubuna hayranlık kesp etmesine sebep olmuştur. Onun Kuran'ın üslubuna dair duymuş olduğu haz çok ileri seviyededir. Goethe bu durumu şu

şekilde dile getirmiştir: “*Kur’an-ın üslubu disiplinli, büyük, müthiş, yüce*” dir. Ama onu Kur’an’a çeken asıl neden ise, Allahın tabiatta tecelli edişi, çeşitli elçiler vesilesiyle insanlığa hitap etmesi mucizenin reddi ve dindarlığın hayırsever işlerde kendini kanıtlaması gerektiğinden emin olmak gibi İslami öğretiler şeklindedir. Öyle ki, İslam’la bir akrabalık duygusu içerisinde (Aytaç, 2010:269-273).

Herder’in İslam ve Hz.Muhammed (SAV) hakkındaki olumlu düşünceleri Goethe’i tesiri altına almıştır. Zîra, Herder’in, Hz.Muhammed’in (SAV) tevhit öğretisini yaymasındaki coşkunu ve O’nun saflık, uyanıklık ve iyi niyete dayalı hizmet anlayışını beğenmesi Goethe’ye takdire şayan bir düşünce olarak gelmiştir. Goethe’ye göre Herder Müslümanların ulaştığı medeniyet seviyesini övmektedir. Şarabın, temiz olmayan yiyeceklerin, tefeciliğin, aç gözlülüğün, kumarın İslam’da yasak oluşu Herder’in övmüş olduğu saflaştırma gayretleridir. Müslümanlar bilhassa bu yasaklara sırf Allah’a kulluk etmek gayretiyle katlanmaktadır. Arınma çabası, ibadetler, zekât, sadaka, Allah’a teslim olma gibi hasletler Müslümanlara ruh huzuru ve karakter birliği aşlamaktadır. Bütün bu hususların Goethe’nin dikkatini celp etmesi tabiatıyla onu Hz. Muhammed’in (SAV) görevi ve kişiliği üzerine yoğunlaşmaya itmiştir (Sarıçam, 2007:489-490).

Goethe’nin Kur’an’a ve Hz. Peygamber’e (SAV) yaklaşımı, hoşgörü yaklaşımı ile geçmişin yanlış hükümlerini yeniden düzeltme gayretleri içerisinde olan Aydınlanma Çağının tutumundan değil, daha ziyade kendi şahsi ilgisinden kaynaklanmaktadır. Zira Goethe o zamana kadar ki söyleneğelen, İslam hakkındaki çok cüretkâr ifadelerin hepsini aşmıştır. Goethe mükemmelliğe erişme çabası içerisinde. Onun yol göstericisi olarak görmüş olduğu Pindar’a yazdığı bir mektupta: “*Ben şimdi Musa’nın (a.s.) Kur’an’da dua ettiği şekilde dua etmek istiyorum: Rabbim benim dar göğsümde genişlik ver bana. İşimi kolaylaştır. Dilimin bağını çöz.*” Goethe burada Kur’an’ın 20. sûresini zikretmektedir (Maksudoğlu, 1967:189-190).

Goethe gençlik yıllarında içerisinde tevhit akidesini temel konu olarak işlemiş olduğu “*Mahomet*” adlı bir dram hazırlığına yönelmiştir. O, bu eserde Hz. Muhammed (SAV) ile Halime’yi konuşturarak İslâm’ın tevhit akidesini işlemiştir.

Taslak halinde kalan bu projeye birlikte Hz. Ali (RA) ve Hz. Fatıma(RA) arasında terennüm halinde gelişen bir parçayı bu taslaktan ayırarak bağımsız bir şiir haline getirmiştir. Bu kısım Hz. Muhammed (SAV) için övgü niteliği taşıyan *Mahomets Gesang (Muhammed'in Şarkısı)* şiiridir. Goethe'nin Hz. Muhammed'e (SAV) olan yakınlığı ömrü boyunca devam etmiştir (Sarıçam, 2007:490).

Goethe'nin Hz. Muhammed'e (SAV) karşı hissetmiş olduğu çok samimi sempatiler eserlerine yansımıştır. Böylelikle Kur'an okumalarına başlayan Goethe, Kur'an'dan notlar çıkararak bu notlar üzerinde çalışmış; Allah'ın birliği esasını içeren ayetlerle Hz. Peygamberin davranış tarzı ve öğretisiyle ilgili olanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Onun '*Mahomets Gesang*' şiiri Hz. Muhammed'in(SAV) seçkin hususiyetlerini ortaya koyduğu ve O'nun beşeriyetin manevî ve fikrî önderi olduğunu ifade ettiği övgü şiiridir (Kahraman, 2003:578). Goethe Hz. Muhammed'e (SAV) olan hayranlığını bu şiirinde şu mısralarla ifade etmektedir:

“Bakın kaynak nasıl fışkırmakta

Kayalardan neşe ile

Nurlu yıldızlar gibi pırıl pırıl

Bulutlar üzerinden melekler

Onun gençliğini beslerdi

Fundalıklardaki kayalar arasında

Taptaze, gencecik

Raks ederek bulutlardan

Mermer kaynaklara iner

Tekrar yükselir sevinç

Nağmeleriyle semaya

Dağ geçitlerinde o,

*Kovalıyor rengârenk çakılları
Koparıp sürüklüyor genç önder
Kardeş kaynakları da birlikte*

*Çiçekler açıyor aşağı vadide
Yeşeriyor çimenler adım attığı her yerde
Nefesinden*

*Onu yolundan alıkoyamıyor hiçbir
Karanlık vadi, hiçbir çiçek
Aşk dolu gözlerle Onu süzerek
Dizlerini sarıp tutamaz
Düzlüğe gidiyor kıvrılarak akışı,
Karışıp birleşerek
Dost oluyor dereler,
İniyor şimdi ovaya
Gümüş pırıltılarla,
Ovalar Onunla ihtişama bürünür,
Ovalardan ırmaklar.*

*Dağlardan dereler
Sevinçle sesleniyor Ona: kardeş,
Kardeş, kardeşlerini de al.
Beraber ezeli atana götür, Açılmış kollarıyla*

*Bizi bekleyen
Ebedi okyanusa,
Eyyah, boşuna açılmış kollarla bekler
Hasret çektiği bizleri kucaklasın diye;
Çünkü ıssız çölde bizi yer
Kumlar.
Tepemizde güneş emip bitirir kanımızı,
Ve bir tepe engelliyor,
Göle varmamızı.*

*Kardeş,
Ovalardan gelen kardeşlerini de al,
Dağlardan gelen kardeşlerini de al,
Birlikte götür atana!
Gelin hepimiz!
Ve coşuyor şimdi O
Bütün ihtişamıyla.
Bir nesil kaldırır bu Sultan'ı yükseklere,
Ve kükreyince O, zaferler kazanıyor,
İsim veriyor beldelere,
Şehirler oluşuyor ayak bastığı her yerde.*

*Durdurulamaz bir akınla devam ediyor,
Kulelerin alevli zirvelerine,
Mermer sarayları, hilkatinin icabı*

Arkasında bırakarak.

Sedir ağaçlı evler atlas taşır

Geniş omuzlarında,

Dalgalanarak başının üstünde

Binlerce sancak yükseliyor göklere

İhtişamına şehadet ederek.

Ve böylece kavuşturuyor kardeşlerini,

Sevdiklerini, evlatlarını

Gönlü muhabbetle dolu, onları

Bekleyen Yaratıcıya.”

Şair, şiirinde Hz. Muhammed'i(SAV) kayalar arasından doğan bir nehre benzetmekte ve O'nun manevi gücünün kardeşleri olan diğer ırmak ve dereleri de kendi bünyesinde toplayarak Allah'a ulaştığını dile getirmektedir. Başlangıcı küçük olan bu manevi gücün zaman içerisinde büyümesini, yayılıp açılışını ve Allah'ı temsil eden okyanusa dökülüşünün şanlı neticesini dile getirmektedir (Sarıçam, 2014:522-524).

Goethe aradan geçen yıllar içerisinde Hz. Peygambere bağlanmıştır. Onun vahdet inancının bir belgesi olan “*Mahomed Dramı'nın*” giriş monoloğunun fragmanında peygambere okuttuğu şiir şu şekildedir:

“Mahomet (allein)

Teilen kann ich euch nicht dieser Seele Gefühl.

Fühlen kann ich euch nicht allen ganzes Gefühl

Wer, wer wendet dem Flehn sein Ohr?

Dem bittenden Auge den Blick?

Sieh, er blinket herauf, Gad, der freundliche Stern.

Sei mein Herr du, mein Gott! Gnädig winkt er mir zu!

Bleib! Bleib' Wendst du dein Auge weg?

Wie? Liebt' ich ihn, der sich verbirgt?

Sei gesegnet, o Mond! Führer du des Gestirns,

Sei mein Herr du, mein Gott! Du beleuchtest den Weg.

Lass! Lass nicht in der Finsternis

Mich! Irren mit irrendem Volk.

Sonn', dir glühenden, weiht sich das glühende Herz.

Sei mein Herr du, mein Gott! Leit', allsehende, mich.

Steigst auch du hinab, herrliche?

Tief hüllet mich Finsternis ein.

Hebe, liebendes Herz, dem Erschaffenden dich!

Sei mein Herr du, mein Gott! Du alliebender, du,

Der die Sonne, den Mond und die Stern'

Schuf, Erde und Himmel und mich''

“Muhammed

Bu ruhun hislerini anlatamam size.

Duyguları bütünüyle duyuramam.

Yakarışlara kulak verecek olan kimdir?

Yok mudur yalvaran gözlere bakacak biri?

Bak, şu aşına Müşteri yıldızı, nasıl parlamakta.

İlahım ol, Tanrım ol benim! Bir işaret lütfet bana.

Dur, gitme! Batıyor musun yoksa?

Nasıl? Yoksa kendini gizleyen bir faniyi mi sevdim?

Ey kamer, takdir ederim ki, yıldızların rehberisin sen,

Rabbim ol, İlahım ol! Yolumu aydınlatan sensin.

Bırakma! Terketme beni karanlıklarda!

Yolunu kaybetmiş şaşkın kalabalıklarla.

Ey güneş! Şu yanık gönül senin için tutuşur,

İlahi, Tanrım ol! Ayırma beni doğru yoldan, ey Basir!

Yoksa sen de mi batıp gidiyorsun, ey ilahi kudret!

Zifiri karanlıklara gömülmekteyim elbet.

Ey, seven kalp! Kalk! Doğrul! Yüksel Yaradan'a!

Rabbim ol! Tanrım ol! Sen, tüm mahlûkatı sevensin,

Sen ki güneşi, ayı, yıldızları yarattın,

Yeri, göğü ve beni sen yarattın”.

Goethe'nin bu monoloğu Kur'an-ı Kerim'in 6. Suresindeki Hz. İbrahim (AS) kıssasını değiştirerek ilhamla yazmış olduğu ortadadır. Hadise sanki Hz. Muhammed'in (AS) başından geçmiş gibi anlatılmıştır (Özkan,2009:107-109;Mommsen, 2012:50-51).

Hız. Peygamber hakkında yazılmış olan kasidelerin en güzellerinden birisi olarak kabul edilen bir şiiri de Goethe'nin Hz. Muhammed'in Nağmesi'dir. (*Mahomets Gesang*) :

<i>Mahomets Gesang</i>	Hız.Muhammed'in Nağmesi
<i>Seht den Felsenquell,</i>	Kayalıklardan fişkırın
<i>Freudehell,</i>	Şu neşe pınarına bakın
<i>Wie ein Sternblick;</i>	Bir yıldız çakışı sanki
<i>Über Wolken</i>	Bulutlar üzerinde
<i>Nährten seine Jugend</i>	Yüce ruhlar beslemiş gençliğini
<i>Gute Geister</i>	Derununda koruluktaki kayalıkların
<i>Zwischen Klippen im Gebüsch</i>	
<i>Jünglingsfrisch</i>	Taptaze gençliğiyle
<i>Tanz er aus der Wolke</i>	Sıyrılıp bulutlardan
<i>Auf die Marmorfelsen nieder,</i>	Rakseder gibi iner mermer kayalara
<i>Jauchzet wieder</i>	Haykırır sevincini yine
<i>Nach dem Himmel</i>	Sinesinden asumana
<i>Durch die Gipfelgänge</i>	Katmış da önüne rengârenk çakılları
<i>Jagt er bunten Kiesel nach,</i>	Sürüklüyor dağ geçitlerinden aşağı
<i>Und mit frühem Führertritt</i>	Ve bir önder azmiyle
<i>Reißt er seine Bruderquellen</i>	Götürüyor beraberinde
<i>Mit sich fort</i>	Nice kardeş pınarları
<i>Drunten werden in dem Tal</i>	Vadilerden aşağı
<i>Unter seinem Fußtritt Blumen</i>	Çiçeklenir geçtiği yerler
<i>Und die Wiese</i>	Ve çimenler

Ebt von seinemHauch

Soluğuyla yeşerir.

Doch ihm halt kein Schattental, Lakin eyleyemez onu

Keine Blumen

Ne gölgeli vadiler

Die ihm seine Knie umschlingen, Ne sevdalı bakışlarla yüze gülerek

Nach der Ebne dringt sein Lauf Basıp ovayı ta içlere kadar ilerler

Schlangenwandelnd.

Sonra döne dolana akar gider

Bäche schmiegen

Yoldaşı olur akarsular

Sich gesellig an. Nun tritt er

Ve şimdi gümüş parıltılar içinde

In die Ebne silberprangend,

Girer obaya

Und die Ebne prangt mit ihm,

Ve onunla parıldar ova

Und die Flüsse von der Ebne

Ve ovalardan gelen ırmaklardan

Und die Bäche von den Bergen

Ve dağlardan inen derelerden

Jauchzen ihm und rufen:Bruder! Sevinçle bir ses yükselir: Kardeş

Bruder, nimm die Brüder mit,

Kardeş, kardeşlerini de al yanına,

Mit zu deinem alten Vater,

O kadim Yaradana

Zu dem ewgen Ozean,

Kucağını açıp bizi bekleyen

Der mit ausgespannten Armen

O ebedi umman kavuştur,

Unser wartet

Ah! O kollar ki beyhude açılmış

Die sich, ach! Vergebens öffnen,

Bağrına basmak için hasret çekenleri

Seine sehnnenden zu fassen;

Zira şu ıssız çölün

Denn uns frißt in öder Wüste

Haris kumları bizi yiyip bitirecek;

Gierger Sand; die Sonne droben

Güneş yukardan kanımızı içecek

Saugt an unserm Blut; ein Hügel

Bir tümsek engel göle ulaşmamıza

Hemmet uns zum Teiche! Bruder, Kardeş
Nim mdi eBrüder von der Ebne, Al ovalardan bütün kardeşleri,
Nimm die Brüder von den Bergen, Dağlardan bütün kardeşleri al
Mit, zu deinem Vater mit! Eriştir hepsini yüce Yaradana!

Kommt ihr alle!- Haydi, gelin hepiniz!-
Und nun schwillt er Nasıl da coşmakta şevkle;
Herrlicher; ein ganz Geschlechte Bir nesil ki taşıyor yücelere önderini!
Trägt den Fürsten hoch empor! Parlak zaferlerle ilerlerken,
Und im rollenden Triumphe Ülkelere ad verir,
Gibt er Ländern Namen, Städte Geçtiği yerlerde şehirler kurulur,
Werden unter seinem Fuß. Durdurulamaz, muttasıl akar köpürerek

Unaufhaltsam rauscht er weiter, Öyle cömert bir fitrat ki o,
Läuft der Türme Flammengipfel, Parlayan kuleleri,
Marmorhäuser, eine Schöpfung Ve görkemli mermer sarayları
Seiner Fülle, hinter sich. Böylece ardında bırakır gider.

Zedernhäuser trägt der Atlas Sanki atlas; sedir ağacından gemileri,
Auf den Riesenschultern; sausend Taşıyor devasa omuzlarında
Wehen über seinem Haupte Ve bir uğultu ki rüzgârda,
Tausend Flaggen durch die Lüfte, Sirtında binlerce yelkenli,
Zeugen seiner Herrlichkeit. Ve onun ihtişamına şahit (Özkan, 2009: 111-113).

Şairler prensi olan Goethe'nin bu şiiri Hz. Muhammed'i (AS.) yüceltmek üzere yazılmış bir tür na't, kasidedir. Bu şiir Muhammed Dramında Hz. Ali (RA)

ve Hz.Fatıma'nın (RA) karşılıklı olarak okumaları için yazılmıştır, ancak dram tamamlanamayınca geriye bu şiirler kalmıştır.

Goethe, Hz. Peygamber hakkında o zamana kadar Avrupa'da yazılmış ne kadar kitap varsa tüm kitapları okumuştur. Bu kitaplar menfi olarak kaleme alınmış kitaplardır. Buna rağmen o müthiş zekâ, sezgi ve dehasıyla tüm önyargılara rağmen fişkırان bir neşe pınarı olan Hz. Muhammed'e (SAV) ulaşmayı başarmıştır. Bu şiirinde Hz. Peygamber'i bir din dâhisi ve bütün insanlığın manevi lideri olarak tebcil etmektedir. O, kayalardan fişkırان bir pınarın ummana koşması gibi, bütün insanları bir kardeş muhabbetiyle yanına almak suretiyle Allah'a ulaştırmaya çalışmaktadır (Özkan, 2009:113).

Goethe İslamı hep savunmuş ve Hz. Muhammed'in (SAV) çok değerli bir insan olduğunu hep bilmiş ve O'na hayran olmuştur (Özdemir, 1970:138). Goethe, bağınaz bir profesör olan ve Kur'an'ı Arapça aslından Almancaya tercüme eden ilk Alman olan Megerlin'i de tenkid ederek, onun Hz. Muhammed'i (SAV) sahte peygamber ve Deccal olarak göstermesine şiddetle karşı çıkmıştır ve Kur'an'ın acilen yeniden, aslına uygun olarak tercüme edilmesi gerektiğine dair bir değerlendirme yazısı yazmıştır (Dallmayr, 2000:116).

4. AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN DÎVÂN-I İLÂHÎYAT'I

4.1. Dîvân-ı İlâhîyat'ta İlâhî Aşk

Geçmişten günümüze İslâm büyükleri, mutasavvıflar, Allah dostları, veliler, şairler, büyük edebiyatçılar, büyük bestekârlar ve bunlar gibi pekçok değerli şahsiyet gerek yapmış oldukları sohbetlerinde ve gerekse yazmış oldukları nadide eserlerinde ilâhî aşk konusuna büyük önem atfetmişlerdir. Zîra, aşk olmadan meşk olmayacaktır. İlâhî aşk, bir yandan insanı hakikî manâda insan kılarken, diğer yandan da onu gerçek manâda menbâna, menşesine, yani Allah'a (CC) bağlamaktadır. Bu aşk, herhangi bir ölçüye sığmayan, sınırlanması mümkün olmayan aşırı muhabbettir, sevgidir.

Pek tabii ki, insanın ruhu yaratılıştan itibaren ilâhî kaynakla sürekli bir irtibat halindedir. Dolayısıyla kendi özüne bir akış söz konusudur. Bu yüzdendir ki ilâhî aşkın kaynağı Allah'tan başkası değildir. İlâhî aşk ulaşılabilecek en yüksek makamdır. İlâhî aşkın odaklaştığı nokta ise Hakk'ın cemalidir. Bu hale ulaşan kişi acziyete ve hayrete gark olur. Bu halin sahibi manaya ve hakikat bilgisi olan tevhide ulaşır. Tevhid ise Allah'ın (CC) huzurunda yokolup erimektir. Manâ Allah'tır. İlâhî aşka ulaşanlar ise hep Allah'tan diliyle konuşur, zîra kişi Allah'ın boyasıyla boyanmıştır (Kuşpınar, 2007:13-20). Artık Allah'ın boyasıyla boyanan kişi öyle bir makama ulaşır ki, fena olma halinden çok daha ileri bir hâl olan Allah aşkında yok olur. Kişinin vecdî ve şevki artar. Artık O'nunla duyar, O'nunla konuşur, O'nunla görür. Allah bizi hem bizim için, hem de kendisi için sever. Böylelikle kul asıl yaratılış ve tabiatının özüne uygun düşmeyen işlerden kurtulur, yani Allah o kimseyi ödüllendirmiş olur. Artık kişi Allah'tan başka hiçbir şeyi görmeyecek kadar körleşmiştir. Bu durum insanın bedenine ve ruhuna öylesine işlemiştir ki, insanda artık O'ndan başka bir şey kalmamıştır.

İlâhî aşka gark olmuş kişi artık erimektedir, harap olmaktadır. Daimi bir sevgiyle ortaya çıkan sevgilide helak olmak ister. Kişinin sevgiliye kavuşma şevki artar. Bu aşka tutulanlar artık çılgınca âşık olurlar, ne yapacaklarını bilemezler, yönsüzdürler, bir karara varamazlar. Bu aşka yakalanan kişinin aşkı her yerde ve

her durumdadır. Hangi durumda olursa olsun Hakk kendisinde tecelli eder (Kanık, 2005:31-93). Böylelikle kişi iç yangınlarıyla sevgisini, aşkını, sevdasını gönül dili ve hal lisanıyla âlemlere duyurmak ister. Bu ilâhî aşka kapılan sufi gönlü aracılığı ile görür, duyar, düşünür. Artık o Allah'a ilm'el yakın, Hakk'al yakın ve ayn'el yakın mesafelerinde yakın olmuştur (Araz, 2007:1-3). Kişinin ilâhî aşka kendisinden geçmesi ve müşahade ettiği her şeyde Allah'ı görmesi onun birlik âlemine ulaşmasıdır, artık hiçbir şekilde zarar görmez, insanın göklerden inişinin tam tersine yeniden göklere çıkar (Çelik, 2006:40-41). Aşk ve söz bir kıvılcımla başlar (Eşmeli, 2005:5).

İlâhî aşk Hakk'a kavuşma yoludur. Ancak, bu yol aşk ehli olmayı, nefisle mütemadiyen mücadele etmeyi; gerçek manada dünya ve dünyevi olan her şeyi kalpten, gönülden terketmeyi icap ettiren bir yol olduğu için, tasavvuf dilinde seyr ü süluk diye adlandırılan ve sadece daha önce bu yoldan geçmiş bir mürşitin yol göstericiliğinde gerçekleştirilebilen manevi eğitim yoluyla aşılabılır. Bu yolu aşmada sorumluluk kalptedir. Kalp aşk için yaratılmıştır, âşık olmayan bir kalp ise boşluktadır. Bu yol çetindir ve rehbersiz gidilemez (Gürer, 2017:15-33). İbnü'l-Arabi'ye göre Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının çokluğunu sağlayan aşk ilâhîdir, yani asli sevgi Allah'tandır. Mutlak güzelliğin kaynağı O'dur (Ayvazoğlu, 2014: 56). İlâhî aşk hiç bitmeyen bir ateş, bir ızdıraptır (Bursalı, 1980:9). Sûfilere göre aşk, öyle tesirli bir şeydir ki, bu deryaya dalan vahdet-i vücudun hakikatine erer. Bu durumda da maşuk, âşıkla aralarındaki perdeleri kaldırır. İlâhî aşka eren kişi Allah'tan başka herşeyden yüz çevirir.

İlâhî aşkı tarif edebilmek mümkün değildir, ancak tecrübe edilebilir bir hâldir. İlâhî aşka ulaşmak ancak riyazet ve mücahede ile nefsin meyil ve arzularını azaltarak, gönülden Allah'tan başkasını çıkarmak suretiyle mümkün olabilir. Bunun için ise ibadet ve taati artırmak gerekmektedir (Çınar, 2014:56-58). İlâhî aşk ruhun aşk mertebesine erişmesiyle hâsıl olur, yani bu tasavvuf yolunun son basamağı, zirvesidir (Işık, 2011:140). Amaç varlıktan geçmek, yanmaktır. İlâhî aşkın makamı da kalptir. Kalp rahmet yağmurunun suladığı bir bahçedir, ilâhî ilhamların meltemiyle daima canlıdır (Özkan, 2006:52-65). Kalp ilâhî ilhamların canlılığıyla Allah'a muhabbet besler. Bu muhabbetten doğan teslimiyetle kişi artık iradesini kurban etmiştir (Brodbeck, 2010a:249).

Nitekim, tertemiz bir aşkla birine tutulan ve bu aşkını açıklamaya bile fırsat bulamadan ölen kişinin şehit olduğu bile söylenmektedir, kaldı ki, hakiki aşka tutulan kişi kendi varlığını Allah'ın varlığında fani kılarak fenafillaha ulaşmaktadır. İnsanı hayvanattan ayıran en önemli husus kişinin bir gönle sahip olması ve âşık olmasıdır (Şimşek, 2011:212). Nitekim, Necip Fazıl *aşk* adlı şiirinde aşkı şöyle nitelemektedir:” *Rabbim, rabbim, bu işin, bildim neymiş Türkçesi, Senin aşkın ateştir, ateşin gül bahçesi*” (Kısakürek, 2010:51).

Manâda yetişkin olanların kalbi zevk-i ilâhî ile dolar ve kalp sevdiğinin izinde gitmek ve ona ulaşmak için tüm gücüyle yollara revan olur ve her türlü fedakârlığı yapar. İnsanda aşk yoksa o kişi ham bir çamurdan ibarettir. İnsan olana aşk lâzımdır. Aşk olmayan nurdan mahrumdur. Gerçek hüviyet ancak ilâhî aşkla kazanılır. Nitekim Fuzûli “*Aşk imiş her ne var âlemde, ilim bir kil u kal imiş ancak*” buyurmuştur (Çıtlak, 2014:95-96)).

İlâhî aşka tutulan cehennem korkusu ve cennet beklentisiyle hareket etmez. Amaç rahmânî nefesin bir parçası olumak ve asıl vatana geri dönmektir. Âşık Allah'ın (CC) sınırsız kudreki karşısında acziyetini ve fakrını ilan eder. O saf bir tevazu içindedir ve açlık kapısının sınırları içerisinde dolaşır. İlâhî aşka eren kişi Hz. Muhammed'i(SAV) görmek ve hissetmek ister. İlâhî aşk sahibi ölmeden önce ölür, varlığın kokusunu duyar, benliksiz ve diğergamdır. O, artık hiçbir korku ve endişeye mahal vermez, susuzluğun arayışı içerisindedir; kendi hiçliğinin, rabbın yüceliğinin farkındadır. Kalp gözüyle duyar ve görür.

Dünyevî varlığın sınırlarından sınırsız olan ilahi güzellik âlemine kaçmak için şiddetli bir arzu içerisindedir. Açlık onun gıdasıdır. Dünyadaki hayat tarzını ahiret hayatı tarzına çevirir, kusurlarının farkına varır. Varlığının Allah'ın sevgisinden dolayı olduğunun idraki içerisindedir. Her an hayrettedir ve O'nun (CC) nuruyla görür. Muhtaçlara canla başla koşar, ancak kendisine karşı lâkayttır. Hakkın kapısında her an ağlar, O'ndan başka her maksattan sıyrılmaya çalışır (Brodbeck, 2011:49-51). İlâhî aşk mü'minin hayatının kutu ve gıdasıdır (Şekur, 2009:333). İlâhî aşka tutulanlar dünyayı Allah'tan, yaratıcılarını yaratılanlardan ayırt edemezler (Brodbeck, 2010b:118-119).

İlâhî aşk feragat ister, iradeyi yakıp eritir, ihtirasları yok eder. İlâhî aşkta farklı bir derinlik ve şaşmayan bir bakış söz konusudur. İlâhî aşkın marifeti sayesinde yeni kapılar aralanır, saf sezgiye ve murakabeye dayanan arifane ve manevî bilgiyle benliğin sırları çözülür ve ruh varoluşun tüm kayıtlarından kurtulur. İnsan artık başsız, elsiz, ayaksız tıpkı bir gül yaprağı üzerine düşen çiğ damlası gibi varlığının nerede ve nasıl olduğunun farkına varamaz hale gelir. Artık o konuşmaz. Konuşan onun içindeki varlığın bizatihi kendisidir (Özkan, 2006:53-54). Böylece, ruh gayb âleminde sermest olarak dolaşır. Dilden dökülenler Hüsn-ü Mutlaktan hissolunan ilhamlardır. Bu ilhamlarda dünyevi unsurlar söz konusu değildir. Gerilim ve bunalım da yoktur. Bu ilhamlar varlık âleminde yokluğa uzanan iştihak ve ürperiş köprüleridir. Bu ilhamlara mazhar olan kişi nasipli ruhlara gayb âleminden haberler verir, bu âlemin güzelliklerini ve huzurunu aktarır, onun işi artık dâvalı olmak değil, bilakis muhabbetli olmaktır. İnsanlara artık kırmayı değil yapmayı, dirilmeyi öğretir (Ökten, 2015:14-15). Gözlerden yakıcı damlalar fırlar, ruh neşterlenir ve kaynamaya başlar. İleri bir derecede heyecan içerisinde (Özdamar, 2008:58-208).

Aşk gönlün dinamosudur. İnsanı insan eder. İnsanı hırs, kibir, varlık ve benlikten kurtarır. Her şey sevgiliden ibarettir. Ham kişiyi pişirir, olgunlaştırır, onu ikiyüzlülükten kurtarır. Kişi ayrılık ve fîrak ateşiyle yanıp kavrulur ve sevgilinin cemalini görmek için yanık iniltilemlerle ona dil dökmeye başlar (Yılmaz, 2008:25-81). İlâhî aşkın en büyük tetikleyici unsuru ise âlemlerin efendisi Hz. Muhammed'tir. (SAV). Zîra, önce O'nda bitmek gerekmektedir. Çünkü, Allah'a götüren aşkın en büyük talimcisi bizzat O'dur (Kısakürek, 2012:111). O (SAV), öyle bir padişah'tır ki, mekânsızlık âlemi onun tahtı; en büyük melekler hizmetkârlarıdır ve yine O (SAV) öyle bir padişah'tır ki; ay bile ayağına yüz sürmek için yıldız gibi parça parça etmiştir. O'nun tertemiz zatı "*Sen olmasaydın*" hitâbı ile övülmüştür (Doğan, 2011:25).

Hüdâyî'ye göre Allah, âlemi yaratıp insana beden verdikten sonra, onu aşk ile ihya etmiştir. Hüdâyî'ye göre aşk diriliktir. Onun kanaatine göre akıl Allah'ı kavramakta âcizdir. Ona göre aşk, hakikat Kaf'ının doruğundaki '*Anka*'dır'. Hüdâyî, ilâhî aşkı yüceltmıştır ve ilâhî aşk herkes tarafından anlaşılabilir. Yine Hüdâyî'ye göre Allah'a ancak aşk ile ulaşılabilir. Bunun için de bir mürşide bağlanmanın ve ondan manevî feyz almanın zorunluluğunu dile getirmektedir. Ona göre aşkın gizli

kalması mümkün değildir ve dünya âşıkler nazarında kıymetsizdir. Hüdâyî'ye göre, bekayı bulmanın yolu fenayı bulmakla mümkündür(Gençdoğan, 2010:177-183).

Mürşid-i Mükemmil olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin eserleri içerisinde en çok okunanlarından biri de onun ilâhîlerini toplamış olduğu dîvânıdır. Onun bu eseri Müslüman-Türk coğrafyasında rağbet gören en önemli eserlerden birisidir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyatı'nda ilâhî aşkla ilgili şiirlerini şu şekilde tespit edebildik:

“Gelin diyelim şevk ile

Lâ ilâhe illa'llah

Aşk ile sıdk u zevk ile

Lâ ilâhe illa'llah

...

Kanı bir kalbi uyanık

Kanı bir ciğeri yanık

Doğru yol isteyen âşık

Lâ ilâhe illa'llah “(Tatcı-Yıldız, 2005:31).

“Ey zâhir ü pinhân olan

Âşık seni bulsa n'ola

Âlemlere sultân olan

Sâdık seni bulsa n'ola

Gökçek cemâlin gizleyen

Uşşâkı hayretde koyan

Ey Semme vechu'llâhdiyen

Âşık seni bulsa n'ola

Mi'râc'a edip da'veti
Veren Habîb'e vuslatı
Tâlibden alsan gafleti
Âşık seni bulsa n'ola

Kimi sıfâta irgüren
Kimini zâta irgüren
Bakî hayâta irgüren
Âşık seni bulsa n'ola” (Tatcı-Yıldız, 2005:35).

“Bin cân ile âşık olan
Yolunda hoş sâdık olan
Dost bezmine lâyıık olan
Dost güllerinin bülbülü” (Tatcı-Yıldız, 2005:39).

“Aşkın şarâbından içip
Fânî alâyıkdan geçip
Vaslın hevâsından uçup
Seyrân ederler Hû ile
...
Bülbül gibi aşk bâğına
Kim düşe şevk ırmağına
Derd-i muhabbet dâğına
Dermân ederler Hû ile” (Tatcı-Yıldız, 2005:43).

*“Tâliblere kuvvet ver
Âşıklara kurbet ver
Sâdıklara vuslat ver
Esirge inâyet et”*(Tatçı-Yıldız, 2005:47).

*“Aşkınla içim doldur
Çok ağlamışım güldür
Ben düşmüşü sen kaldır
Lutf et meded Allah'im*

*Cân ile olup âşık
Yolunda olan sâdık
Kıl vuslatına lâyük
Lutf et meded Allah'im”* (Tatçı-Yıldız, 2005:49-51).

*“Bayrama ol âşık erer
Kim Hak cemâlini görer
Dost bezminin zevkin sürer
Pür-nûr olur dil-hânesi”* (Tatçı-Yıldız, 2005:53).

*“Geçir âşıkların savt u sadâdan
Güzer kılsın cemî'-i mâsivâdan
Hayât ersin ana bûy-ı bekâdan
Meded ey pâdişâhlar pâdişâhı”* (Tatçı-Yıldız, 2005:63).

*“Nefs ü şeytâna zebûn eylemeye kullarını
Âşık u sâdıkâ âsân getire yollarını
Vara bülbülleri seyrân ede dost illerini
Umarız lutf u inâyet ede Mevlâ-yı Kerîm”* (Tatçı-Yıldız, 2005:77).

*“Ere mi âşık cemâlin nûruna
Rahmetin gufrânın ayıdır senin
Vara mı sâdık visâlin Tûr'una
Lutf ile ihsânın ayıdır senin”* (Tatçı-Yıldız, 2005:81).

*“Kuldan sana lâyık n'ola
Âşık seni kanda bula
Meğer senden ihsân ola
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Senden kerem senden atâ”* (Tatçı-Yıldız, 2005:85).

*“Gül gibi yakan çâk eyle
Aşk ile varın hâk eyle
Su gibi yolun pâk eyle
Dost didârını göregör”* (Tatçı-Yıldız, 2005:93).

*“Hak kelâmın gûş edip
Deryâ gibi cûş edip*

Câm-ı aşkı nûş edip

Yudalım şimden gerü” (Tatçı-Yıldız, 2005:105).

“İstemez âkil fânî dünyâyı

Sensin ey Mevlâ matlab-ı a'lâ

Neylesin âşık gayrı sevdâyı

Sensin ey Mevlâ matlab-ı a'lâ

Aşk-ı Şîrîn'e cân verir Ferhâd

Leylâ yâdına Kays eder feryâd

Seni arzûlar bu dil-i nâ-şâd

Sensin ey Mevlâ matlab-ı a'lâ

Verd için bülbül derdile nâlân

Oldu pervâne şem' ile sûzân

Âşıkınsensin derdine dermân

Sensin ey Mevlâ matlab-ı a'lâ

Âşıkın aşkı kudretinledir

Sâdıkın sıdkı rahmetinledir

Cennetin zevki vuslatınladır

Sensin ey Mevlâ matlab-ı a'lâ” (Tatçı-Yıldız, 2005:121-123).

“Aşk ile dolan

Arayıp bulan

Nefsini bilen

Bildi Gaffâr'ın” (Tatcı-Yıldız, 2005:125).

“Hudâyâ cümle-i âlem

Sana âşık seni özler

Melek cinn ü benî-Âdem

Sana âşık seni özler

Zemîn olmuş yolunda hâk

Eder deryâ yakalar çâk

Dün ü gün raks eder eflâk

Sana âşık seni özler

Seherde açılan güller

Öten şûrîde bülbüller

Beneşelerle sünbüller

Sana âşık seni özler

Eğer mihr ü eğer zerre

Eğer bahr ü eğer katre

Eğer Tûbâ eğer Sidre

Sana âşık seni özler

Eğer Hûrîeğer Gilmân

Eğer Mâlik eğer Rıdvân

Sekiz cennet yedi nîrân

Sana âşık seni özler

Eğer gâib eğer hâzır

Eğer bâtın eğer zâhir

Eğer mü'min eğer kâfir

Sana âşık seni özler

Kamunun matlabı birdir

Yâ niçün ba'zı kâfirdir

Aceb hâlât aceb sırdır

Sana âşık seni özler

Kimine kapı açılmaz

Kimi geçer gider ilmez

Kimi bilir kimi bilmez

Sana âşık seni özler

Eğer dağlar eğer beller

Ayağa yüz süren yollar

Akan sular esen yeller

Sana âşık seni özler

Eğer Mecnûn eğer Leylâ

Eğer Vâmık eğer Azrâ

Eğer kûh u eğer sahrâ

Sana âşık seni özler

Eğer kâ'im eğer kâ'id

Eğer zâhid eğer âbid

Eğer râki' eğer sâcid

Sana âşık seni özler

Eğer bâğ u eğer bustân

Eğer sünbül eğer reyhân

Efendi hep bahâristân

Sana âşık seni özler

Hüdâyî'ye erip hâlât

Visâlınden bula lezzât

Efendi cümle mevcûdât

Sana âşık seni özler” (Tatcı-Yıldız, 2005:127-129).

“Bir âşık erişse sana

Ol ıyd-tekberdir ana

Budur murâd önden sona

Rabb'im meded Mevlâ'm meded” (Tatcı-Yıldız, 2005:131).

“Neye iltür bilmezem bu hâl bizi

Kendikendimize koma al bizi

Aşkın şevkîn deryâsına sal bizi

Sen esirge kerem eyle yâ Mevlâ” (Tatçı-Yıldız, 2005:133).

“Ezelden aşk ile biz yana geldik

Hakikat şem'ine pervâne geldik” (Tatçı-Yıldız, 2005:141).

“Kimi olmuş visâl-i Hakk'a lâyük

Kiminin dîde-i kalbi uyanık

Kimi nûr-ı cemâl-i Hakk'a âşık

Bu hây u hûy-ıgulguller nedendir

Kimisi aşk ile nâlân olurlar

Kimisi gül gibi handân olurlar

Kimi bende kimi sultân olurlar

Bu sultân ile bu kullar nedendi” (Tatçı-Yıldız, 2005:143-145).

“Aşk-ı ma'sûku edelden ihtiyâr

Aşk ile hoş zindedir şeydâ gönül

Yerde gökde eylemez oldu karâr

Bir kapıya bendedir şeydâ gönül” (Tatçı-Yıldız, 2005:145).

“Kimini saldın Kâ'be'ye kimi eder Arş'ın tavâf

Uşşâka vaslın kıl atâ ey herkese ihsân eden” (Tatçı-Yıldız, 2005:149).

“Şu âşık kim aşkın dolusun içdi

Kendiden el yuyup gayrıdan geçdi

Gönül mürgü eski yuvadan uçdu

Var ise sevdiğim sendedir sende

...

Gerçek âşık olan cândan el siler

Vahdet sarâyına erişmek diler

Hüdâyî çokdan ol yollarda yeler

Deli gönlüm meger sendedir sende” (Tatçı-Yıldız, 2005:151).

“Kasr-ı kurba irgürüp ihsâna mazhar olmağa

Âşık varlık cibâlin kesdirip Ferhâd eden” (Tatçı-Yıldız, 2005:159).

“Aşkın oldu âşikâre

Kaldı Hüdâyî âvâre

Tâ olunca derde çâre

Ağlayalım senin ile” (Tatçı-Yıldız, 2005:173).

“Âşıkları bîmâr eden

Sâdıkları tîmâr eden

Ey cânı yokdan var eden

Kuldan nedem senden kerem” (Tatçı-Yıldız, 2005:175).

“Hakk ile her kim bilişdi

Vâdî-i hayrete düşdü

Aşk deryâsı başdan aşdı

Neyleyeyin gönül seni

Âşık olaldan dîdâra

Derd ile kaldın âvâre

Döymez oldun intizâre

Neyleyeyin gönül seni

Aşk ile hoş oldu başın

Ma'şûk ile oldu işin

Kalması gayri teşvîşin

Neyleyeyin gönül sen” (Tatçı-Yıldız, 2005:183-185).

“Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ

Eyle bize a'tâ-yı aşk

Çeksin bizi senden yana

Bu urve-i vüskâ-yı aşk

Kimde kim aşk ede karâr

Varlığını eyler nisâr

Komaz kişide ihtiyâr

Akıl alır sevdâ-yı aşk

Aşkın ayân oldu ayân

Doldu zemîn ü âsumân

*Cânlarda yaptı âşiyân
Sayd eyledi Ankâ-yı aşk*

*Çün aşk erişdi bülbüle
Arz-ı niyâz etdi güle
Âfâka düşdü gulgule
Fâş oldu hûy ü hây-ıaşk*

*Aşk iledir şevk usürûr
Aşk iledir zevk u huzûr
Bu kâinât etdi zuhûr
Mevc urdu çün deryâ-yı aşk*

*Aşk ile zinde her melek
Aşk ile devreder felek
Ayılmaya tâ haşre dek
Kim nûşede sahbâ-yı aşk*

*Budur yakîn bil ki haber
Koma vücûdundan eser
Pervâneye eyle nazar
Cân terkidir ednâ-yı aşk*

*Aşkın n'ola olsa ayân
Çün aşk u müşk olmaz nihân*

Bir zerrece gelmez cihân

Vâsi' durur sahrâ-yı aşk

Bulan fenâ-ender-fenâ

Bulur Hüdâyî ol bekâ

Olmağaneyy-i mâsivâ

Fetvâ verir Monlâ-yı aş” (Tatçı-Yıldız, 2005:197-199).

“*Derûnun ser-te-ser aşk ile dolsun*

Dil ü cân matlab-ı a'lâyı bulsun

Vücûdun mülkü ko Allah'ın olsun

Sarây-ı sırrına sultân ola Hak” (Tatçı-Yıldız, 2005:205).

“*Pâdişâhâ sen bilirsin sâdıkı*

Sen bilirsin bezm-i vasla lâyıkı

Hüsnüne pervâne etdin âşıkı

Ger murâdın yakmak ise yanayın” (Tatçı-Yıldız, 2005:209).

“*Fenâ bulup hayât alam şu dem kim aşk-ı yârimden*

Mahabbet isteyen gelsin haber sorsun mezarımdan”(Tatçı-Yıldız, 2005:211)

“*Gayra bakmaz âşık gözü*

Sana doğrulmuşdur özü

Budur Hüdâyî'nin sözü

Cânım seni özler sen” (Tatçı-Yıldız, 2005:219).

“Çün ki maksûdumuz sensin

Gayrın sevdâsını kaldır

Pâk eyle gönül hânesin

Kendi aşkın ile doldur

...

İster seni cânım velî

Neylesin erişmez eli

El sanır âşıkı deli

Kimse bilmez bu ne hâldir” (Tatcı-Yıldız, 2005:221).

“Aşkın bu gönlüm şehrinin

Gele gide yol eyledi

Dahi Âdem halk olmadan

Sen sultâna kul eyledi” (Tatcı-Yıldız, 2005:245).

“Âşık k'ere maksûda

Cân bezl ede cânâna

Atsa özünü oda

Pervâneye pervâne

Dünyâda çeker her ferd

Hâlince belâ vü derd

Ol âşıkı derler merd

Baş eğmeye nâdân

....

Âşık sararıp soldu

Bin cân ile kul oldu

Âhir dileğin buldu

Bak Yûsuf-ı Ken'ân'a” (Tatçı-Yıldız, 2005:261-263).

“Şol ki Hakk'a kuldur gayra kul olmaz

Âşık ma'şûkdan gayra tapu kılmaz

Bâb-ı Hak'dan özge bir kapı bilmez

Hakk'ın Dîvânına durup gelenler” (Tatçı-Yıldız, 2005:267).

“Derd ile giryân olayın bir zamân

Aşk ile sûzân olayın bir zamân” (Tatçı-Yıldız, 2005:287).

“Yakmasın âşıkları nâr-ı celâl

Yâ ilâhî sen inâyet eylegil” (Tatçı-Yıldız, 2005:311).

“Aşkıyla ser-mest olduğun

Güliden nice bûy aldığın

Anda ne hâlet bulduğun

Bülbül haber vergil bize” (Tatçı-Yıldız, 2005:325).

“Zâhire bakdı gaflet ehli kişi

Sana vuslat seninledir Mevlâ

Âşıkın mâsivâda neyler işi

Sana vuslat seninledir Mevlâ” (Tatçı-Yıldız, 2005:329).

*“Âşıkın maksûdu ol mahbûb-ı bî-hemtâ imiş
Himmeti gayet bülend ü matlabı bâlâ imiş” (Tatçı-Yıldız, 2005:357).*

*“Tînet-i Âdemde konmasa eğer sevdâ-yı aşk
Cenneti bir dâneye satmazdı ol dâne-yı aşk*

*Kenz-i mahfiden zuhûra geldi eşya lâ-cerem
Bâd-ı Hubb ile temevvüc etdi çün deryâ-yı aşk*

*Tâlib-i dîdâr olup ayılmaya tâ haşre dek
Kim ki nûş ede ezel bezminde ger sahbâ-yı aşk*

*Aşk u meşk olmaz nihân anı bilir halk-ı cihân
Âşık-ı bî-çâreye mümkün midür ihfâ-yı aşk*

*Bülbülün hâlin bilenler gûş ederler nâlesin
Bir gül-i bî-hâr içindir bunca hûy ü hây-ı aşk*

*Aşk-ı Şîrîn oldu feryâdına Ferhâd'ın sebep
Ey nice dâneyi Mecnûn eyledi Leylâ-yı aşk*

*Ey Hüdâyî hâlet-i aşkı ne bilsin her meges
Kulle-i Kâf-ı hakikat mürgüdür Ankâ-yı aşk” (Tatçı-Yıldız, 2005:381-383).*

4.2. Dîvân-ı İlâhîyat'ta Tefekkür

4.2.1. Allah'ı Tefekkür

Dîvân-ı İlâhîyat'ta Allah tefekkürü ile ilgili şiirler şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ey pâdişâh-ı bî-vezîr

İhsân cenâbından senin

Ey bî-şebîh ü bî-nazîr

İhsân cenâbından senin” (Tatçı-Yıldız, 2005:37).

“Mevlâ'msenin âşıkların

Devrân ederler Hû ile

Yolundaki sâdıkların

Cevlân ederler Hû ile” (Tatçı-Yıldız, 2005:43).

“İslâh ediver hâli

Esirge inâyet et

Âsân ediver yolu

Esirge inâyet et

Sen sâbit ü kâ'imsin

Hem Bâki vü dâ'imsin

Ahvâlîme âlimsin

Esirge inâyet et” (Tatçı-Yıldız, 2005:47).

*“Gayrıyı gönülden sür
Lutf et meded Allah'ım
Maksûduma sen irgür
Lutf et meded Allah'ım*

*Envâr-ı şerî'atdan
Etvâr-ı tarîkatdan
Esrâr-ı hakîkatdan
Lutf et meded Allah'ım*

*Her şâm ü seher zârem
Kalmadı dahi çârem
Ayrık kime yalvaram
Lutf et meded Allah'ım*

*Aşkınla içim doldur
Çok ağlamışım güldür
Ben düşmüşü sen kaldır
Lutf et meded Allah'ım*

*Cân ile olup âşık
Yolunda olan sâdık
Kıl vuslatına lâyık
Lutf et meded Allah'ım*

Her yana akın saldım

Âhir kapına geldim

Gâyet de zebûn oldum

Lutf et meded Allah'im” (Tatcı-Yıldız, 2005:49-51).

“Bizi varlık hicâbından halâs et

Meded ey pâdişâhlar pâdişâhı

Kerem kıl bâde-nûş-ı bezm-i hâs et

Meded ey pâdişâhlar pâdişâhı

Münevver eyleyip nûr-ı şerî'at

Sırât-ı müstakîm olsun tarîkat

İhâta eylesin bahr-ı hakîkat

Meded ey pâdişâhlar pâdişâhı

Tarîkat potasında nefsi kâl et

Bu kâl içinde koma ehl-i hâl et

Esirge lâyık-ı bezm-i visâl et

Meded ey pâdişâhlar pâdişâhı

Geçir âşıkların savt u sadâdan

Güzer kılsın cemî'-i mâsivâdan

Hayât ersin ana bûy-ı bekâdan

Meded ey pâdişâhlar pâdişâhı

*Esirge bu Hüdâyî derd-mendi
Ki zîrâ mahz-ı fazlına dayandı
Sarây-ı vahdete irgür efendi
Meded ey pâdişâhlar pâdişâhı” (Tatcı-Yıldız, 2005:61-63).*

*“Kuldan sana lâyük n'ola
Âşık seni kanda bula
Meğer senden ihsân ola
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Senden kerem senden atâ*

*Sugrâ senin kübrâ senin
Ûlâ senin uhrâ senin
Dünyâ senin ukbâ senin
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Senden kerem senden atâ*

*Nefse bizi ismarlama
Çiğnetme derd ile gama
İrgür sana yolda koma
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Senden kerem senden atâ*

Ey lâ-yezâl ü lem-yezal

Kanı sana lâyük amel
Abdin işi sehv ü zelev
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Senden kerem senden atâ

Koma Hüdâyi'yi garîb
Vaslın ana eyle nasîb
Yessir merâmîyâ Mücîb
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Senden kerem Senden atâ” (Tatçı-Yıldız, 2005:85-87).

“Bizi insân eden sensin
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi
Kemâl ihsân eden sensin
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi

Cihânı eyleyip peydâ
Bize kıldın vücûd i'tâ
Hem etdin aşk ile ihyâ
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi

Bu zâtı kanda bulurduk
Sıfâtı kanda bulurduk
Hayâtı kanda bulurduk
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi

*İbâdı eyleyip îcâd
Kulûbu eyleyip âbâd
Edersin kendine irşâd
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi*

*Senindir kudret ü kuvvet
Aradagayrılar âlet
Bulunmaz lutfuna gâyet
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi*

*Hüdâyî'ye hüdâ geldi
Cenâbından atâ geldi
Mahabbetden safâ geldi
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi” (Tatçı-Yıldız, 2005:109-111).*

*“N'eyleyeyin dünyâyı
Bana Allah'ım gerek
Gerekmez mâsivâyı
Bana Allah'ım gerek*

*Ehl-i dünyâ dünyâda
Ehl-i ukbâ ukbâda
Her biri bir sevdâda
Bana Allah'ım gerek*

Derdli dermânın ister

Kullar sultânın ister

Âşık cânânın ister

Bana Allah'ımgerek

Fânî devlet gerekmez

Dürlü zînet gerekmez

Hak'sız cennet gerekmez

Bana Allah'ım gerek

Mecnûn ister Leylâ'yı

Vâmık ister Azrâ'yı

N'idem gayrı sevdâyı

Bana Allah'ım gerek

Bülbül güle karşı zâr

Pervâneyi yakmış nâr

Her kulun bir derdi var

Bana Allah'ım gerek

Beyhûde hevâyı ko

Hakk'ı bulagör yâ hû

Hüdâyî'nin sözü bu

Bana Allah'ım gerek” (Tatçı-Yıldız, 2005:111-113).

“Kapından gayra muhtâc olmayalım

Sen yaratdın yine sen keremeyle

Hân-ı vasla doyur aç olmayalım

Sen yaratdın yine sen kerem eyle

Gülşende bülbülü zâr eden sensin

Düşmeni dost edip yâr eden sensin

Âlemleri yokdan var eden sensin

Sen yaratdın Mevlâ sen kerem eyle

Cânıma cânânı kimden umayın

Derdime dermânı kimden umayın

Lutf ile ihsânı kimden umayın

Sen yaratdın yine sen kerem eyle

Sensiz bir kişinin işi bitmedi

Kimse buyruksuz gelip gitmedi

Halk edicek kimse yardım etmedi

Sen yaratdın yine sen kerem eyle

Bilmeyenler gayrın nef'i var sandı

Bilicek gayra bakmakdanusandı

Sen esirge Hüdâyî-i derd-mendi

Sen yaratdın yine sen kerem eyle” (Tatçı-Yıldız, 2005:119-121).

“Ey derdime dermânım

Rahm et dil-i müştâka

Cân tahtına sultânım

Baksan n'ola uşşâka

Bülbül oluban öten

Cân oynayuban üten

Aşkın eteğin tutan

Çâk etmeye mi yaka

İhsânını küllî et

Bizi mütesellî et

Lutfulatecellî et

Kahrın koma kim yaka

Sîb aşlayıcak bîde

Evvelki resim gide

Bâkî ki zuhûr ede

Fânî eriyip aka” (Tatçı-Yıldız, 2005:125-127).

“Cümle hicâblardan geçir

Rabb'im meded Mevlâ meded

Vaslın şarâbından içir

Rabb'im meded Mevlâ'm meded

*Aşkın ile doldur bizi
Çok ağladık güldür bizi
Tut elimiz kaldır bizi
Rabb'im meded Mevlâ'm meded*

*Olmayacak senden kerem
Yol varamazız bir kadem
Budur sözümüz dem-be-dem
Rabb'im meded Mevlâ'm meded*

*Keşf olup ef'âl ü sıfât
Kılsın tecellî nûr-ı zât
Tâ bulavuz bâkîhayât
Rabb'im meded Mevlâ'm meded*

*Senden eğer te'yîd ola
Her hâlimiz tevhîd ola
Göster cemâliniydola
Rabb'im meded Mevlâ'm meded*

*Bir âşık erişse sana
Ol ıyd-ı ekberdir ana
Budur murâd önden sona
Rabb'im meded Mevlâ'm meded*

Feth et bize mu'ammâyı

Tâ bulavuz müsemâyı

Erişsin zevka Hüdâyî

Rabbi'm meded Mevlâ'm meded” (Tatcı-Yıldız, 2005:131-133).

“Allâhumme yâ Hâdî

Âsân eyle yolumuz

Sehhil ‘ubûre'l-vâdî

Tîz geçir tut elimiz

Esip mahabbet yeli

Vecde getirsin dili

Söylesin cân bülbülü

Handân olsun gülümüz

Ya Rab fazl u cûd eyle

Kemâl-i şühûd eyle

Hakkânî vücûd eyle

Islâh eyle hâlimiz

Dergâhına sürüp yüz

Kelâmın işitevüz

Cemâlini görsevüz

Vasla erse elimiz

Varlık defterini dür

Benliği aradan sür

Vahdet-i zâta ırgür

Gider kıl ü kâlimiz

Hüdâyî der yâ Mevlâ

Ente'l-aliyyu'l-a 'lâ

Gencîne-i Ev-ednâ

Olsun re's ü mâlimi” (Tatcı-Yıldız, 2005:13-139).

“Açıver lutf eyledoğru yolunu

Allah'ım Allah'ım güzel Allah'ım

Sensin esirgeyen âşık kulunu

Allah'ım Allah'ım güzel Allah'ım

Nice bir dünyâdan usanmayalım

Nice bir gafletten uyanmayalım

İrgür sana hasretle yanmayalım

Allah'ım Allah'ım güzel Allah'ım

Ger bizde yoğise sana liyâkat

Fazlınla ey Mevlâ eyle inâyet

Hüdâyî kulunda kalmadı tâkat

Allah'ım Allah'ım güzel Allah'ım” (Tatcı-Yıldız, 2005:147).

*“Bağışlagıl kullarının günâhın
Ey Allah'ım el senindir kul senin
Rahmeylegil işidip âh ü vâhın
Ey Allah'ım elsenindir kul senin*

*Kimi hayrân ise kimi ayıkdır
Kimi hayvân ise kimi âşıkdır
Kimi yalan ise kimi sâdıkdır
Ey Allah'ım el senindir kul senin*

*Kimin dîvânına karşı dursunlar
Kimin eşiğine yüzler sürsünler
Mevlâların koyup kande varsunlar
Ey Allah'ım el senindir kul senin*

*Kimi mecnûn ise kimi âkildir
Kimi nâkııs ise kimi kâmildir
Kimi mahcûb ise kimi vâsildir
Ey Allah'ım el senindir kul senin*

*Hüdâyî'nin her günâhın bağışla
Ol kemlik etdiyse sen iylik işle
İhsân eyle lâkin etme sağışla
Ey Allah'ım el senindir kul senin” (Tatcı-Yıldız, 2005:153-155).*

*“Ey Vâhid ü Ferd ü Samed
Senden meded senden meded
Ey Lem yekun küfven Ahad
Senden meded sendenmeded*

*Zulmânî nûrânî hicâb
Açılsın olsun feth-i bâb
Ref' et cemâlinden nikâb
Senden meded senden meded*

*Ey katreyi ummân eden
Ey nutfeyi insân eden
Ey derdlere dermân eden
Senden meded senden meded*

*Kurtarmayınca Yaradan
Dil kurtulur mu yaradan
Döndürme yüz bî-çâreden
Senden meded senden meded*

*Yâ Rab Hüdâyî derd-mend
Âvârekaldı müstemend
Vaslından olsun behre-mend*

Senden meded senden meded” (Tatçı-Yıldız, 2005:187).

*“Sensin Evvel sensin Âhir
Varlık senin buyruk senin
Sensin Bâtın sensin Zâhir
Varlık Senin buyruk Senin*

*Ger orada ger burada
İrgüren sensin murâda
Gayrın nesi var arada
Varlıksenin buyruk senin*

*Kime kim etdin inâyet
Ol oldu ehl-i sa’âdet
Bir oldu gâyet bidâyet
Varlık senin buyruk senin*

*Kimi sultândır kimi kul
Âhir bir yere çıkar yol
Reddin red kabûlün kabûl
Varlık senin buyruk senin*

*Hüdâyî olıcak takdîr
Kâr eylemez ana tedbîr
Ente'l-Alîm ente'l-Habîr*

Varlık senin buyruk senin” (Tatçı-Yıldız, 2005:201).

*“Mâsivâ kaydından et bizi halâs
Kudrete gâyet yok Allah'ım meded
Fazlın ile eyle ehl-i ihtisâs
Kudrete gâyet yok Allah'ım meded*

*Sana âsân mahv ü isbât eylemek
Arş ü ferş arz ü semâvât eylemek
N'ola olsa vâsıl-ı zât eylemek
Kudrete gâyet yok Allah'ım meded*

*Pâdişâhâ lutf-ı bî-pâyân senin
Hem kamu derd ehline dermân senin
Bu Hüdayî bendene ihsân senin
Fazlına gâyet yok Allah'ım meded” (Tatçı-Yıldız, 2005:235).*

*“Ey Vâhid ü Ferd ü Ahad
Senden sana sığınırım
Ey Kâdir ü Hayy ü Ebed
Senden sana sığınırım*

*Varlık senindir ser-te-ser
Sen halk edersin hayr ü şer
Yok gayrıdan nef' ü zarar
Senden sana sığınırım*

*Dedin sen ey keydi metîn
Va'llâhü hayrû'l-mâkirîn
Zabtındadır dünyâ vü dîn
Senden sana sığınırım*

*Yâ Rabbenâ izzet senin
Kesretdeki vahdet senin
Kudret senin kuvvet senin
Senden sana sığınırım*

*Göster Hüdâyî'ye cemâl
Men' etmeyip dest-i celâl
Lutf et sarây-ı vasla sal
Senden sana sığınırım” (Tatçı-Yıldız, 2005: 235).*

*“Kulların oda yakma
Kerem eyle yâ Mevlâ
Eksiklerine bakma
Kerem eyle yâ Mevlâ*

*Birer eksikli kuldur
İhsânın ile doldur
Senin rahmetin boldur
Kerem eyle yâ Mevlâ*

Tutalım kul le'îmdir

Efendisi Kerîm'dir

Adın Rahmân

Rahîm'dir

Kerem eyle yâ Mevlâ

Yoluna tevfik eyle

Fazlını refik eyle

Rahmete garîk eyle

Kerem eyle yâ Mevlâ

Hâlimize a'lemsin

Afv edersin ekremsin

Anamızdan erhamsın

Kerem eyle yâ Mevlâ

Çünkü insân eyledin

Ehl-i îmân eyledin

Bunca ihsân eyledin

Kerem eyle yâ Mevlâ

İhsânını tetmîm et

Yollarını ta'lîm et

Gufrânını ta'mîm et
Kerem eyle yâ Mevlâ

Derdli âşıklar için
Yolda sâdıklar için
Bağrı yanıklar için
Kerem eyle yâ Mevlâ

Kutb-ı evliyâ için
Sadr-ı asfiyâ için
Fahr-i Enbiyâ için
Kerem eyle yâ Mevlâ

Dâ'im sebâtın için
Bunca sıfâtın için
Şol güzel zâtın için
Kerem eyle yâ Mevlâ

Hüdâyî'ye ihsân et
Rahmet ile gufrân et

Her işini âsân et
Kerem eyle yâ Mevlâ” (Tatçı-Yıldız, 2005:239-243).

*“Yoğiken âlemleri var eylemek
Hep senindir pâdişâhum hep senin
Bir tecellî ile izhâr eylemek
Hep senindir pâdişâhum hep senin*

*İstesen deryâ edersin katreyi
Kudretin hûrşîd eder her zerreyi
Cümle âlem senden alır behreyi
Hep senindir pâdişâhum hep senin*

*Ger nesîm-i rahmetin ede hübûb
Açılır ebvâb-ı cennât-ı kulûb
Zâhir ü bâtın eğer gayb-ı guyûb
Hep senindir pâdişâhum hep senin” (Tatcı-Yıldız, 2005:275-277).*

*“Alan sensin veren sensin kılan sen
Ne verdinse odur dahi nemiz var
Hakîkat üzre anlayıp bilen sen
Ne verdinse odur dahi nemiz var*

*Tutan el ü ayak senden gelipdir
Gören göz ve kulak senden gelipdir
Efendi dil dudak senden gelipdir
Ne verdinse odur dahi nemiz var*

*Hudâyâ biz bu zâtı kande bulduk
Yâ ef'âl ü sıfâtı kande bulduk
Fenâyı yâ sebâtı kande bulduk
Ne verdinse odur dahi nemiz var*

*Bizim ahvâlimiz ey Hayy u Kayyûm
Cenâb-ı pâkine hep cümle ma'lûm
Buyurdun oldu illâ kaldı ma'dûm
Ne verdinse odur dahi nemiz var*

*Hüdâyî'yi sen erişdir murâda
Senindir çünkü hükm arz ü semâda
Efendi dahli yok gayrın arada
Ne verdinse odur dahi nemiz var” (Tatçı-Yıldız, 2005:279-281).*

*“Medet et hey Kâdir Allah
Derdlere dermân senindir
Kulun işi cürm ü günâh
Afv ile gufrân senindir*

*Hüsnünü vasf edicek gül
Ana âşık oldu bülbül
Çünkü sensin muhît-i kül
Zâhir ü pinhân senindir*

Bir kez etmekle tecellî

Buldu âlemler tesellî

Dahi lutf umarız küllî

Lutf ile ihsân senindir” (Tatcı-Yıldız, 2005:315-317).

“Ey Aliyy ü Azîm olan Mevlâ

Ey Azîz ü Hakîm olan Mevlâ

Ey vücûdu Kadîm olan Mevlâ

Ey atâsı amîm olan Mevlâ

Ey cevâd ü Kerîm olan Mevlâ

Ey Ra'ûf ü Rahîm olan Mevlâ

Kulların kimi ehl-i tâ'atdır

Kimisi mazhar-ı inâyetdir

Kimi mest-i mey-i mahabbetdir

Sana lâyük efendi rahmetdir

Ey cevâd ü Kerîm olan Mevlâ

Ey Ra'ûf ü Rahîm olan Mevlâ

Âşık erişse ger Habîbe n'ola

Gül nasîb olsa andelîbe n'ola

Vatan anılsa bir garîbe n'ola

Hastalar varsalar tabîbe n'ola

Ey cevâd ü Kerîm olan Mevlâ

Ey Ra'ûf ü Rahîm olan Mevlâ

*Nice bir ehl-i kâl ü kâl olalım
Bedre ırgür yeter hilâl olalım
Vâsıl-ı şems-i bî-zevâl olalım
Sâkin-i suffe-i kemâl olalım
Ey cevâd ü Kerîm olan Mevlâ
Ey Ra'ûf ü Rahîm olan Mevlâ*

*Şol ki etmez seni özünde taleb
Bârid âhen döğüp çeker o ta'ab
Varlık cümleten senindir heb
Sen esirge Hüdâyî'yi yâ Rab
Ey cevâd ü Kerîm olan Mevlâ
Ey Ra'ûf ü Rahîm olan Mevlâ” (Tatcı-Yıldız, 2005:363-367).*

*“Hak'dan özge nesne yokdur gayrıdan ümmîdi kes
Aç gözün merdâne bak Allah bes bâkî heves*

*Kande akl-ı kâsırın kande hayâl-i vasl-ı dost
Mürg-i Ankâ'yı şikâr etmek ola mı birmeges*

*Mâye-i ömrü yeter ednâya harc et her zamân
Matlab-ı a'lâyı bulmak kasdın eyle her nefes*

Ey hevâ-yı nefse düşmüş gaflet ehli derd-mend

Tut elin bir kâmilin bulmak dilersen dest-res

Bahr-ı irfânda yedi deryâ değil bir katrece

Kande kaldı ey Hüdâyî Nil ü Ceyhûn u Ares” (Tatçı-Yıldız, 2005:367-369).

“Derdli olan kullarına kıl devâ

Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm

Tâ ki seni zikr edeler dâ'imâ

Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm

Aldamasın halkı bu gaflet meded

Gâfile tevfiğ ü hidâyet meded

Kullarına lutf ü inâyet meded

Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm

Bir kul efendiden olıcak irak

Cânına te'sîr eder anın firâk

Derdliilere ayn-ı inâyetle bak

Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm

Âşık u sâdık kulu koma garîb

Gülден irak olmaya tâ andelib

*Eyle ana gülşen-i vaslın nasîb
Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm*

*Müznib olan gâfile gufrân senin
Derdlilerin derdine dermân senin
Kullarına lutf ile ihsân senin
Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm*

*Mevce gelib bahr-i kerem yemm-i cûd
Lutfun ile âleme verdin vücûd
Fazlın ile ver yine nûr-ı şühûd
Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm*

*Lutf ile göster bize yâ Rab cemâl
Tâ olavuz lâyık-ı bezm-i visâl
Fazlın ile bula Hüdâyî kemâl
Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm” (Tatçı-Yıldız, 2005:435-437).*

*“Ey derdlilerin derdine dermân eden Allah
Müznib kuluna rahmet ü gufrân eden Allah
Âşıklarına vuslatın ihsân eden Allah
Kullarına yollarını âsân eden Allah*

*Mevce gelicek bahr-ı kerem lücce-i rahmet
Hazırladı taliblerine gülşen-i cennet*

*Sâdıklarına umarız ihsân ede vuslat
Kullarına yollarını âsân eden Allah*

*Çokdur keremi lutfu o Rahmân uRahîm'in
İhsânına gâyet mi var ol Hayy u
Kadîm'in Bî-had keremin gördü Hüdâyî o Kerîm'in
Kullarına yollarını âsân eden Allah” (Tatcı-Yıldız, 2005:443).*

*“Yâ Mâlik-iyevmi'd-dîn
İhsân ü kerem senden
Yâ Râhime'l-evvâbîn
İhsân ü kerem senden*

*Kullarına rahmet et
Fazlınla inâyet et
Teyfîk ü hidâyet et
İhsân ü kerem senden*

*İnsânı edip îcâd
Etdin yoluna irşâd
Oldu kereme mu'tâd
İhsân ü kerem senden*

*Lutf eyleyipey Mevlâ
Kıl vuslatını i'tâ*

Et kalbimizi ihyâ

İhsân ü kerem senden

Bî-çâre Hüdâyî ger

Vaslına ola mazhar

Bu izzet ana yeter

İhsân ü kerem sende” (Tatçı-Yıldız, 2005:455).

“Ey kâ'inâtı var eden

İhsân senin gufrân senin

Âlemleri izhâr eden

İhsân senin gufrân senin

Toprağı insân eyledin

Enva'-ı ihsân eyledin

Yolları âsân eyledin

İhsân senin gufrân senin

Şâhâ eğer bay ü gedâ

İhsânın umar dâ'imâ

Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ

Rahmet senin gufrân senin

Erse hidâyet askeri

Kullar olur gamdan berî

Eyle inâyet mazharı

İhsân senin gufrân senin

Erip Hüdâyî'ye kerem

Fazlınla olsun mugtenem

Gitsin aradan derd ü gam

Rahmet senin gufrân senin”(Tatçı-Yıldız, 2005:467).

“Buyruk senin fermân senin

Derd ehline dermân senin

Müzniblere gufrân senin

Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ

Lutf u kerem ihsân senin

Sensin bizi îcâd eden

Doğru yola irşâd eden

İhsânına mu'tâd eden

Yâ Rabbenâyâ Rabbenâ

Lutf u kerem ihsân senin

Kullarına eyle nazar

Gitsin gönüllerden keder

Kalmaya varlıktan eser

Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ

Lutf u kerem ihsân senin

Ref' et cemâlinden nikâb

Zâ'il ola tâ ki hicâb

İhsânın olsun bî-hisâb

Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ

Lutf u kerem ihsân senin

Ey Vâhid ü Ferd ü Ahad

Ey Kâdir ü Hayy ü Samed

Eyle Hüdâyî'ye meded

Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ

Lutf u kerem ihsân senin” (Tatcı-Yıldız, 2005:475).

“Te ‘âlev eyyuhe’l- ‘uşşâk

Fe mâ fî’l-kevni mevcûd

Fe ğayru’l-Hakki ma ‘dum

Ve ‘aynu’l-Hakki maksûd

Huve’r-Râfî ‘u Huve’l-Hâdî

Huve’l-Mu ‘tî Huve’l-Mâni ‘

Fe men kânet lehu ‘aynun

Fe bâbu ‘ş-şirki mesdûd

Teftinu eyyuhe’s-sâlik

Ve ‘indî kullu şey’in hâlik

Huve'l-Bâkî Huve'l-Mâlik

Lehu'l-fadlu lehu'l-cûd

Tu 'izzu men teşâ'u ve

Tuzillu men teşâ yâ Rab

Fe men vâleyte makbulu

Ve men 'âdeyte merdûd

Lehu'd-dunyâ lehu'l-ukbâ

Lehu'l-ûlâ lehu'l-uhrâ

Lehu's-suğrâ lehu'l-kubrâ

Ve Rabbu'l-'arşi Mahmûd” (Tatçı-Yıldız, 2005:550).

“Li-zâti'llahi lezzâtu

Ve nûru'l-Hakki mir'âtu

Fe câhid fî sebîli'r-Rabbi

Fe zikru'llahi mirkâtu

İsbir kalîlen fe 'inde'l-'usri yusru

Ve kullu emrin lehu vaktun ve tedbîru

Ve li'l-muheymini fî ahvâlinâ nazaru

Ve fevka tedbîrinâ li'llahi takdîru

Te 'âlâ Rabbunâ'r-Rahmânu

'Ani'l-'aczi 'ani'n-nuksâni

Lehu 'l-fadlu lehu 'l-ihsânu

Lehu 'l-cûdu lehu 'l-imdâdu

Yâ men yu 'tî ve yemna 'u

Lâ a 'rifu mâ asna 'u

Necnî min vartati hayretin

Ve 'hdinâ sirâta mâ yenfa 'u

el-Hamdu leke ve 'ş-şukru

Yâ men lehu 'l-fadlu 'l- 'azîmu

Yessir lenâ zevka 'l-visâli

Yâ Muste 'ânu yâ Kerîmu

Şera 'nâ 'l-yevme fî emrin 'azîmi

Tevekkelnâ 'ale 'l-Hayyi 'l-

KadîmiLehu 'l-fadlu lehu 'l-lutfu lehu 'l-cûdu

Ve nercû rahmete 'r-Rabbi 'r-Rahîmi

Lâha lî en lâ felâha fî 'l-hevâ

Fa 'budi 'llahe ve kun ehle 't-tukâ

Ve 'ctehid fî kesbi hayrin dâ 'imâ

Leyse li 'l-insâni illâ mâ se 'â

Leke 'l-hamdu leke 'ş-şukru

Leke 'l-ezkâru yâ Rahmânu

Fe minke'l-fadlu ve'l-cûdu
Ve minke'l-lutfu ve'l-ihsânu

Fe leyse'l-kâlu ke'l-hâli
Ve leyse'l- 'ilmu ke'l- 'ayni
Ve eyne'n-nâkisu'l-a'mâ
Ve eyne sâhibu'l-a'yni

Tih 'ale't-tâhî ve kun zâ fitna
Key yetihe tîhuhu fî tîhik
Rabbenâ el-hamdu leke ve'ş-şukru lek
Fevka a'dâdi mâ tahte'l-felek

Ente Mahmûd Ente Ma'bûd
Ente Matlûb Ente Maksûd
Ente Ma'bûd Ente Maksûd
Ente Mevcûd Ente Ma'bûd” (Tatçı-Yıldız, 2005:550-551).

4.2.2. Peygamber'i Tefekkür

Dîvân-ı İlâhîyat'ta Hz. Peygamberi tefekkür ile ilgili şiirler şöylece ifade edilmiştir:

“Sultân-ı kevneyn doğduğu
Mâh-ı mübârekdir gelen

*Âlem münevver olduğu
Ol mevlid ayıdır gelen*

*Dâ'im Hakk'ı zıkr eylegil
İhsânını fikr eylegil
İn'âmına şükr eylegil
Mâh-ı mübârekdir gelen*

*Ma'mûr iken mülk-i beden
Kasd et kazan hulk-ı hasen
Ey Hakk'ı bulmak isteyen
Mâh-ı mübârekdir gelen*

*Geldi çün ol Hayrî'l-enâm
Oldu müşerref hâs ü âm
Hak'dan ana bin bin selâm
Mâh-ı mübârekdir gelen*

*Envâra er etvâra er
İrfana er esrâra er
Kasd et Hüdâyî yâra er
Mâh-ı mübârekdir gelen” (Tatcı-Yıldız, 2005:41).*

*“Kudûmun rahmet ü zevk ü safâdır yâ Resûla'llah
Zuhûrun derd-i usşâka devâdır yâ Resûla'llah*

Nebî idin dahi Âdem dururken mâ'vü tîn içre

Îmâm-ı enbiyâ olsan revâdır yâ Resûla'llah

Kemâli zümre-i kümmel senin nûrunla bulmuşdur

Vücûdun mazhar-ı tamm-ı Hudâ'dır yâ Resûla'llah

Seninle erdiler zâta dahi envâ'-ı lezzâta

İşin erbâb-ı hâcâta atâdır yâ Resûla'llah

Hüdâyî'ye şefâ'at kıl eğer zâhir eğer bâtın

Kapuna intisâb etmiş gedâdır yâ Resûla'llah” (Tatcı-Yıldız, 2005:87-89).

“Sadr-ı cemî' mürselîn

Sensin yâ Resûla'llâh

Rahmeten li'l-âlemîn

Sensin yâ Resûla'llâh

Nûrun sirâc-ı vehhâc

Âlemler sana muhtâc

Sâhib-i tâc ü mi'râc

Sensin yâ Resûla'llâh

Âyine-i Rahmânî

Nûr-ı pâk-i Sübhânî
Sırr-ı Seb'u'l-mesânî
Sensin yâ Resûla'llâh

Şâhidin leyl-i İsrâ
Subhâne'l-lezî esrâ
Câmi'cümle-i esmâ
Sensin yâ Resûla'llâh

Ey menba'-ı lutf u cûd
Yerin makâm-ı Mahmûd
Yaradılmışdan maksûd
Sensin yâ Resûla'llâh

Cânlar içinde cânân
Ma'den-i ilm ü 'irfân
Ceddim ü pîrim sultân
Sensin yâ Resûla'llâh

Açan râh-ı tevhîdi
Bulan sırr-ı tefrîdi
Hüdâyî'nin ümmîdi
Sensin yâ Resûla'llâh” (Tatçı-Yıldız, 2005:107-109).

“Nice bir hicr âteşine yanalım
Yâ Resûla'llâh şefâ'at eylegil
Kevser-i vahdetden içir kanalım
Yâ Habîba'llâh şefâ'at eylegil

Zenbini fânî vücûdun yumağa
Hân-ı bî-pâyân-ı vasla doymağa
Sırr-ı ev-ednâ'yı bilip duymağa
Yâ Resûla'llâh şefâ'at eylegil

Mürşidim pîrimsin ey kân-ı kerem
Pes tapundan gayrı kime yüz uram
Umarım ki arş-ı maksûda erem
Yâ Habîba'llâh şefâ'at eylegil” (Tatçı-Yıldız, 2005:159-161).

“Sayd ederken hümâ-yı irfânı
Uçdu ol şâhbâz-ı sultânî
Yûsufu çâha atdı ihvânı
Kodu hasretde Pîr-i Ken'ân'ı
Neyledin Mustafâ'yı ey fânî
Kande gitdi Muhammed'im kanı

Terk edip bu sarây-ı vîrânı
Belki cümle sivâ-yı Sübhânî
Arzu etdi (o) vech-iRahmânı

*Katreden geçdi buldu ummânı
Neyledin Mustafâ'yı ey fânî
Kande gitdi Muhammed'im kanı*

*Tan mıdır bülbül etse efgânı
Zayi' etdi o verd-i handânı
N'ola ger dökse gözlerim kanı
Görmez oldu o Mâh-ı tabânı
Neyledin Mustafâ'yı ey fânî*

Kande gitdi Muhammed'im kanı” (Tatçı-Yıldız, 2005:181-183).

*Ey gönül ayru değılsin yârdan
Sırr-ı pâk-i Mustafâ Muhtârdan*

*Mâsivâya bakma âşık ârif ol
Yâri istersen sakın ağıyârdan*

*Varlığın bâr-ı girândır ey refîk
Âkil isen kurtul erken bârdan*

*Fânîyi tebdîl ede gör bakîye
Kaçma ey dil assılı bâzârdan*

*Verd-i bî-hemtâyadır şevk u tarab
Bülbülün zârı değıl gülzârdan*

*Gösterip kesretde vahdet sırrını
Bir aceb terkîb olupdur çârdan*

*Kenz-i sır eşbâh ile mahfûf olup
Gülşene havlu çekilmiş hârdan” (Tatcı-Yıldız, 2005:335-337).*

*“Ey Resûl-i Mustafâ vü Müctebâ
V'ey Habîb-i Murtazâ vü Muktedâ*

*Küntü kenzesrârının miftâhısın
Zat-ı pâkin mazhar-ı tâmm-ı Hudâ*

*Arş-ı a'zam cilve-gâh iken sana
Seyrine Sidre ola mîmüntehâ*

*Lev denevtüdeyicek Rûhü'l-emîn
Sen revân oldun pes ey Hayrî'l-verâ*

*Bârgâh-ı vahdete erdin hemîn
Kaldı Mevlâ gitdi cümle mâ-sivâ*

*Böyle bir nûr etdi neslinden zuhûr
Tan mı İsmâîl ederse cân fedâ*

N'ola eylersen Hüdâyî'ye nazar

Ceddim ü pîrimsin ey kân-ı atâ” (Tatcı-Yıldız, 2005:337).

“Elâ ey gevher-i kân-ı risâlet

Sana bin bin salât ile tahiyyet

Hakikat bâğının serv-i bülendi

Gül-i sad-berg-i gülzâr-ı sa'âdet

Fekâne kâbe kavseyni ev-ednâ

Uluvv-ı şânına eyler şehâdet

Nebîler gerçi halkı da'vet edip

Kamusu etdiler irşâd-ı ümmet

Velî sen geçip ef'âl ü sıfâtı

İbâdı etdin asl-ı zâta da'vet

Anınçün hâtem oldun enbiyâya

Seninle bitdi bünyân-ı nübüvvet

Habîbâ ger Halîl olduysa ceddin

Sen oldun kutb-ı eflâk-ı muhabbet

İki şakk oldu mâh engüştün ile

Çü gördü sende nûr-ı şems-i vahdet

Meded eyle Hüdâyî derd-mende

Şefâ'at yâ Resûla'llâh şefâ'at” (Tatçı-Yıldız, 2005:339).

“Eyâ reh-nümâ-yı gürûh-ı kirâm

Aleyke's-salâtü aleyke's-selâm

Seninle bulundu tarîk-i hüdü

Seninle bilindi sıyâm ü kıyâm

Habîb-i Hudâ'sın sivâdan ne gam

Güneşden sakınsa aceb mi gamâm

Nice nâkıs etdi çü burhân taleb

O dem bedrin etdin işini tamâm

Hüdâyî garîbe şefâ'at meded

Sana çünkü Mahmûd olupdur makâm” (Tatçı-Yıldız, 2005:339-341).

“İki cihân sultânının

Doğduğu ay geldi yine

İlm ü ma'ârif kânının

Doğduğu ay geldi yine

Gelsin şefâ'at isteyen

*Bulsun safâ anı seven
Ol sâhib-i hulk-ı hasen
Doğduğu ay geldi yine*

*Bedr-i dücâ şems-iduhâ
Verd-i gülistân-ı Hudâ
Hakk'ın Habîbi Mustafâ
Doğduğu ay geldi yine*

*Bir âşık-ı sâdık kanı
Râhat bula cân ü teni
Sırr-ı hakikat mahzeni
Doğduğu ay geldi yine*

*Anı Hüdâyî kim sever
Matlûba bulmuşdur zafer
Fahr-i cihân Hayrû'l-beşer
Doğduğu ay geldi yine” (Tatcı-Yıldız, 2005:379-381).*

*“Nebiyi-i müctebâ geldi
Resûl-i murtazâ geldi
Habîb-i bâ-safâ geldi
Muhammed Mustafâ geldi*

Gönüllere şifâ olan

Kamu derde devâ olan

Bize Hak'dan atâ olan

Muhammed Mustafâ geldi” (Tatcı-Yıldız, 2005:522).

“Zulmet-i şirk ü hevâyı def' için

Nûr-ı pâk-i Mustafâ ola şefi'

Aradan cümle hicâbı ref' için

Nûr-ı pâk-i Mustafâ ola şefi'

Âleme rahmet şefâ'at kânıdır

Lî-ma'a'llahkasrının mihmânıdır

Âşık-ı dil-bestenin dermânıdır

Nûr-ı pâk-i Mustafâ ola şefi'

Mustafâ'dır hâdî-i ehl-i yakîn

Müstafâ'dır şâdî-i kalb-i hazîn

Oldurur çün kim Şefi'ü'l-müznibîn

Nûr-ı pâk-i Mustafâ ola şefi” (Tatcı-Yıldız, 2005:523-524).

5. GOETHE’NİN DOĞU-BATI DİVÂN’I

5.1. Doğu-Batı Dîvânı’nda İlâhî Aşk

İlâhî aşk konusu, her ne kadar Allah dostlarının, velilerin, büyük İslâm şairlerinin ve edebiyatçılarının yazmış oldukları pek çok dîvânında ve eserlerinde gündemi belirlemiş olsa da, tıpkı onlar gibi batılı pek çok şairin de eserlerinde kendi inançları doğrultusunda işlenegelmiştir. Bu duygu sınırlanamayan, herhangi bir ölçüye sığmayan, aşırı muhabbetten neş’et eden sırr-ı ilâhîdir. Çünkü aşk, insanı insan kılmaktadır, insanı ateşlemektedir, onu faal duruma getirmektedir. İnsan bu ilâhî ateş olmadan adeta hareket edemez, hayatını anlamlı ve bereketli kılamaz. Zaten, pek çok kişi istese de istemese de hayatının herhangi bir döneminde bu duyguyu bazen mecazî, bazen de ilâhî aşk şeklinde yaşar. Çünkü, bu duygu hayatın tetikleyici unsurudur.

Allah’ın(CC) yarattığı âlem dahi sevgiden ibarettir. Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Süleyman ile Belkıs, Yusuf ile Züleyha, Arzu ile Kamber gibi pek çok âşıklar bu yakıcı ürpertinin cereyanına kapılmışlardır. Ancak, burada önemli olan insanın mecazi aşktan ilahi aşka doğru tutulup gitmesidir. Zira mecazi aşka gönül alemi katıyyen sükun bulamaz, kişi kendisini harap eder, içi içine sığmaz. Aslında mecazî aşk ilâhî aşkın çok cüz’i bir yansıması gibi görülmelidir. Mecazi aşk kişiyi dönüştürür ve aşkın gerçek kaynağı olan Allah’a (CC) götürür. Bunun neticesinde insanın kalbi itminana erer ve tatmin olur. Burada önemli olan kalbin Allah’a (CC) bağlanmasıdır. Kişinin kendisinin devreden çıkmasıyla bir teslimiyet hali vuku bulur. İlâhî aşka ulaşan kişi artık Allah’ın(CC) diliyle konuşmaya başlar.

Johann Wolfgang von Goethe’de hayatında pek çok mecazî aşk yaşamıştır. Bununla birlikte Goethe, ilâhî aşkı temsil eden mecazi şarabı övmüş ve aşkın meleklerden önce yaratıldığını dile getirmiştir (Ateş, 2014:3). Ancak, şairler sultanı diye isimlendirilen Goethe hayatı boyunca hep bir gayret, çalışma ve arayış içerisinde olmuştur. O bir hakikat ve insaf şairidir. Batı şiiri ve edebiyatı içerisinde bir karakter model, bir rol modeldir. Kendisinden sonraki şairlerin pek çoğu onu kendilerine örnek almışlardır. Onun hezerfan oluşu, hayatın tün katlanlarına olan

ilgisi onu önemli kılmıştır. Çocukluğunda almış olduğu mükemmel eğitim onu özgür ve insafli bir kişilik kılmıştır. Musikîye olan hayranlığı onun hayal gücünü sonsuz kılmıştır. Aslında, Goethe mütemadiyen ilâhî olanın peşinden koşmuştur. Hep bir arınma içerisinde olmuş ve vuslatı aramıştır.

Büyük Allah dostu Hz.Mevlana, “*sadece susayan suyu aramaz, su da susayanı arar*” buyurmaktadır. Yine, büyük Alman sofistlerden Meister Eckart, “*Allah'ın beni gördüğü göz, benim O'nu gördüğüm gözdür; benim gözüm ve O'nun gözü birdir*” demektedir. Dolayısıyla, insan kozmik ve metafizik bir alemin içinde yaşamaktadır. Zıtlıklar âleminin içerisindeki şüphenin bayrağını dalgalandırdığı kozmik oyunun seyircisi, yorumcusu ve oyuncusu durumundadır. Yani, insan âlemde olup bitenlerden kendisini katıyyen tecrit edemez. İnsan sorumludur. Başıboş değildir. Bir amaçla dünyaya gönderilmiştir. Mamafih, o önce kendisine, bilâhare topluma, tarihe, kâinata ve Allah'a(CC) karşı bir mes'uliyet içerisinde (Özkan, 2006:33).

Goethe, hem kendince bir dindarlığın içerisinde, hem de müthiş bir tefekkür şairidir. Kendi toplumunda yaşamış olduğu tüm gerilimler 'onu doğnun manevi âleminin iklimine itmıştır. O bu vesileyle İslâm'a çok büyük bir ilgi duymuş ve İslâm ile ilgili kaynakların tercümelerini okumaya başlamıştır. Bunun neticesinde Batı'da, tıpkı Müslüman şairler gibi bir divan yazma gerekliliği hissetmiş ve o zamanın Almanya'sında hiçbir şairin yapamadığı, yazamadığı dîvânı vücuda getirerek hayatının tüm duygularını şiirleriyle ifade etmiştir.

Onun yazmış olduğu Doğu-Batı Dîvânı'nda ilâhî aşkla ilgili tespit edebildiğimiz şiirleri şunlardır:

“Hegire.

...

Nord und West und Süd zersplittern,

Throne bersten, Reiche zittern,

Flüchte du, im reinen Osten

*Patriarchenluft zu kosten,
Unter Lieben, Trinken, Singen,
Soll dich Chisers Quell verjüngen”(Goethe, 1988: s.9).*

“Hicret

...

*Kuzey, Batı ve Güney paramparça oluyor,
Tahtlar çöküyor, imparatorluklar sallanıyor,
Pederşahilerin havasını soluklanmak istersen,
Şu tertemiz Doğu’ya hicret et,
Orada aşk, iştret ve musiki meclisinde,
Hızır’ın ab-ı hayat menbaından içer, gençleşirsin”.(Özkan, 2009:173)*

“Hegire

*Will in Bädern und in Schenken,
Heilger Hafis dein gedenken,
Wenn den Schleyer Liebchen lüftet,
Schüttlend Ambralocken düftet.
Ja des Dichters Liebeflüstern
Mache selbst die Huris lüstern”.* (Goethe, 1988:10).

“Hicret

*Hamamlarda ve meyhanelerde,
Sevgilinin yaşmağı havalanıp da
O amber kokusu dağıldığında,*

*İlahi Hafız, seni yadedeceğim.
Öyledir şairin aşk fisiltıları,
Hurileri bile aşka getirir”*(Özkan, 2009:173).

“Geständniss.

*Was ist schwer zu verbergen? Das Feuer!
Denn bey Tage verräth's der Rauch,
Bei Nacht die Flamme, das Ungeheuer.
Ferner ist schwer zu verbergen auch
Die Liebe, noch so stille gehegt,
Sie doch gar leicht aus den Augen schlägt.
Am schwersten zu bergen ist ein Gedicht,
Man stellt es untern Scheffel nicht.
Hat es der Dichter frisch gesungen,
So ist er ganz davon durchdrungen,
Hat er es zierlich nett geschrieben,
Will er die ganze Welt soll's lieben.
Er liest es jedem froh und laut,
Ob es uns quält, ob es erbaut”*(Goethe, 1988:13).

“İtiraf

*Saklaması zor olan nedir? Ateş!
Gündüz dumanı ele verir,
Gece alevi o canavarı,
Ayrıca aşktır bir de saklanması zor olan:*

*Her ne kadar sakin gibi görünse de,
Pek kolay okunur gözlerden.
En zoru ise bir şiiri saklamaktır:
İnsan meziyetlerini göstermeden edemez.
Eğer şair onu yeni söylemişse,
O zaman bütün varlığı onunla doludur;
Şayet onu edalı ve zarif yazmışsa,
Bütün dünya onu sevsin ister.
Herkes okur onu sesli ve mes'ut,
İstirap verse de ihya etse de yahut". (Özkan, 2009:176-177).*

"Elemente

*Liebe sei vor allen Dingen
Unser Thema, wenn wir singen;
Kann sie gar das Lied durchdringen,
Wird's um desto besser klingen"*(Goethe, 1988:14).

"Gerçek Şiir

*İçten söylediğimizde şarkımızı,
Evvla dile getirmeliyiz aşkımızı;
Ne kadar içten söylersek şiirde aşkı
O kadar güçlü ve güzel yankılar şarkı" (Özkan, 2009:177).*

"All-Leben

Doch schon längst, dass liebe Pforten

Mir auf ihren Angeln schwiegen!
Heile mich, Gewitterregen,
Lass mich, dass es grunelt, riechen!”(Goethe, 1988:20).

“Evrende yeni hayat

Bana kendiliğinden açılan lütufkâr kapılar
Artık uzun zamandan beri sükûta daldılar!
Müjdeler olsun bana, sağnak sağnak yağmur,
Sonra taptaze bir yeşillik,
bırak koklayayım doya doya!” (Özkan, 2009: s.183).

“Selige Sehnsucht

Sagt es niemand, nur den Weisen,
Weil die Menge gleich verhöhnet:
Das Lebendige will ich preisen,
Das nach Flammentod sich sehnet.

In der Liebesnaechte Kühlung,
Die dich zeugte, wo du zeugtest,

Überfällt dich fremde Fühlung,
Wenn die stille Kerze leuchtet.

Nicht mehr bleibest du umfängen
In der Finsternis Beschattung,

*Und dich reißet neu Verlangen
Auf zu hoeherer Begattung.*

*Keine Ferne macht dich schwierig,
Kommst geflogen und gebannt,
Und zuletzt, des Lichts begierig,
Bist du Schmetterling verbrannt.*

Und so lang du das nicht hast,

Dieses: Stirb und werde!

Bist du nur ein trüber Gast

Auf der dunklen Erde.

Tut ein Schilf sich doch hervor,

Welten zu versüßen!

Moegle meinem Schreiberohr

Liebliches entfliessen!” (Goethe, 1988:21).

“Mutlu Özleyiş

Yalnız bilgeye söyle, kimseye değil,

Zira nadanlar alaya hazırdır:

Hayat dolu olanı övmek isterim;

Aleve atılıp ölmeye hasret duyanı.

Seni yaratan, içinde senin de yarattığın,

O aşk gecelerinin serinliğinde,

*Bir mum, ııldarken sessizce,
Bir garip duygu çöker üstüne.*

*Artık zifiri karanlıklarda
Kuşatılmış halde kalmazsın
Ve daha ulvi bir birleşme için
Yeni bir arzuyla kanatlanırsın.*

*Uzaklar zor gelmez sana,
Uçarak gelirsin büyülenmiş,
Ve ışık hasretiyle sonunda,
Ey pervane yanar kül olursun.*

*Sırrına ermemişsen halen,
Sen şu: Öl ve Ol! Halinin
Garip bir misafirsin ancak,
Şu kasvetli dünyada.*

*Bir kamyş boy atar çıkar
Dünyaları tatlandırmak için!
Benim de şu kamyş kalemimden
Tatlı nağmeler dökülsün isterim!” (Özkan, 2009:184).*

“Musterbilder

Hör und bewahre

Sechs Liebespaare!

Wortbild entzünden, Liebe schürt zu:

Rustan und Rodawu.

Unbekannte sind sich nah:

Jussuph und Suleika.

Liebe, nicht Liebesgewinn:

Ferhad und Schirin.

Nur für einander da:

Medschnun und Leile.

Liebind im Alter sah Dschmil auf Boteinah.

Süße Liebeslaune:

Salomo und die Braune!

Hast du sie wohl vermerkt?

Bist im Lieben gestärkt” (Goethe, 1988:29).

“Örnek Çiftler

Dinle ve unutma

Şu altı çift aşık!

Sözle tasvir tutuşturur, aşk alevlendirir:

Rustan ile Ruoevu

Tanımadan birbirine yakınlaşan:

Yusuf ve Züleyha.

Aşk lazım, aşktan yararlanmak değil:

Ferhad ve Şirin.

Sadece birbiri için varolan:

Mecnun ve Leyla.

İhtiyarlık günlerinde baktı aşkla

Cemil, Botayna 'ya

Tatlı aşk keyfi:

Süleyman ile esmer güzeli Belkıs

Kulağına küpe ettinse bunları?

Güçlendin demektir aşkta” (Özkan, 2009:197).

“Noch ein Paar

Ja, Lieben ist ein groß Verdienst!

Wer findet schöneren Gewinnst?-

Du wirst nicht mächtig, wirst nicht reich,

Jedoch den größten Helden gleich.

Man wird so gut wie vom Propheten

Von Wamik und von Asra reden.-

Nicht reden wird man, wird sie nennen:

Die Namen müssen alle kennen.

Was sie getan, was sie geübt,

Das weiß kein Mensch! Daß sie geliebt,

Das wissen wir. Genug gesagt,

Wenn man nach Wamik und Asra fragt!” (Goethe, 1988:29-30).

“Bir Çift Daha

Evet, aşk büyük bir liyakattir!

Kim bundan daha iyi bir lütuf ve itibar bulur?-
Bununla sen güçlü ve zengin olmazsın ama,
En büyük kahramanlar olur dengin.
İnsan nasıl bahsederse Peygamberden iyi sözle,
Öyle bahseder Vamık ve Azra'dan yine sözle-
Onların hakkında konuşulmaz, yalnız adları anılır.
Kaldı ki onların adları herkes tarafından bilinir.
Ne yaptıklarını, ne ettiklerini kimse bilmez onların,
Lakin sevdiklerini hepimiz biliriz,
Fazla söze ne gerek,
Vamık ve Azra bizzat izahat demek!” (Özkan, 2009:197).

“Lesebuch

Wunderlichtest Buch der Bücher
Ist das Buch der Liebe.
Aufmerksam hab ich's gelesen:
Wenig Blätter Freuden,
Ganze Hefte Leiden;
Einen Abschnitt macht die Trennung.
Wiedersehn! Ein klein Kapitel,
Fragmentarisch! Bände Kummers,
Mit Erklärungen verlängert,
Endlos, ohne Maß.
O Nisami!-doch am Ende
Hast den rechten Weg gefunden:

Unauflösliches, wer löst es?

Liebende, sich wiederfindend” (Goethe, 1988:30).

“Okuma Kitabı

Kitapların şaheseri

Aşkın kitabıdır.

Pür dikkat okudum onu:

Pek az yaprağı neş'e,

Tüm metin ıstırap;

Bir bölümü ise hicran ile dolu.

Visal! Küçük bir fasıl,

Parça halinde! Lakin cildler dolusu gamın

Şerhini uzatmış,

Binihayet, bihesap.

Ey Nisami!- ahir

Doğru yolu buldun:

Hallonulmaz mes'ele, kim çözer bu düğümü?

Âşıklar elbet kavuşur birbirine” (Özkan, 2009:198).

“Ja, die Augen waren's

Ja, die Augen waren's, ja, der Mund,

Die mir blickten, die mich küßten.

Hüfte schmal, der Leib so rund,

Wie zu Paradieses Lüsten!

War sie da? Wo ist sie hin?

*Ja, sie war's, sie hat's gegeben,
Hat gegeben sich im Fliehn
Und gefesselt all mein Leben” (Goethe, 1988:30).*

“Evet, o gözlerdi

*Evet, o gözlerdi bana bakan,
Evet, o dudaklardı beni öpen.
Kalça dar, beden pek kıvrak,
Tıpkı cennetteki şehvet gibi!
Burada mıydı? Nereye gitti?
Evet, oydu, o verdi bana,
Kaçmak isterken verdi bana kendini
Böylece bütün hayatımı esir etti” (Özkan, 2009:198).*

“Gewarnt

*Auch in Locken hab ich mich
Gar zu gern verfangen.
Und so, Hafis, wär's wie dir
Deinem Freund ergangen.*

*Aber Zöpfe flechten sie,
Nun aus langen Haaren;
Unterm Helme fechten sie,
Wie wir wohl erfahren.*

*Wer sich aber wohl besann,
Läßt sich so nicht zwingen:
Schwere Ketten fuerchtet man,
Rennt in leichte Schlingen” (Goethe, 1988:30-31).*

“İhtar

*Esir-i zülfün oldum bile bile
Memnuniyetle
Ve işte böyle, Hafız, sana olanlar
Dostunun da başına gelmiştir aynen.*

*Lakin onlar örer zülüflerini,
Şimdi uzun saçlarından;
Öğrendiğimize göre onlar
Miğferleriyle kılıç sallarlar.*

*Doğrusu iyi düşünen kimse,
Başkasına itaate zorlanmaz:*

*İnsan ağır zincirlerden korkar,
Ama hafif tuzaklara koşar” (Özkan, 2009:199).*

“Versunken

*Voll Locken kraus ein Haupt so rund!
Und darf ich dann in solchen reichen Haaren*

*Mit vollen Handen hin und wider fahren,
Da fuhl ich mich von Herzensgrund gesund.
Und kuß ich Stirne, Bogen, Auge, Mund,
Dann bin ich frisch und immer wieder wund.
Der funfgezackte Kamm, wo sollt er stocken?
Er kehrt schon wieder zu den Locken.
Das Ohr versagt sich nicht dem Spiel,
Hier ist nicht Fleisch, hier ist nicht Haut,
So zart zum Scherz, so liebeviel!
Doch wie man auf dem Kopfchen kraut,
Man wird in solchen reichen Haaren
Fuer ewig auf und nieder fahren.
So hast du, Hafis, auch getan,
Wir fangen es von vornen an” (Goethe, 1988:30-31).*

“İstiğrak

*Kıvrım kıvrım saçlar lule lule, baş pek toparlak!
Ve sonra o gur saçlara dalmak
Arasına onlara okşamak isterim.
O zaman sıhhat ve aşiyet hissederim sinemde.
Operim alnını, kaşını, gozunu, dudaklarını da,
O zaman genleşirim, sonra yine yaralanırım.
Ya o beş dişli tarak saçının neresine takılısın?
O çoktan dondu bile buklelerine saçlarının.
Kulak da alamıyor kendini bu eğlenceden,*

*Bu taptaze et değil, bu ten değil,
Latife için pek taze, öylesine pür aşk!
Lakin bu küçücük başı hafiften okşamak için,
İnsan bu gür saçlarda dolanır ebedi
Yukardan aşağı, aşağıdan yukarı.
Ey Hafız, işte sen de böyle yaptın,
Biz de başlayalım yeni baştan” (Özkan, 2009:199).*

“Bedenklich

*Soll ich von Smaragden reden,
Die dein Finger niedlich zeigt?
Manchmal ist ein Wort von nöten,
Oft ist's besser, dass man schweigt.*

*Also sag ich, dass die Farbe
Grün und augerquicklich sei!
Sage nicht, dass Schmerz und Narbe
Zu befürchten nah dabei!*

*Immerhin! du magst es lesen!
Warum uebst du solche Macht! "
So gefährlich ist dein Wesen
Als erquicklich der Smaragd."*

Liebchen, ach! im starren Bande

*Zwängen sich die freien Lieder,
Die im reinen Himmelslande
Munter flogen hin und wider.*

*Allem ist die Zeit verderblich,
Sie erhalten sich allein!
Jede Zeile soll unsterblich,
Ewig wie die Liebe sein” (Goethe, 1988:31-32).*

“Kuşkulu

*Parmağında pek hoş duran,
Zümrütten söz edeyim mi?
Kaçınılmaz ise de bazen bir kelime,
Çoğu zaman sükût daha iyidir.*

*Yani ben derim ki rengi yeşil olsun,
Gözü güçlendirsin ve dinlendirsin!*

*Demem o ki yakın çevresinde onun
Istırap ve yara izinden korkulsun!*

*Öyle olsun! Elbette okumalısın!
Neden böyle zorlamaktasın!
“Nasıl teskin edeci ise zümrüt
O kadar tehlikelidir varlığın.”*

*Ah, sevgilim! En serazat şüirler
Sert ve abus ciltlere sıkışırklar,
Oysa onlar berrak göklerde
Neş'eyle her yana uçuşurlar.*

*Zaman herşeyi mahveder,
Yalnız onlar korur kendini!
Her satırı ölümsüz,
Aşk gibi ebedi kalmalı” (Özkan, 2009:200).*

“Schlechter Trost

*Mitternachts weint und schluchzt ich,
Weil ich dein entbehrte.*

Da kamen Nachtgespenster

Und ich schämte mich.

"Nachtgespenster", sagt ich,

"Schluchzend und weinend

Findet ihr mich, dem ihr sonst

Schlafende vorüberzogt.

Grosse Gueter vermiss ich.

Denkt nicht schlimmer von mir,

Den ihr sonst weise nanntet,

Grosses Übel betrifft ihn!"—

Und die Nachtgespenster

*Mit langen Gesichtern
Zogen vorbei,
Ob ich weise oder torig,
Voellig unbekümmert” (Goethe, 1988:32).*

“Kötü teselli

*Hissedince yokluğunu,
İç çekip ağladım gece yarısı.
İşte o anda geldiler gulyabaniler
Ve ben mahcup oldum, utandım.
“Gulyabani” dedim,
“Beni buldunuz böyle
İç çekip ağlarken,
Oysa siz uykudakileri
Tercih ederdiniz.
Büyük servet kaybettim.
Hakkımda kötü şeyler düşünmeyin,
Zaten bilge derdiniz ona siz,
Büyük belayı ona veriniz!
Ve gulyabaniler
O uzun suratlarıyla
Geçip gittiler,
Bilge miyim yoksa kaçık mı;?
Aldırış bile etmediler” (Özkan, 2009:200-201).*

“Dichter

Ich bin zufrieden, dass ich's habe!

Mir diene zur Entschuldigung:

Liebe ist freiwillige Gabe,

Schmeichelei Huldigung” (Goethe, 1988:33).

“Şair

Ona sahip olmaktan hoşnudum!

Mazur görmeme vesiledir bu:

Aşk gönüllü bir armağandır,

Dalkavukluk ve kur yapmak değildir” (Özkan, 2009:201).

“Gruß

O wie selig ward mir!

Im Lande wandl ich,

Wo Hudhud über den Weg läuft.

Des alten Meeres Muscheln

Im Stein sucht ich, die versteinten;

Hudhud lief einher,

Die Krone entfaltend,

Stolzierte, neckischer Art,

Über das Tote scherzend

Der Lebendge.

"Hudhud", sagt ich, "fürwahr!

Ein schoener Vogel bist du.

Eile doch, Wiedehopf!
Eile, der Geliebten
Zu verkünden, dass ich ihr
Ewig angehöre. Hast du doch auch
Zwischen Salomo
Und Sabas Königin
Ehemals den Kuppler gemacht!" (Goethe, 1988:33).

"Selam

Ah ne kadar mutluyum!
Öyle bir diyarda seyahat ediyorum ki,
Orada bir Hüdühüd çıktı yoluma.
Kadim deniz midyelerini
Fosilleşmiş taşlarda ararken ben;
Hüdühüd geldi koşarak,
Tacını açarak,
Şuh bir edayla arz-ı endam etti,
Mağrur, ölümle alay edercesine
Hayat dolu.
"Hüdühüd" dedim, gerçekten!
Güzel bir kuşsun.
Koş, acele et, Hüdühüd!
Koş, haber ver sevgiliye,
Ona ram oldum ebediyyen.
Sen ki, olvechile

O zamanlar da

Süleyman ile Saba Melikesi

Arasında Çöpçatanlık yaptın!” (Özkan, 2009:201).

“Ergebung

“Du vergehst und bist so freundlich,

Verzehrst dich und singst so schön?” (Goethe, 1988:33).

“Teslimiyet

Eriyip gidiyorsun ve hala öylesine mütebessimsin,

Yanıp tutuşurken bile güzel nağmeler mi söylersin?” (Özkan, 2009:202).

“Dichter

Die Liebe behandelt mich feindlich!

Da will ich gern gestehn:

Ich singe mit schwerem Herzen.

Sieh doch einmal die Kerzen!

Sie leuchten, indem sie vergehn.

Eine Stelle sucht der Liebe Schmerz,

Wo es recht wüst und einsam wäre;

Da fand er denn mein ödes Herz

Und nistete sich in das leere” (Goethe, 1988:34).

“Şair

*Aşk bana düşmanca davranır!
Memnuniyetle itiraf etmek isterim:
Mahsun bir gönülle şiirler söylerim.
Buna rağmen sen muhlara bir bak!
Eriyip giderken etrafını aydınlatırlar.*

*Aşk ıstırapı bir yer arar kendine,
Büsbütün ıssız ve yalnız bir yer;
Derken orada bulur ıssız kalbimi,
Ve onun boşluğuna kurar yuvasını” (Özkan, 2009:202).*

“Geheimes

*Über meines Liebchens Äugeln
Stehn verwundert alle Leute,
Ich, der Wissende, dagegen
Weiss recht gut, was das bedeute.
Denn es heisst: ich liebe diesen,
Und nicht etwa den und jenen,
Lasset nur, ihr guten Leute,
Euer Wundern, euer Sehnen!
Ja, mit ungeheuren Mächten
Blicket sie wohl in die Runde,
Doch sie sucht nur zu verkünden
Ihm die nächste süße Stunde” (Goethe, 1988:34-35).*

“Esrarengiz

*Sevgilimin o füsünkar gözleri
Herkesi hayran eder kendine,
Mamañih ben, bilge adam,
Bilirim bunun ne demek olduğunu*

*Zira bu demektir ki bunu ben severim,
Takriben ne onu ne şunu kasederim,
Artık iz, ey iyi insanlar! Bırakınız şimdi
Hayret etmeyi ve şiddetle arzulamayı!*

*Evet, korkunç bakışlarıyla o,
Bu topluluğı süzüyor muhakkak,
Lakin beraber olacağı tatlı zamanı,
Paylaşacağı kişiyi arıyor sadece” (Özkan, 2009:202-203).*

“Geheimtes

*"Wir sind emsig, nachzuspüren,
Wir, die Anekdotenjäger,
Wer dein Liebchen sei und ob du
Nicht auch habest viele Schwäger.*

*Denn dass du verliebt bist, sehn wir,
Moegen dir es gerne gönnen;
Doch, dass Liebchen so dich liebe,*

Werden wir nicht glauben können."

*Ungehindert, liebe Herren,
Sucht sie auf! Nur hört das eine:
Ihr erschrecket, wenn sie dasteht;
Ist sie fort, ihr kos't dem Scheine.*

*Wisst ihr, wie Schehab-eddin
Sich auf Arafat entmantelt,
Niemand haltet ihr für torig,
Der in seinem Sinne handelt.*

*Wenn vor deines Kaisers Throne
Oder vor der Vielgeliebten
Je dein Name wird gesprochen,
Sei es dir zu höchstem Lohne.*

*Darum war's der höchste Jammer,
Als einst Medschnun sterbend wollte,
Dass vor Leila seinen Namen
Man forthin nicht nennen sollte" (Goethe, 1988:35-36).*

"Gizli Şey

*"Biz, nükte avcıları, iz aramada,
Pek çalışkan, pek gayretliyizdir:*

*Yok efendim sevgilin kimmiş,
Başka isteyenlerin var mıymış?*

*Zira âşık olduğunu görüyoruz,
Bunu da senden esirgemiyoruz;
Lakin sevgilinin seni sevdiğine,
Pek inanasımız yok.”*

*Beyefendiler, onu bildiğiniz gibi araştırın!
Yalnız şu bir hususa da kulak verin:
Onu karşınızda bulursanız korkacaksınız,
Çekip gittiyse şayet, yazık paracıklarınıza.*

*Bilir misiniz nasıl Şehabeddin,
Arafat”ta çırılçıpla soyundu,*

*Çıldırılmış sanmayın onu,
Çünkü o kendi itikadınca davranır.*

*İster kralın tahtı önünde
İsterse sevdiğirir huzurunda,
İsminin zikri her defasında,
Senin en büyük mükafatındır.
Bu yüzden en büyük ah-ü figandır,
Mecnunun ölürken son dileği,*

Bundan böyle Leyla'nın önünde

Doğrusu anılmamalıydı adı habire” (Özkan, 2009: 203).

“Die Jahre nahmen dir

“Die Jahre nahmen dir, du sagst, so vieles:

Die eigentliche Lust des Sinnespieles;

Erinnerung des allerliebsten Tandes

Von gestern, weit-und breiten Landes

Durchschweifen frommt nicht mehr; selbst

Nicht von oben

Die Ehren anerkannte Zier, das Loben,

Erfreulich sonst. Aus eigenem Tun Behagen

Quilt nicht mehr auf, dir fehlt ein dreister

Wagen!

Nun wüßt ich nicht, was dir besondres

Bliebe!”

Mir bleibt genug! Es bleibt Idee und Liebe!” (Goethe, 1988:42).

“Yıllar senden çok şey alıp gitti

Yıllar senden çok şey alıp gitti diyorsun:

Şehvet oyunlarının gerçek hazzı giti:

Diyar diyar dolaşarak memleketi

Mazinin aşk lakırdılarını hatırlamanın faydası yok!

Hatta onurlandıran iltifatlar gelmez artık!

Yaptıklarından bile huzur duymazsın;

Ne cesaretin kalmıştır ne cüretin!

Şimdi bilmem ki nen kaldı senin!”

Kâfidir bana kalan! Aşk ve idedir geri kalan!” (Özkan, 2009:213).

“Suleika spricht

Der spiegel sagt mir: ich bin schön

Ihr sagt: zu altern, sei auch mein Geschick.

Vor Gott muß alles ewig stehn;

In mir liebt ihn für diesen Augenblick!” (Goethe, 1988:45).

“Züleyha der ki

Ayna bana güzel olduğumu söyler,

Siz dersiniz ki yaşlanmak da kaderimdir.

Allah ’ın huzurunda her şey ebedidir,

Bu an içim gönlüm O ’nu sevmektedir!” (Özkan, 2009:216).

“An Suleika

Die mit Wohlgeruch zu kosen,

Deine Freuden zu erhöh’n,

Knosp’n müssen tausend Rosen

Erst in Gluten untergehn.

Um ein Fläschen zu besitzen,

Das den Ruch auch ewig halt,

*Schlank wie deine Fingerspitzen,
Da bedarf es einer Welt.*

*Einer Welt von Lebensstrieben,
Die in ihrer Fülle Drang
Ahneten schon Bulbuls lieben,
Selerregenden Gesang.*

*Sollte jene Qual uns quelän,
Da sie unsre Lust vermehrt?
Hat nicht Myriaden Seelen
Timurs Herrschaft aufgezehrt?" (Goethe, 1988:64).*

"Züleyha'ya

*Hoş kokularla okşamak seni,
Ve yükseltmek için neş'eni,
Önce binlerce gonca gül
Harlı ateşinde erimeli.*

*Kokuyu ebedi muhafaza eden,
Senin parmak uçların gibi zarif,
Küçük bir şişe gül yağı için
Bir dünya güle ihtiyaç vardır.*

*Tomurcuklarına hayat suyu yürüyen,
Bir dünya ki goncalar filiz atmak ister,
Çoktandır bülbülün aşkını hissedip,
Ruhlarını coşturan şarkılarını duydular.*

*Neş'emizi artırırdı bu acı,
Şimdi azap mı vermeli bize?
Yiyip bitiren on binlerce canı,
Timur'un hükümdarlığı değil mi?" (Özkan, 2009:242).*

“Einladung

*Musst nicht vor dem Tage fliehn;
Denn der Tag, den du ereilest,
Ist nicht besser als der heutge:
Aber wenn du froh verweilest,
Wo ich mir die Welt beseitge,
Um die Welt an mich zu ziehen,
Bist du gleich mit mir geborgen:
Heut ist heute, morgen morgen.
Und, was folgt und was vergangen,
Reisst nicht hin und bleibt nicht hangen,
Bleibe du, mein Allerliebstes,
Denn du bringst es und du gibst es.*

Dass Suleika von Jussuf entzückt war,

Ist keine Kunst.

Er war jung, Jugend hat Gunst.

Er war schoen; sie sagen: zum Entzuecken,

Schön war sie, konnten einander beglücken.

Aber dass du, die so lange mir erharret war,

Feurige Jugendblicke mir schickst,

Jetzt mich liebst, mich später beglückst,

Das sollen meine Lieder preisen,

Sollst mir ewig Suleika heissen” (Goethe, 1988:65).

“Davet

Günden kaçmamahısın;

Zira senin yakalamak istediğın gün,

Daha iyi değıldir bugünkünden:

Benim dünyayı benimseyip de

Onu aşmak istediğim yerde

Sen kalırsan dünyada neş'eyle,

Aynen emniyettesin sen de benimle,

Bugün bugündür, yarın yarın,

Gelecek ve geçip gitmiş olan,

Sürükleyip götürmez, takılıp kalmaz,

Sen geçip gitme kal, benim biricik sevgilim,

Zira getiren de sensin, sunan da sensin.

Züleyha'nın Yusuf'a hayran olması,

Hüner değildir.

O gençti, gençlik gözde olur.

O güzeldi; derler ki: Züleyha da güzeldi.

Birbirlerini büyülercesine, mesut edebilirlerdi,

Fakat o kadar zamandırözlediğim sen,

Ateşli genç bakışlarını bana gönderirsin,

Beni şimdi sever, sonra mesut edersin.

İşte bunu övmelidir şiiirlerim,

Adın ebedi Züleyha olsun derim ” (Özkan, 2009:245).

“Hatem

...

Dir hat sie ihn übergeben,

Meines Lebens Vollgewinn,

Dass ich nun verarmt, mein Leben

Nur von dir gewärtig bin.

Doch ich fühle schon Erbarmen

Im Karfunkel deines Blicks

Und erfreu in deinen Armen

Mich erneuerten Geschicks”(Goethe, 1988:66).

“Hatem

...

Hayatımın tüm kazancını,

Sana sundu büsbütün,

Şimdi ben yoksulum, hayatım

Yalnız senden intizardır.

Yine de merhamet hissederim,

Çoktandır yakut kızılı bakışlarında,

O kaderin gençleştirmesinden dolayı

Sevinir, mutlu olurum senin kollarında” (Özkan, 2009:246).

“Suleika

Hochbeglückt in deiner Liebe

Schelt ich nicht Gelegenheit,

Ward sie auch an dir zum Diebe.

Wie mich solch ein Raub erfreut!

Und wozu denn auch berauben?

Gib dich mir aus freier Wahl,

Gar zu gerne moecht ich glauben:

Ja, ich bin's, die dich bestahl.

Was so willig du gegeben,

Bringt dir herrlichen Gewinn;

Meine Ruh, mein reiches Leben

*Geb ich freudig: nimm es hin!
Scherze nicht! Nichts von Verarmen!
Macht uns nicht die Liebe reich?
Halt ich dich in meinen Armen,
Jedem Glück ist meines gleich” (Goethe, 1988:67).*

“Züleyha

*Aşkınla pek mutluyum
Ayıplamam fırsat için,
O sende hırsız oldu
Sevindirir beni böyle bir hırsızlık!
Ne gerek var kalbini çalmaya?
Sen kendi isteğinle gel bana,
Seve seve inanmak isterim ki:
Evet, benim o, benim senden çalan.
Böylesine istekle verdiğin şey,
Sana büyük kazanç getirir;
Huzurumu ve dopdolu hayatımı
İsteyerek veriyorum: Al senin olsun!
Şaka değil! Fakirlik ne kelime!
Aşk değil mi bizi abad eden?
Sen kollarımdayken,
Mutluluğum her mutluluğa bedeldir” (Özkan, 2009:247).*

“Der Liebende wird nicht irre gehn

*Der Liebende wird nicht irre gehn,
Wär's um ihn her auch noch so trübe.
Sollten Leila und Medschnun auferstehn,
Von mir erführen sie den Weg der Liebe” (Goethe, 1988:62).*

“Âşık yolunu şaşırmayacak

*Âşık yolunu şaşırmayacak,
Etrafını sisler sarsa da,
Leyle ile Mecnun dirilselerdi,
Aşk müşkülünü benden öğrenirlerdi” (Özkan, 2009:247).*

“Ists möglich

*Ists möglich, daß ich, Liebchen, dich kose,
Vernehme der göttlichen Stimme Schall!
Unmöglich scheint immer die Rose,
Unbegreiflich die Nachtigall” (Goethe, 1988:62).*

“İmkân var mı?

*Mümkün mü, sevgilim seni okşayayım.
Sesinin ilahi yankısını duyayım!
İmkânsız görünür her zaman,
Anlaşılmaz bülbül hiçbir an” (Özkan, 2009:247).*

“Hatem

....

*Mich vermählst du deinem Flusse,
Der Terrasse, diesem Hain,
Hier soll bis zum letzten Kusse
Dir mein Geist gewidmet sein” (Goethe, 1988:68).*

“Hatem

...

*Beni ırmağınla, şu setli bağrılarınla,
Şu ormancıkla sımşıkla bağladın,
Burada son buseye kadar ruhum
Varsın hepten sana armağan olsun” (Özkan, 2009:248).*

“Suleika

*Kenne wohl der Männer Blicke,
Einer sagt: "Ich liebe, leide!
Ich begehre, ja verzweifle!"
Und was sonst ist, kennt ein Mädchen.
Alles das kann mir nicht helfen,
Alles das kann mich nicht rühren; Aber, Hatem, deine Blicke
Geben erst dem Tage Glanz.
Denn sie sagen: "Die gefaellt mir,
Wie mir sonst nichts mag gefallen,
Seh ich Rosen, seh ich Lilien,*

*Aller Gärten Zier und Ehre,
So Zypressen, Myrten, Veilchen,
Aufgeregt zum Schmuck der Erde,
Und geschmueckt ist sie ein Wunder,
Mit Erstaunen uns umfangend,
Uns erquickend, heilend, segnend,
Dass wir uns gesunder fühlen,
Wieder gern erkranken möchten."*

*Da erblicktest du Suleika
Und gesundetest erkrankend
Und erkranketest gesundend,
Laecheltest und sahst herüber,
Wie du nie der Welt gelächelt.
Und Suleika fuehlt des Blickes
Ewge Rede: "Die gefällt mir,
Wie mir sonst nichts mag gefallen" (Goethe, 1988:68-69).*

"Züleyha

*İyi anlarım erkeklerin bakışlarından,
Birisi der ki: "Seviyorum, ıstırap çekiyorum!
Gönlüm seni istiyor, işte ümitsizim!"
Bunun altında yatanı anlar genç kız.
Bunların hiçbiri bana fayda etmez,
Bütün bunlar derdime derman olmaz;
Lakin Hatem, senin bakışlarındır,*

*Henüz günleri aydınlatan.
Zira bakışların der ki: “Budur beğendiğim,
Hoşlanmam bunun kadar hiçbir şeyden,
Güllere bakıyorum, zambakları görüyorum,
Tüm bahçelerin süsü ve iffeti,
İşte şu serviler, mersin ağaçları, menekşeler,
Heyecanla yeryüzünü süsler,
Ve süslü yeryüzü bir harikadır,
Hayranlıkla sararak, arındırarak,
Şifa vererek, mes’ud ederek bizi
Sıhhatte hissettiğimizde kendimizi,
Tekrar hasta olmak isteyelim seve seve.”
İşte o zaman öyle bir baktın ki Züleyha,
Hasta ederek şifa verdin,
Ve şifa verirken hasta ettin,
Tebessüm ettin ve buraya baktın,
Dünyaya böylesine hiç gülümsemedin.
Ve Züleyha hissetti bakışının
Sonsuz sözünü:”Budur beğendiğim,
Hoşlanmam bunun kadar hiçbir şeyden” (Özkan, 2009:248-249).*

“Suleika

*Die Sonne kommt! Ein Prachterscheinen!
Der Sichelmond umklammert sie.
Wer konnte solch ein Paar vereinen?*

Dies Raetsel, wie erklärt sich's wie?" (Goethe, 1988:70)

"Züleyha

Güneş geliyor! Muhteşem bir görüntü!

Hilal onu kucaklıyor.

Kim böylesine bir çifti birleştirebilir?

Nasıl izah edilir bu muamma, nasıl?" (Özkan, 2009:250).

"Die schön geschriebenen

Die schön geschriebenen,

Herrlich umgüldeten

Belächelst du,

Die anmaßlichen Blätter,

Verziehst mein Prahlen

Von deiner Lieb und meinem

Durch dich glücklichen Gelingen,

Verziehst anmutigem Selbstlob" (Goethe, 1988:73).

"Pek güzel yazdığım

Altın yıldızla süslediğim

İftiharım olan sayfalarım

Gülümsüyorsun,

Bağışla böbürlenmemi,

Senin aşkın ve ilhamınla

Kazandığım galebeden ötürü

Övünsem de hoş görmelisin” (Özkan, 2009:253).

“Lieb um Liebe, Stund um Stunde

Lieb um Liebe, Stund um Stunde,

Wort um Wort und Blick um Blick,

Kuss um Kuss vom treusten Munde,

Hauch um Hauch und Glück um Glück.

So am Abend, so am Morgen.

Doch du fuehlst an meinen Liedern

Immer noch geheime Sorgen:

Jussufs Reize moecht ich borgen,

Deine Schoenheit zu erwidern” (Goethe, 1988:74).

“Aşka aşk, saate saat,

Söze söz ve bakışa bakış

Buseye buse en iffetli dudaktan,

Nefese nefes ve mutluluğa mutluluk,

Akşam böyle, sabah böyle,

Amma sen şiiirlerimde benim

Hala gizli endişeler hissedersin:

Ödünç isterim Yusuf’un güzelliğini,

Mukabele edeyim diye güzelliğine” (Özkan, 2009:254).

“Hatem

*Locken, haltet mich gefangen
In dem Kreise des Gesichts!
Euch, geliebten braunen Schlangen,
Zu erwidern hab ich nichts.*

*Nur dies Herz, es ist von Dauer,
Schwillt in jugendlichsten Flor;
Unter Schnee und Nebelschauer
Rast ein Ätna dir hervor.*

*Du beschämst wie Morgenröte
Jener Gipfel ernste Wand
Und noch einmal fühlet Hatem
Frühlingshauch und Sommerbrand.*

*Schenke her! Noch eine Flasche!
Diesen Becher bring ich ihr!*

*Findet sie ein Häufchen Asche,
Sagt sie: Der verbrannte mir” (Goethe, 1988:77-78).*

“Hatem

*Yüzünün çevresine dökülen
Zülüfler esir etti beni!*

*Kahverengi sevimli yılan örgüler,
Hiçbir şeyim yok size karşılık verecek.*

*Yalnız şu kalbim, odur daim olan,
O, gençliğin en taze feyziyle açar;
Karlara ve sisli havaların altında,
Sana doğru fişkırarak bir Etna var.*

*Sen o dağ yamaçlarına düşen
Sabah kızılığı gibi mahcupsun,
Ve bir kez daha hisseder Hatem,
Bahar soluğunu ve yaz ateşini.*

*Bir kadeh, bir kadeh daha sun!
Bu kadehi de ben sunayım ona!
Bir avuç kül yığını bulduğunda,
Desin ki, işte benim için yanıp kül olan” (Özkan, 2009:258).*

“Suleika

*Nimmer will ich dich verlieren!
Liebe gibt der Liebe Kraft.
Magst du meine Jugend zieren
Mit gewaltiger Leidenschaft!*

*Ach! Wie schmeichelt(s meinem Triebe,
Wenn man meinen Dichter preist!
Denn das Leben ist die Liebe
Und des Lebens Leben Geist” (Goethe, 1988:78).*

“Züleyha

*Asla kaybetmek istemem seni!
Aşkı güçlendiren yine aşktır.
Şiddetli ihtiraslarınla sen
Gençliğimi süslemelisin!*

*Ah! Nasıl da hislerime hitap ediyor,
Şairimin övülmesi hoşuma gider!
Zira hayat aşktır,
Hayatın hayatı ise ruhtur” (Özkan, 2009:258).*

“Laß dein süßen Rubinenmund

*Laß dein süßen Rubinenmund
Zudringlichkeiten nicht verfluchen!
Was hat Liebesschmerz andern Grund,
Als seine Heilung zu suchen?” (Goethe, 1988:78).*

“O tatlı yakut dudakların

*Bıktırıcı ısrarlardan dolayı
O yakut dudakların feleğe lanet etmesinler!*

*Aşk acısının başka sebebi mi olur,
Derdine deva aramaktan başka?” (Özkan, 2009:259).*

“Wenn ich dein Gedenke

*Wenn ich dein Gedenke,
Fragt mich gleich der Schenke:*

“Herr, warum so still?

Da von deinem Lehren

Immer weiter hören

Saki gerne will.” (Goethe, 1988:79).

“Seni yad ettiğim zaman

Seni yad ettiğim zaman

Saki sorar bana heman:

“Efendi, bu suküt neden?

Zira senin o hikmetli sözlerini

Saki hep duymak ister” (Özkan, 2009:260).

“Behramgur, sagt man

...

Hast mir dies Buch geweckt, du hast's gegeben;

Denn was ich froh aus wollem Herzen sprach,

Das klang zurück aus deinem holden Leben,

Wie Blick, dem Blick, so Reim dem Reime nach.

*Nun tön es fort zu dir, auch aus der Ferne,
Das Wort erreicht; und schwände Ton
Und Schall:
Ist's nicht der Mantel noch gesäter Sterne?
Ist's nicht der Liebe hochverklärtes All?"* (Goethe, 1988:82).

"Kafiyeyi Behramgur bulmuş

...

*Bana bu kitabı sen ilham ettin, sen verdin;
Zira tüm kalbimle terennüm ettiğim şey,
Senin lütufkâr hayatından bana aksedendir,
Tıpkı bakışa bakış, kafiyeye kafiyeye gibi.
Şimdi yankılansın sana doğru ta uzaklardan,
Söz erişir, ses ve yankı kaybolur gider
Hala gökyüzü yıldızlar serpilmiş bir manto değil mi;
Büsübütün arınmış bir kâinat değil midir aşk?"* (Özkan, 2009:264).

"Deinem Blick mich zu bequemen

*Deinem Blick mich zu bequemen,
Deinem Munde, deiner Brust,
Deine Stimme zu vernehmen,
War die letzt un derste Lust.*

*Gestern, ach! War sie die letzte,
Dann verlosch mir Leucht und Feuer;
Jeder Scherz, der mich ergetzte,
Wird nun schuldenschwer und teuer.*

*Eh es Allah nicht gefällt,
Uns aufs neue zu vereinen,
Gibt mir Sonne, Mond und Welt
Nur Gelegenheit zum Weinen” (Goethe, 1988:83).*

“Bakışının arzusunu yerine getirmek

*Bakışındaki arzuyu yerine getirmek,
Kendimi dudağına ve yüreğine vermek
Senin sesini duymak,*

Benim ilk ve son emelimdi.

Ah! Daha dün buradaydı,

Sonra içimdeki ateş ve ışık söndü;

Beni mutlu eden her latife,

Şimdi ağır ve pahalı bir bedeldir.

Bizi yeniden birleştirmeyi,

Murad etmeden Allah,

Güneş, ay ve dünya ancak,

Vesile olurlar ağlamama” (Özkan, 2009:264).

“Suleika

Was bedeutet die Bewegung?

Bringt der Ost mir frohe Kunde?

Seiner Schwingen frische Regung

Kühlt des Herzens tiefe Wunde.

Kosend spielt er mit dem Staube,

Jagt ihn auf in leichten Wölkchen,

Treibt zur sichern Rebenlaube

Die Insekten frohes Völkchen

Lindern sanft der Sonne Glühen,

Kühlt auch mir die heißen Wangen,

Küßt die Reben noch im Fliehen,

Die auf Feld und Hügel prangen.

Und mich will sein leies Flüstern

Von dem Freunde lieblich grüßen,

Eh noch diese Hügel düstern,

Sitz ich still zu seinen Füßen.

Und so kannst du weiter ziehen;

Deine Freunden und Betrübten.

Dort, wo hohe Mauern glühen,

Find ich bald den Vielgeliebten.

*Ach, die wahre Herzenskunde,
Liebshauch, erfrischtes Leben
Wird mir nur aus seinem Munde,
Kann mir nur sein Atem geben” (Goethe, 1988:83-84).*

“Züleyha

*Nedir yüreğin bu kımıldanışı?
Doğu rüzgarı bana müjde mi getiriyor?
Bu esen serin havalar
Derin gönül yarasını hafifletiyor.
Okşarcasına toz kümecikleriyle oynuyor
Onları hafif bulutçuklar halinde kovalıyor,
Ve sonra şen böcek kümelerinin içerisine,
Sağlam asma çardaklarına doğru sürüyor.*

*Kızgın güneşin hafifletirken sıcakını,
Serinletiyor benim de kızgın yanaklarımı;
Uzaklaşırken ovalardan tepelerden
Üstelik öper asma bağlarını kaçarken.*

*Onun tatlı hafif fısıltısı bana
Hoşça dost selamı getirmek ister;*

*Çökmeden daha karanlık tepelere
Ayakucuna oturacağım sessizce.*

*Ve böylece devam edebilirsin yoluna;
Hizmet et kederlilere ve dostlara.
Ateşten duvarların yükseldiği yerde,
Bulurum cananımı hemen orada.*

*Ah, asıl gönlümden geçen,
Aşk soluğu ve şu yeni hayat,
Yalnız onun ağzından çıkan,
Nefesle sunulur bana” (Özkan, 2009:264-265).*

“Wiederfinden

...

*So mit morgenröten Flügeln
Riß es mich an deinen Mund,
Und die Nacht mit tausend Siegeln
Kräftigt sternenhell den Bund.
Beide sind wir auf der Erde
Musterhaft in Freud und Qual,
Und ein zweites Wort: Es werde!
Trennt uns nicht zum zweiten Mal” (Goethe, 1988:87).*

“Vuslat

*Böylece o şafak al kanatlarıyla
Beni celbetti sana geldik dudak dudağa,
Ve gece gökyüzünde parlak yıldızlarıyla
Binlerce mühür vurdu, kuvvet verdi bu bağa.
Artık şu yeryüzünde her ikimiz
Sevinç ve acıda numuneyiz
Ve ikincibir “Ol!” emri
Bir daha ayırmaz bizi” (Özkan, 2009:268).*

“Sitz ich allein

*Sitz ich allein
Wo kann ich besser sein?
Meinem Wein
Trink ich allein;

Und niemand setzt mir Schranken;
Ich hab so meine eignen Gedanken” (Goethe, 1988:92).*

“Yalnız otururken

*Yalnız başıma oturuyor
Şarabımı
Yalnız içiyorum.
Bundan iyisi can sağlığı!*

Kimse benle uğraşmıyor,

Böylece kalıyorum fikrimle baş başa” (Özkan, 2009:277).

“Trunken müssen wir alle sein

...

Da wird nicht mehr nachgefragt,

Wenn ist ernstlich untersagen.

Soll denn doch getrunken sein,

Trinke nur vom besten Wein!

Doppelt wärst du ein Ketzer

In Vedamnis um den Krätzer” (Goethe, 1988:93).

“İçip sermest olmalıyız hepimiz

Artık lüzum yok fazla tahkike,

Kesinlikle yasaklanmıştır şarap.

Yine de içilmek istenirse eğer,

O zaman şarabın en güzelini iç!

Yoksa iki kat günahkâr olursun

Cehennemi boylarsın kötü şarap yüzünden” (Özkan, 2009:278).

“Solang man nüchtern ist

...

Denn meine Meinung ist

Nicht übertrieben:

Wenn man nicht trinken kann,

*Soll man nicht lieben,
Doch sollt ihr Trinker euch
Nicht besser dünken:
Wenn man nicht lieben kann,
Soll man nicht trinken” (Goethe, 1988:93).*

“Ayık olduğu müddetçe

*Zira mübalağa yoktur
Bu fikrimde:
İçemiyorsa insan
Sevmemelidir o zaman,
Lakin siz bade nuş edenler için
Doğrusu şudur ki,
Sevemiyorsa insan,
İçmemelidir o zaman” (Özkan, 2009:278).*

“Höheres und Höchstes

...

*Und nun dring ich aller Orten
Leichter durch die ewgen Kreise,
Die durchdrungen sind vom Worte
Gottes rein-lebendger Weise.*

Ungehemmt mit heissem Triebe

*Lässt sich da kein Ende finden,
Bis im Anschaun ewger Liebe
Wir verschweben, wir verschwinden”*(Goethe, 1988:120).

“Daha yüce ve en yüce

...

*Ve şimdi o ebedi âlemde her yere
Daha kolay nüfuz ederim.*

*O âlemde saf ve canlı bir tarzda
Müessirdir ilahi kelimelerim.*

*Dizginlenemez ateşli bir hasret
Bulamaz orada hiçbir nihayet,
Ebedi aşkı temaşa edinceye dek
Boşlukta yüzer, yok oluruz elbet”* (Özkan, 2009:313).

5.2. Doğu-Batı Dîvânı’nda Tefekkür

5.2.1. Doğu-Batı Dîvânı’nda Allah’ı Tefekkür

Goethe, Doğu-Batı Dîvânı’nda Allah’ı tefekkür konusunu şu şekilde şiirleştirmiştir:

“Hegire

...

Dort im Reinen und im Rechten

*Will ich menschlichen Geschlechten
In des Ursprungs Tiefe dringen,
Wo sie noch von Gott empfangen
Himmelslehr' in Erdesprachen
Und sich nicht den Kopf zerbrachen*”(Goethe, 1988:9).

“Hicret

*Hakkın ve meşruiyetin hâkim olduğu o yerlerde
Derinliklerine inmek isterim insan soyunun.
O zamanlar ki henüz insanlar, Dünyevi dillerinde Tanrıdan
İlahi emirler alır,
Ve pek de kafa yormazlardı*” (Özkan, 2009:173).

“Segenspfänder

*Talisman in Karneol,
Gläubgen bringt er Glueck und Wohl;
Steht er gar auf Onyx' Grunde,
Küß ihn, mit geweihtem Munde!
Alles uebel treibt er fort,
Schuetzet dich und schützt den Ort:
Wenn das eingegrabne Wort
Allahs Namen rein verkündet,
Dich zu Lieb und Tat entzündet.
Und besonders werden Frauen
Sich am Talisman erbauen*” (Goethe, 1988:10).

“İnayet Belgesi

*Tılsımlıdır akik taşı,
İnananlara mutluluk ve iyilik verir;
Hatta alaca bir kuvarsta ise,
Öp onu kutsanmış dudaklarla
Eğer bu nakşedilmiş söz
Tanrının adını hatırlatırsa
Seni de nakşedildiği yeri de korur:
Bütün kötülükleri def eder.
Çalışma şevki ve aşk ateşi verir sana,
Ve özellikle hanımefendiler
Bu nazarlığı pek beğenirler” (Özkan, 2009:174).*

“Talismane

*Gottes ist der Orient!
Gottes ist der Occident!
Nord- und südliches Gelände
Ruht im Frieden seiner Hände!
Er, der einzige Gerechte,
Will für jedermann das Rechte.
Sei von seinen hundert Namen
Dieser hochgelobet! Amen.
Mich verwirren will das Irren,
Doch du weisst mich zu entwirren.
Wenn ich handle, wenn ich dichte,*

*Gib du meinem Weg die Richte!
Ob ich Ird'sches denk' und sinne,
Das gereicht zu hoeherem Gewinne.
Mit dem Staube nicht der Geist zerstoeben,
Dringet, in sich selbst gedrängt, nach oben.
Im Atemholen sind zweierlei Gnaden:
Die Luft einziehn, sich ihrer entladen.
Jenes bedrängt, dieses erfrischt;
So wunderbar ist das Leben gemischt.
Du danke Gott, wenn er dich presst,
Und dank ihm, wenn er dich wieder entläßt!”(Goethe, 1988:12).*

“Tılsım

*Doğu da Allah’ındır!
Batı da Allah’in!
Şimal ve Cenüp dahi
O’nun kudretiyle sulh içindedir.

O, yegâne Âdil olandır,
Herkes için murad edir.
O’nun yüz isminden biri de budur
Ham-ü senalar olsun! Âmin.
İğvâ beni şaşkırtmak ister,
Lâkin sen iğvadan esirgersin beni.
İş görürken ve şiir yazarken,*

*Beni doğru yoldan ayırma!
Gerçi fikrim ve zikrim dünyevî olsa da,
Yüce mükâfatlar için yeterlidir.
Toz-toprak ile karıştırılmasın ki ruh,
Arşa yücelir,
Kendi içine nüfuz ederek,
Nefes alıp vermede iki rahmet vardır
Havayı içine çekmek ve sonra boşaltmak
Birisi insanı daraltır öteki ferahlatır;
Böylesine harikulâde bir karışımdır hayat.
Allah'a şükret seni bunalttığı zaman,
Ve şükret O'na tekrar bıraktığı zaman!" (Özkan, 2009:175-176).*

"Vier Gnaden

*Dass Araber an ihrem Teil
Die Weite froh durchziehen,
Hat Allah zu gemeinem Heil
Der Gnaden vier verliehen" (Goethe, 1988:12-13).*

"Dört Lûtufl

*Neş'eyle uzaklara açılmak
Arapların payına düştü ki;
Allah onların iyiliği için
Onlara dört şey lütfetti" (Özkan, 2009:176).*

“Erschaffen und Beleben

*Hans Adam war ein Erdenkloß,
Den Gott zum Menschen machte,
Doch bracht' er aus der Mutter Schoß
Noch vieles Ungeschlachte.*

*Die Elohim zur Nas' hinein
Den besten Geist ihm bliesen,
Nun schien er schon was mehr zu sein
Denn er fing an zu niesen.*

*Doch mit Gebein und Glied und Kopf
Blieb er ein halber Klumpen,
Bis endlich Noah fuer den Tropf
Das Wahre fand--den Humpen.*

*Der Klumpe fühlt sogleich den Schwung,
Sobald er sich benetzt,
So wie der Teig durch Säuerung
Sich in Bewegung setzt.*

*So, Hafis, mag dein holder Sang,
Dein heiliges Exempel
Uns führen bei der Glaeser Klang
Zu unsres Schöpfers Tempel” (Goethe, 1988:14-15).*

“Yaratmak ve canlandırmak

*Bir toprak yığnğyken Âdem,
İnsan olarak yarattı onu Tanrı,
Lâkin insan da ana rahminden
Daha nice nâdan dünyaya getirdi.*

*Elohim burnuna nefes etti,
En güzel ruhu ona üfledi,
Şimdi o daha da değeriendi,
Zira artık hapşırmaya başladı.*

*Bununla birlikte kemikler, uzuv ve baş
Bir yarı külçe halinde kaldığında
Nihayet Nuh bir damla için
Gerçek olanı buldu-kâseyi.*

*Balçık hissedince bir atılış,
Kendini ıslatır ıslatmaz hemen,
Tıpkı mayalanması gibi hamurun,
Başladı hareket etmeye daha o an.*

*Hâfız senin lütufkâr şiirlerin,
Senin o kutsal misallerin,
Böylece bizi kadeh çınlamalarında,
Yaradanın mabedine götürür” (Özkan, 2009:178).*

“Offenbar Geheimnis

*Sie haben dich, heiliger Hafis,
Die mystische Zunge genannt
Und haben, die Wortgelehrten,
Den Wert des Worts nicht erkannt.*

*Mystisch heissest du ihnen,
Weil sie Närrisches bei dir denken*

*Und ihren unlautern Wein
In deinem Namen verschenken.*

*Du aber bist mystisch rein,
Weil sie dich nicht verstehn,*

Der du, ohne fromm zu sein, selig bist!

Das wollen sie dir nicht zugestehn” (Goethe, 1988:26).

“Aşikâr Sır

*İlahi Hafız, onlar sana,
Gaybın dili dediler
Ve söz âlimleri
Sözün değerini bilmediler.*

*Mistiktin sen onların nezninde,
Bazı ahmaklıklar var sanırlar sende*

*Ve hileli şaraplarını
Senin adına sunarlar.*

*Oysa sen mistikten arınmışsın,
Bundan ötürü seni anlamazlar,
Sen ki sofı olmadan da mutlusun!
İşte bunu kabul etmek istemezler” (Özkan, 2009:191).*

“Märkte reizen dich zum Kauf

*Märkte reizen dich zum Kauf;
Doch das Wissen blähet auf.
Wer im Stillen um sich schaut,
Lernet, wie die Lieb erbaut.
Bist du Tag und Nacht beflissen,
Viel zu hoeren, viel zu wissen,
Horch an einer andern Tuere,
Wie zu wissen sich gebühre.
Soll das Rechte zu dir ein,
Fühl in Gott was Rechts zu sein:
Wer von reiner Lieb entbrannt,
Wird vom lieben Gott erkannt” (Goethe, 1988:39).*

“Pazarlar seni alışverişe heveslendirir

*Çarşular alışverişe heveslendirir;
Lâkin bilgi böbürlendirir.*

*Kim ki etrafını seyrederse sessizce,
Öğrenir nasıl yüceltiğini ruhu aşkın.
Gece gündüz gayret eder çalışırsan,
Çok dinlemek ve bilmek için,
Başka bir kapıya da kulak vermelisin,
Tıpkı böyledir olmazsa olmazı ilmin.
İçine işlemesini istersen hakkın,
Hisset neye hak ettiğini Allah'ın:
Ancak saf bir aşkla yanıp tutuşan,
Bilinir Cenab-ı Hak tarafından” (Özkan, 2009:209).*

“Frage nicht, durch welche Pforte

*Frage nicht, durch welche Pforte
Du in Gottes Stadt gekommen,
Sondern bleib am stillen Orte,
Wo du einmal Platz genommen.*

*Schaue dann umher nach Weisen
Und nach Mächtgen, die befehlen;
Jene werden unterweisen,
Diese Tat und Kräfte staehlen.*

*Wenn du nützlich und gelassen
So dem Staate treu geblieben,
Wisse! niemand wird dich hassen,*

Und dich werden viele lieben.

Und der Fürst erkennt die Treue,

Sie erhält die Tat lebendig;

Dann bewährt sich auch das Neue

Nächst dem Alten erst beständig” (Goethe, 1988:40).

“Hangi kapıdan girdiğini sorma

Allah’ın hükümrânlığına,

Hangi kapıdan girdiğini sorma,

Bilakis bir kez yerleştiğin,

O sessiz yerde kaliver.

Sonra etraftaki bilge zatlara araştır,

Ve bir de muktedirleri;

Onlar ders vermeye meşgulken,

Bunlar kâr-u kisbinde.

Eğer faydalı ve mütedil olursan

Devlete böyle sâdık kalırsan,

Bil ki, hiç kimse nefret etmez senden

Ve birçokları sever seni kendiliğinden.

Prens fark eder bu sadâkatini,

Sadâkattir ki muhafaza eder işini,

Sonra güvenilirlik yenisini getirir

Eski işin peşinden hep yenisi gelir” (Özkan, 2009:210).

“Wer befehlen kann, wird loben

Wer befehlen kann, wird loben,

Und er wird auch wieder schelten,

Und das muss dir, treuer Diener,

Eines wie das andre gelten.

Denn er lobt wohl das Geringe,

Schilt auch, wo er sollte loben:

Aber bleibst du guter Dinge,

Wird er dich zuletzt erproben.

Und so haltet's auch, ihr Hohen,

Gegen Gott wie der Geringe:

Tut und leidet, wie sich's findet,

Bleibt nur immer guter Dinge!” (Goethe, 1988:43).

“Emir verebilen metheder

Emir verebilen, metheder

Aynı zamanda takdir de eder,

Ey sâdık hizmetçi bil ki,

Fark etmez senin için ikisi de.

Zira o önemsiz şeyleri de över,

Methedecek yerde azarlar da:

Ancak sen bunlara aldırma,

Velhası o sırf seni yoklar.

Ey yüce şahsiyetler, siz de,

Yoksullar gibi davranın Allah'a karşı:

Kaderiniz ne olursa olsun, çalışın, gayret edin!

Sadece müspet düşünün!" (Özkan, 2009:214).

"Ferdusi spricht

O Welt! wie schamlos und boshaft du bist!

Du nährst und erziehest und tötest zugleich.

Nur wer von Allah begünstigt ist,

Der nährt sich, erzieht sich, lebendig und reich" (Goethe, 1988:44).

"Fırdevsi der ki

Ah dünya! Ne kadar garazkâr, ne kadar utanmazsın!

Beslersin, eğitirsin ve ardından öldürürsün,

Yalnız Allah'ın himaye ettiği kişi

Besler ve eğitir kendini, zengin ve zindedir" (Özkan, 2009:215).

"Als wenn das auf Namen ruhte

Als wenn das auf Namen ruhte,

Was sich schweigend nur entfaltet!

*Lieb ich doch das schoene Gute,
Wie es sich aus Gott gestaltet!” (Goethe, 1988:50).*

“Bu bir isme istinat ediyormuş gibi

*Sanki bir ismi varmış gibi der,
Yalnız sükût halinde inkişâf eder!
İyi ve güzel olanı severim lâkin
Nasıl şekil almışsa yaratandan!” (Özkan, 2009:223).*

“Glaubst du denn: von Mund zu Ohr

*Glaubst du denn: von Mund zu Ohr
Sei ein redlicher Gewinnst?
ueberlieferung, o du Tor,
Ist auch wohl ein Hirngespinst.
Nun geht erst das Urteil an:
Dich vermag aus Glaubensketten
Der Verstand allein zu retten,
Dem du schon Verzicht getan” (Goethe, 1988:53).*

“İnanıyor musun ki, rivayet yoluyla

*İnanıyor musun ki, rivayet yoluyla
Güvenilir bir ilâhi ilim varolsun?
Rivayet ey zavallı budala,
Kuruntudan başka bir şey değildir,
Bir kere evvela hükümle başlanır:*

*Yalnız başına akıldır muktedir,
Seni iman zincirlerinden kurtarmaya,
Lâkin ondan da sen çoktan vazgeçtin” (Özkan, 2009:226).*

“Der Prophet spricht

*Ärgerts jemand, dass es Gott gefallen,
Mahomet zu gönnen Schutz und Glück,
An den stärksten Balken seiner Hallen,
Da befestig' er den derben Strick,
Knüpfe sich daran! Das hält und trägt.
Er wird fühlen, dass sein Zorn sich legt” (Goethe, 1988:54).*

“Peygamber der ki

*Tanrı'nın Muhammed'i korumasına
Ve gönendirmesine kızan kişi,
En sağlam girişine evinin
Kuvvetli bir ip bağlasın!
Kendini onunla raptetsin! İp dayanır, çeker,
İşte o zaman görür ki, öfke de geçer” (Özkan, 2009:228).*

“Buch der Sprüche

*Was machst du an der Welt? Sie ist schon gemacht.
Der Herr der Schoepfung hat alles bedacht”(Goethe, 1988:56).*

...

“Wenn Gott so schlechter Nachbar wäre,

*Als ich bin und als du bist,
Wir hätten beide wenig Ehre;
Der lässt einen jeden, wie er ist” (Goethe, 1988:57).*

...

*“Verschon uns, Gott, mit deinem Grimme!
Zaunkoenige gewinnen Stimme”(Goethe, 1988:57).*

...

*“Als ich einmal eine Spinne erschlagen,
Dacht ich, ob ich das wohl gesollt?
Hat Gott ihr doch wie mir gewollt
Einen Anteil an diesen Tagen!*

*"Dunkel ist die Nacht, bei Gott ist Licht."
Warum hat er uns nicht auch so zugericht?*

*Welch eine bunte Gemeinde!
An Gottes Tisch sitzen Freund und Feinde” (Goethe, 1988:58-59).*

...

*“Wofür ich Allah höchlich danke?
Dass er Leiden und Wissen getrennt.*

*Verzweifeln müßte jeder Kranke,
Das Übel kennend, wie der Arzt es kennt” (Goethe, 1988:59).*

“Hikmetler Kitabı

...

Ne yapıyorsun dünyada? O çoktan yapıp bitte.

Hilkatin sahibi Allah her şeyi eksiksiz takdir etti” (Özkan, 2009:231).

...

“Şayet Tanrı kötü bir komşu olsaydı,

Benim gibi, senin gibi,

İkimiz de daha az şerefe nail olurduk;

Çünkü O herkesi olduğu gibi bırakır” (Özkan, 2009:232).

...

“Gazabından esirge bizi Tanrı

İtibar kazanıyor çalı kuşları” (Özkan, 2009:233).

...

“Bir örümcek öldürdüğümde bir defasında,

Düşündüm hakkım var mıydı buna?

Elbette Tanrı benim için takdir ettiği gibi,

Bir pay da ona ayırdı bu günlerden tabii.

Gece zulmettir, Tanrı’da ise nûr,

Niçin bize de vermedi böyle bir nûr!

Ne renkli bir topluluk!

Dost ve düşman oturmuş Tanrı’nı sofrasına.

...

Ne için mi şükrederim Allah’a özellikle?

Istırap ve ilmi birbirinden ayırdığı için.

*Umutsuzluğa kapılırdı elbette her hasta,
Bilseydi aslında bildiklerini doktorun” (Özkan, 2009:234).*

“Deinem Blicm mich zu bequemen

...

*Eh es Allah nicht gefällt,
Uns aufs neue zu vereinen,
Gibt mir Sonne, Mond und Welt
Nur Gelegenheit zum Weinen” (Goethe, 1988:83).*

“Bakışının arzusunu yerine getirebilmek

*Bizi yeniden birleştirmeyi,
Murad etmeden Allah,
Güneş, ay ve dünya ancak,
Vesile olurlar ağlamama” (Özkan, 2009:264).*

“Suleika

...

*Sag ihm, aber sag's bescheiden:
Seine Liebe sei mein Leben!

Freudiges Gefühl von beiden
Wird mir seine Nähe geben” (Goethe, 1988:86).*

“Züleyha

...

Söyle ona, fakat ihtiramla söyle:

Onun aşkıdır bana hayat veren!

Neşeli bir duygu her ikisinden

Onun yakınlığıdır bana hissettiren” (Özkan, 2009:267).

“Wiederfinden

...

Stumm war alles, still und öde,

Einsam Gott zum ersten Mal!

Da erschuf er Morgenröte,

Die erbarmte sich der Qual;

Sie entwickelte dem Trüben

Ein erklingend Farbenspiel,

Und nun konnte wieder lieben,

Was erst auseinanderfiel” (Goethe, 1988:87).

“Vuslat

...

Her şey susmuş, sessiz ve ıssızdı etraf,

Yalnızdı Tanrı ilk defa olarak!

Bu yüzden yarattı şafağı o anda,

Şafak merhamet etti çekilen acıya,

Bulanık ve donuk olan varlığa,

*Yankılanan renk oyunları gösterdi.
Ve şimdi ise sevinebilirdi yeniden
Evvvelce ayrı düşen birbirinden” (Özkan, 2009:268).*

“In tausend Formen

*In tausend Formen magst du dich verstecken,
Doch, Allerliebste, gleich erkenn ich dich;
Du magst mit Zauberschleiern dich bedecken,
Allgegenwärtge, gleich erkenn ich dich.*

*An der Zypresse reinstem jungem Streben,
Allschöngewachsne, gleich erkenn ich dich.
In des Kanales reinem Wellenleben,
Allschmeichelhafte, wohl erkenn ich dich.*

*Wenn steigend sich der Wasserstrahl entfaltet,
Allspielende, wie froh erkenn ich dich!
Wenn Wolke sich gestaltend umgestaltet,
Allmannigfaltge, dort erkenn ich dich.*

*An des geblünten Schleiers Wiesenteppich,
Allbuntbesternte, schoen erkenn ich dich;
Und greift umher ein tausendarmger Eppich,
O Allumklammernde, da kenn ich dich.
Wenn am Gebirg der Morgen sich entzündet,*

*Gleich, Allerheiternde, begrüß ich dich,
Dann über mir der Himmel rein sich ründet,
Allherzerweiternde, dann atm ich dich.*

*Was ich mit äußerem Sinn, mit innerem kenne,
Du Allbelehrende, kenn ich durch dich;
Und wenn ich Allahs Namenhundert nenne,
Mit jedem klingt ein Name nach für dich” (Goethe, 1988:91).*

“Binlerce şekilde

*Binlerce surette saklasan da kendini,
Sevgililer sevgilisi, hemen tanırım seni;
Büyülü örtülerle kapasan da kendini,
Her yerde Hâzır ve Nâzır olan, anında tanırım seni.*

*Servilerin tomurcuklaşan saf ve yeni gayretlerinde,
Yüceler yücesi, anında tanırım seni;
Su kanallarındaki billur dalgaların canlılığında,
Büyük lütüfkâr, elbette tenğrğm seni.*

*Fıskiyenin yükselip dağılan suyunda,
Ebedî oyuncu, ne mutlu ki tanırım seni;
Bulutun kendinden değişip şekillenmesinde,
Sûretler âleminin yaratıcısı, orada tanırım seni.*

*Bir halı misali çiçeklerle donanmış çimlerde,
Ey âlemi renkli yıldızlarla donatan, pek güzel görürüm seni;
Etrafı kaplamış bin kollu sarmaşıklarda,
Ey her şeyi kuşatan, orada tanırım seni.*

*Sabahları şafak söktüğünde dağlarda,
Ey neş'e kaynağı, hemen selamlarım seni;
Sonra üzerimde şu berrak gök kubbeleştiğinde,
Ey gönül ferahlatıcı, o an seni solurum.*

*Zahiri anlamıyla bâtinî mânâsını anlarım,
Sen ey âlemlerin öğreticisi, senden seni bilirim;
Ve söylesem yüz ism-i celâlini Allah'ın,
Yankılanır senin için her biri ile bir isim" (Özkan, 2009:273).*

“Schenke

*Denn vor Gott ist alles herrlich
Eben, weil er ist der Beste;
Und so schläft nun aller Vogel
In dem gross und kleinen Neste" (Goethe, 1988:101).*

“Sâki

*Allah indinde her şey muhteşemdir
Şu sebepten ki O iyilerin en iyisidir;*

*Ve Şu anda bütn kuŐlar uykudadır,
Hepsi kk ve büyük yuvalarındadır” (Özkan, 2009:286).*

“Bulbuls Nachtlied

Bulbuls Nachtlied durch die Schauer

Drang zu Allahs lichtem Throne,

Und dem Wohlgesang zu Lohne

Sperrt er sie in goldnen Bauer.

Dieser sind des Menschen Glieder.

Zwar sie fühlet sich beschrnket,

Doch wenn sie es recht bedenket,

Singt das Seelchen immer wieder” (Goethe, 1988:103).

“Bülbülün gece Şarkısı

Bülbülün gece Şarkısı rpertiyle

UlaŐtı Allah’ın nurdan tahtına,

Ve dl olsun diye bu hoş nağmelere,

Kapattı onu altın kafese.

Bu kafes insanın bedenidir,

BaĖlanmıŐ hissetse de kendini,

Aslında dŐnrse hakkıyla,

O minik ruh Őakımakta her zaman” (Özkan, 2009:291).

“Wunderglaube

Zerbrach einmal eine schne Schal

*Und wollte schier verzweifeln;
Unart und uebereil zumal
Wünscht ich zu allen Teufeln.*

*Erst rast ich aus, dann weint ich weich
Beim traurigen Scherbelesen.
Das jammerte Gott, er schuf es gleich
So ganz, als wie es gewesen” (Goethe, 1988:103).*

“Mucize inancı

*Bir defasında kırılmıştı güzel bir kâse,
Ve ben ümitsizliğe kapılıyordum neredeyse;
Hiddet ve şiddetle acele edip,
Lânet okudum herkese*

*Önce çileden çıktım, sonra rikkatle ağladım
Üzülerek kırılan camları topladım.
Merhamet etti Allah, hiç kırılmamış gibi
Aynı eski halinde yarattı onu tümünden” (Özkan, 2009:291).*

“Pfauenfeder

*Ich sah mit Staunen und Vergnügen
Eine Pfauenfeder im Koran liegen,
"Willkommen an dem heiligen Platz,*

*Der Erdgebilde hoechster Schatz!
An dir, wie an des Himmels Sternen
Ist Gottes GröÙsse im kleinen zu lernen
Dass er, der Welten überblickt,
Sein Auge hier hat aufgedrückt,
Und so den leichten Flaum geschmückt,
Dass Koenige kaum unternahmen,
Die Pracht des Vogels nachzuahmen.
Bescheiden freue dich des Ruhms!
So bist du wert des Heiligtums” (Goethe, 1988:104).*

“Tavus kuşu tüyü

*Neşe ve hayretler içerisinde gördüm ki
Bir tavus teleği Kur’an yaprakları arasında,
“Yeryüzünde oluşan pek değerli hazine
Hoş geldin bu mukaddes yere!
Nasıl donanmışsa gökyüzü yıldızlarla
Allah’ın azameti de idrak edilir minik varlıklarda bile,
O’nun âlemleri kuşatan bakışı
Şu tavus kanadında remzedilmiştir,
Ve hafif tüylerin süslediği,
Şu kuşun ihtişamını taklide
Teşebbüs etmedi krallar bile.
Tevazu ile sevin şöhretine!
Bu kutsal yere lâyıksın böylesine” (Özkan, 2009:292).*

“Alle Menschen groß und klein

*Alle Menschen, gross und klein,
Spinnen sich ein Gewebe fein,
Wo sie mit ihrer Scheren Spitzen
Gar zierlich in der Mitte sitzen.
Wenn nun darein ein Besen fährt,
Sagen sie, es sei unerhört,
Man habe den größten Palast zerstört”* (Goethe, 1988:105).

“Küçük ve büyük tüm insanlar

*Küçük ve büyük tüm insanlar,
Örümcek gibi incecik bir bez dokurlar,
Sonra kısıkaçlarının uçlarıyla oraya kurulurlar,
Ördükleri ağın ortasında pek mağrur dururlar.
Ancak bir süpürge girince içeri bu ağdan,
Bu görülmemiş bir şey derler o zaman,
Muhteşem köşkü harap etti birisi”* (Özkan, 2009:293).

“Es ist gut

*Bei Mondenschein im Paradeis
Fand Jehovah im Schläfe tief
Adam versunken, legte leis
Zur Seit ein Evchen, das auch entschlief.
Da lagen nun in Erdeschränken
Gottes zwei lieblichste Gedanken—*

*"Gut!!!" rief er sich zum Meisterlohn,
Er ging sogar nicht gern davon.*

*Kein Wunder, daß es uns berückt,
Wenn Auge frisch in Auge blickt,
Als hätten wir's so weit gebracht,
Bei dem zu sein, der uns gedacht.
Und ruft er uns, wohlan, es sei!
Nur, das beding ich, alle zwei!
Dich halten dieser Arme Schranken,
Liebster von allen Gottesgedanken" (Goethe, 1988:105-106).*

"İyi oldu

*Derin uyku halinde buldu Jahova
Âdem 'i ay ışığında Cennet 'te,
Sessizce yanına hemen
Bir Havvacık koydu uyuyan.
Şimdi mahdut bir dünyada orada,
Allah 'ın iki sevimli fikri bir arada-
"İyi!!!" diye bağırdı bu şahesere,
Pek isteyerek ayrılıp gitmedi bile.*

*Şaşılacak bir şey yok bunda,
Öylesine bir şey başarmışız ki
Sanki bizi düşünenin yanında*

*O'nunla göz göze gelmişiz gibi bir anda
Ve şimdi bize sesleniyor, haydi artık, ol!
Her ikinize can veriyorum!
Ey sevgili, bu kollar seni öylesine kollar ki,
Uzak tutar tüm Tanrı düşüncelerinden seni” (Özkan, 2009:294).*

“Vermächtnis altpersischen Glaubens Kadim

...

*Gott auf seinem Throne zu erkennen,
Ihn den Herrn des Lebensquells zu nennen,
Jenes hohen Anblicks wert zu handeln
Und in seinem Lichte fortzuwandeln” (Goethe, 1988:107).*

...

*“Regt ein Neugeborner fromme Hände,
Daß man ihn sogleich zur Sonne wende,
Tauche Leib und Geist im Feuerbade!
Fühlen wird er jeden Morgens Gnade” (Goethe, 1988:108).*

...

*“Ihr, von Mueh zu Mühe so gepeinigt,
Seid getrost! nun ist das All gereinigt,
Und nun darf der Mensch als Priester wagen,
Gottes Gleichnis aus dem Stein zu schlagen” (Goethe, 1988:108).*

“Pers inancından kalan miras

Hissettim ki, Allah'ı arş-ı âlâda idrak etmek

*O'na hayat pınarının Hâkim-i mutlak'ı demek,
O yüce bakışa yaraşır biçimde hareket etmek,
O'nun ışığında durmadan ilerlemek demek.*

...

*Yeni doğan kımıldatsa masum ellerini,
Anında döndürülür yüzü güneşe,*

Beden ve ruh çıkarılır kızgın güneşe!

Artık her sabah hissedecektir rahmet.

...

Zahmet üzerine zahmetle pek yoruldunuz,

Şimdi ise her şey arındı, mutmain olunuz!

Şimdi bir muğ olarak cür'et etmelidir insan

Temsilini Tanrı'nın yontmalı taştan" (Özkan, 2009:297-298).

5.2.2. Doğu-Batı Dîvânı'nda Peygamberi Tefekkür

Doğu-Batı Dîvânı'nda Goethe Hz. Peygamberi(SAV) şiirleriyle şu şekilde tefekkür etmiştir:

“Hegire

...

Wolltet ihr ihm dies beneiden

Oder etwa gar verleiden,

*Wisset nur, dass Dichterworte
Um des Paradieses Pforte
Immer leise klopfend schweben,
Sich erbittend ewges Leben” (Goethe, 1988:10).*

“Hicret

...

*Sakın kıskanmayın onu
Yahut çok görmeyin,
Şunu biliniz ki, şair sözleri,
Süzülerek, etrafta, usulca
Cennet kapılarını tıklatıp,
Kendilerine ebedi bir hayat dilerler” (Özkan, 2009:174).*

“Derb und tüchtig

...

*Auch ist gut Bescheidenheit,
Spricht ein weiser Mann,
Der von Zeit und Ewigkeit
Mich belehren kann” (Goethe, 1988:19).*

“Cesur ve mahir

...

*Alçak gönüllülük hoştur,
Böyle der bir bilge kişi,*

Ki zaman ve sonsuzluk hakkında

Beni irşâda muktedirdir o” (Özkan, 2009:182).

“All-Leben

...

Denn der Staub auf ihrer Schwelle

Ist dem Teppich vorzuziehen,

Dessen goldgewirkte Blumen

Mahmuds Guenstlinge beknien” (Goethe, 1988:20).

“Evrende yeni hayat

...

Zira sevgilinin eşiğindeki toz toprak,

Elbette tercih edilir değerli bir halıya,

Kaldı ki çiçekleri altın işlemeli bir halı,

Diz çöktürür Mahmud’un gözdelelerine” (Özkan, 2009:183).

“Behandelt die Frauen mit Nachsicht

Behandelt die Frauen mit Nachsicht!

Aus krummer Rippe ward sie erschaffen;

Gott konnte sie nicht ganz grade machen.

Willst du sie biegen, sie bricht;

Läßt du sie ruhig, sie wird noch krümmer:

Du guter Adam, was ist denn schlimmer?-

Behandelt die Frauen mit Nachsicht:

Es ist nicht gut, daß euch eine Rippe bricht” (Goethe, 1988:41).

“Hanımlara hoşgörülü olun

Hanımlara hoşgörülü davranınız!

Eğri bir kaburgadan yaratıldı onlar;

Tanrı onları tam düz yapamadı.

Kırılırlar düzeltmek isterseniz,

Kendi haline bırakırsan daha da eğrilirler.

Ey Âdem, nedir bundan daha beteri?

Hanımlara hoşgörülü davranınız:

Hoş olmaz, sizin de kırılrsa bir kaburganız” (Özkan, 2009:211).

“Hâtem

...

Mich, der von den Indostanen

Streifte bis Damaskus hin,

Um mit neuen Karawanen

Bis ans Rote Meer zu ziehn” (Goethe, 1988:68).

“Hâtem

Yeni kervanlarla birlikte

Kızıl Deniz’e varmak üzere,

Indostan’dan başladım

Ta Şam'a kadar dolandım” (Özkan, 2009:248).

“Hâtem

...

Auch sei's ein Bild von unsrer Wonne!

Schon seh ich wieder mich und dich,

Du nennst mich, Liebchen, deine Sonne;

Komm, suesser Mond, umklammre mich!” (Goethe, 1988:70).

“Hatem

...

Sevincimizin bir nişanesi olsun bu!

Çoktandır tekrar görüyorum kendimi ve seni,

Sen bana, sevgilim, güneşinim diye hitap edersin;

Gel, ey tatlı hilal, tümünden sar beni, kucakla dersin” (Özkan, 2009:250).

“Nachklang

...

Lass mich nicht so der Nacht, dem Schmerze,

Du Allerliebstes, du mein Mondgesicht!

O du mein Phosphor, meine Kerze,

Du meine Sonne, du mein Licht!” (Goethe, 1988:85).

“Yankı

...

Terketme beni böyle geceye, acıya

Ey sevgililer sevgilisi, ey ay yüzlüm!

Ey benim ışığım, ey benim kandilim,

Sensin benim güneşim, sensin nurum!” (Özkan, 2009:266).

“Vollmondnacht

Herrin, sag, was heißt das Flüstern?

Was bewegt dir leis die Lippen?

Lispelst immer vor dich hin,

Lieblicher als Weines Nippen!

Denkst du deinen Mundgeschwistern

Noch ein Paerchen herzuziehn?

"Ich will küssen! Küssen! sagt ich."

Schau! Im zweifelhaften Dunkel

Glühen bluehend alle Zweige,

Nieder spielet Stern auf Stern,

Und smaragden durchs Gesträuche

Tausendfältiger Karfunkel;

Doch dein Geist ist allem fern.

"Ich will küssen! Küssen! sagt ich."

Dein Geliebter, fern, erprobet

Gleicherweis im Sauer süßen

*Fühlt ein unglückselges Glück,
Euch im Vollmond zu begrüßen,
Habt ihr heilig angelobet,
Dieses ist der Augenblick!*
"Ich will küssen! Küssen! sagt ich" (Goethe, 1988:87).

"Dolunay

*Sultanım, söyle nedir bu fısıltı?
Dudaklarını hafifçe kımlıdanan nedir?
Bir şeyler söylüyorsun kendi kendine sürekli,
Şarap tadından daha sevimli!
Yoksa dudaklarına kardeşlerinden
Bir çift dudağı çekmek mi istiyorsun?
Öpmek istiyorum! Öpmek! diyorum.
Bak! Kızarıyor bütün dallar
Çiçeklenip alaca karanlıkta,
Yıldız akıyor aşağı yıldız üstüne,
Ve, zümrüt yeşili çalılıklar arasında
Bin çeşit tecellide kor alevler;
Ama senin ruhun bunlara uzak.
"Öpmek istiyorum! Öpmek! diyorum.
Sevgilin ırak, sınanmış
Hem öyle ekşi-tatlı da
Talihsiz bir mutluluk duyuyor,
Selamlamak için sizi dolunayda*

Mukaddes bir söz veriniz,

İşte bu an tam da bu andır!

“Öpmek istiyorum! Öpmek! diyorum” (Özkan, 2009:269).

“Schenke

...

Mahomet verbietet's” (Goethe, 1988:99).

“Sâki

...

Muhammed yasaklıyor onu” (Özkan, 2009:284).

“Dichter

Horch! Wir andern Musulmanen,

Nüchtern sollen wir gebückt sein,

Er, in seinem heiligen Eifer,

Möchte gern allein verrückt sein!” (Goethe, 1988:99).

“Şair

Kulak ver! Biz diğer Müslümanlar,

Ayık olarak eğilip bükülmemelidirler,

O ise, kutsal davasında gayretle,

Tek başına kafayı bulmak ister!” (Özkan, 2009:284).

“Vorsmack

...

*Doch der Prophet, Verfasser jenes Buches,
Weiss unsre Mängel droben auszuwittern,
Und sieht, dass trotz dem Donner seines Fluches
Die Zweifel oft den Glauben uns verbittern”* (Goethe, 1988:110).

“İlk haz

...

*Lâkin Peygamber, ol kitabın müellifi,
Cennet’te sezgiyle bilir eksiklerimizi,

Ve lânetinin şiddetine rağmen görür ki,
Şüphe karartır imanımızı umumiyetle”* (Özkan, 2009: 303).

“Mahomet spricht

*Seine Toten mag der Feind betrauern:
Denn sie liegen ohne Wiederkehren;
Unsre Brueder sollt ihr nicht bedauern:
Denn sie wandeln über jenen Sphären.*

*Die Planeten haben alle sieben
Die metallnen Tore weit getan,
Und schon klopfen die verklärten
Lieben Paradieses Pforten kühnlich an.*

*Finden, ungehofft und überglücklich,
Herrlichkeiten, die mein Flug berührt,
Als das Wunderpferd mich augenblicklich
Durch die Himmel alle durchgeführt.
Weisheitsbaum an Baum, zypresseragend,
Heben äpfel goldner Zierd empor;
Lebensbäume, breite Schatten schlagend,
Decken Blumensitz und Kräuterflor.*

*Und nun bringt ein süßer Wind von Osten
Hergeführt die Himmels-Mädchen-Schar;
Mit den Augen fängst du an zu kosten,
Schon der Anblick sättigt ganz und gar.*

*Forschend stehn sie, was du unternahmst?
Grosse Plane? fährlich blutgen Strauss?
Dass du Held seist, sehn sie, weil du kamest;
Welch ein Held du seist, sie forschen's aus.*

*Und sie sehn es bald an deiner Wunden,
Die sich selbst ein Ehrendenkmal schreibt.*

*Glueck und Hoheit, alles ist verschwunden,
Nur die Wunde fuer den Glauben bleibt.*

*Führen zu Kiosken dich und Lauben,
Säulenreich von buntem Lichtgestein,
Und zu edlem Saft verklärter Trauben
Laden sie mit Nippen freundlich ein.*

Jüngling, mehr als Jüngling, bist willkommen!

Alle sind wie alle licht und klar;

Hast du eine dir ans Herz genommen,

Herrin, Freundin ist sie deiner Schar.

Doch die allertrefflichste gefällt sich

Keineswegs in solchen Herrlichkeiten;

Heiter, neidlos, redlich unterhaelt dich

Von den mannigfaltgen Trefflichkeiten.

Eine führt dich zu der andern Schmause,

Den sich jede äußerst ausersinnt;

Viele Frauen hast und Ruh im Hause,

Wert, dass man darob das Paradies gewinnt,

Und so schicke dich in diesen Frieden:

Denn du kannst ihn weiter nicht vertauschen;

Solche Mädchen werden nicht ermüden,

Solche Weine werden nicht berauschen.

*Und so war das Wenige zu melden,
Wie der selge Musulman sich brüstet:
Paradies der Männer Glaubenshelden
Ist hiemit vollkommen ausgerüstet” (Goethe, 1988:110-112).*

“Muhammed der ki

*Varsın düşman kendi ölülerine matem etsin
Çünkü onlar ölüp gittiler bir daha geri dönmek üzere;
Kardeşlerimiz için ise sakın üzülmeiniz:
Zira onlar gezinirler arş-ı âlâ’da.*

*Yedi kat göklerin hepsi birden
Açtılar ağır kapılarını sonuna kadar,
Ve daha şimdiden nuranî âşıklar
Vakarla cennet kapılarını çalarlar.
Umulmadık ve pek bahtiyar halde,
Letâfetlerle karşılaştım mirâcımda,
Bir lahza da vardım tüm semâvâta
Burak beni uçurup çıkardığı anda.*

*Yan yana hikmet ağacı, sanki yükselen serviler,
Tüm zarafetiyle altın elmalarını sunmadalar;
Hayat ağaçları yaymış geniş gölgelerini
Çiçekli ve yemyeşil bahçeler üzerine.*

*Ve Şimdi tatlı bir doğu rüzgârı
Grup grup cennet hurileri getirir;
Ki seyrinden zevk alırsın,
Bakmak bile hoşnutluk verir insana.*

*Orada hesaba çekerler ne yaptığını
Ulvî niyet mi? Tehlikeli kanlı cihad mı?
Geldiğın için bir kahraman olduğunu görürler;
Nasıl bir kahraman olduğunu ise araştırırlar.*

*Ve bir şeref nişânesi olan yaralarından,
Bakınca tanırılar seni çok geçmeden,
Mülk, makam, her şey kaybolup gider,
Geriye yalnız imanın için aldığın yara kalır.*

*Rengârenk ışık sütunlarının üzerine kurulu,
Köşklere ve çardaklara götürürler seni,
Ve nurlandıran o asil üzüm şarabından
Muhabbetle tatmaya devam ederler seni.*

*Ey genç, gençten de genç, hoş geldin!
Tıpkı nur gibi şeffaf bunların hepsi;
Bağrına basınca birini içlerinden
Eş, arkadaş kısmetindir tümü senin.*

*Lâkin en uygunu bile hiç hoş gitmez
Bu ihtişam üzre bu kesinlikle yetmez;
Kıskanmadan neş'e ve samimiyetle,
Eğlendirir seni bu fevkalâdelikler.*

*Birisi seni başka bir ziyafete götürür,
Herkesin en iyisini hayal ettiği bir ziyâfet;
Birçok hanımın ve huzur vardır bu evde
Bu yüzden cennet'te olmaya değer öte dünyada.*

*Böylece sonsuz huzur ve sükûna erersin:
Artık böyle bir hayatı hiçbir şeye değişmezsin;
Bu kabilden kızlar hiç yorgunluk vermez orada,
Şaraplar sarhoş etmez, neş'e verir.*

*Mutlu bir Müslümanın övüneceği,
Pek az haber kaldı verilecek:
Şehitler için cennet'te
Herşey eksiksiz hazırlanmıştır” (Özkan, 2009:303-305).*

“Auserwählte Frauen

...

Mahoms Gattin auch, sie baute

Wohlfahrt ihm und Herrlichkeiten,

*Und empfahl bei Lebenszeiten
Einen Gott und eine Traute*” (Goethe, 1988:112).

“Seçilmiş hanımlar

...

*Bir de Muhammed'in zevcesi,
Destekledi onu ve mutluluk verdi,
Ve yaşarken Allah'a iman etti
Ve sâdik eşi oldu[Hatice]*” (Özkan, 2009:305).

“Dichter

*Ewig Geliebte! wie zart
Erinnerst du dich deines Trauten!
Was auch in irdischer Luft und Art
Fuer Toene lauten,
Die wollen alle herauf;
Viele verklingen da unten zu Hauf;
Andere mit Geistes Flug und Lauf,
Wie das Fluegel-Pferd des Propheten,
Steigen empor und flöten
Draussen an dem Tor.
Kommt deinen Gespielen so etwas vor,
So sollen sie's freundlich vermerken,
Das Echo lieblich verstärken,
Daß es wieder hinunter halle,*

*Und sollen Acht haben,
Dass in jedem Falle,
Wenn er kommt, seine Gaben
Jedem zugute kommen:
Das wird beiden Welten frommen.*

*Sie mögen's ihm freundlich lohnen,
Auf liebliche Weise fügsam;
Sie lassen ihn mit sich wohnen:
Alle Guten sind genügsam.*

*Du aber bist mir beschieden,
Dich lass ich nicht aus dem ewigen Frieden;
Auf die Wache sollst du nicht ziehn.*

Schick eine ledige Schwester dahin!" (Goethe, 1988:114-115).

“Şair

*Ebedî îevgili! Pek zarîf
Hatırlamaktasın Sevgilini?
Dünyevî bir üslupla
Akseden sesler,
Yukarılara yükselmek isterler;
Birçoğu aşağılarda kaybolup gider,
Diğer bazılarıyla ruhun kanatlarıyla hızlıca,
Tıpkı Burak misâli Peygamberin,*

Yükselirler Miraca ve neye üflerler

Cümle kapısında.

Senin eşinin kulağına böyle bir ses gelirse,

Kaydetsin bunu da hâfızasına,

Sesi lâtif bir halde yankılansın ki,

Duyulsun aksisedası aşağılara,

Ve de dikkat kesilsinler ki,

Gelirse eğer o,

Her halükârda, herkesi

Lütuflandırır:

Her iki dünyada da hayırlı olur,

Cömertce mükâfatlandırmalılar onu,

Sevgi ve saygıyla;

Kendileriyle oturmasına müsaade ederler.

Tüm iyiler zaten kanaatkârdırlar.

Fakat sen bana yazılmışsın,

Ebedi huzurdan asla alıkoymam seni:

Nöbet tutmak zorunda değilsin.

Oraya bakire birini gönderiver!” (Özkan, 2009:308).

“Huri

...

Denn, siehst du, wie die Gläubigen kamen,

Von dem Propheten so wohl empfohlen,

Besitz vom Paradiese nahmen,

*Da waren wir, wie er befohlen,
So liebenswürdig, so charmant,
Wie uns die Engel selbst nicht gekannt.
...
Nun war uns himmlisch Hochgeborenen
Ein solch Betragen ganz zuwider;
Wir aufgewiegelten Verschwornen
Besannen uns schon hin und wieder,
Als der Prophet durch alle Himmel fuhr,
Da passten wir auf seine Spur.
Rückkehrend hatt' er sich's nicht versehn,
Das Fluegel-Pferd, es musste stehn” (Goethe, 1988:116).*

“Huri

...
*Zira müminlerin nasıl geldiklerini görüyorsun,
Peygamber tarafından müjdelenenler, Cennette yerlerini aldıklarında,
Peygamberin emriyle orada idik
Öylesine sevimli ve caziptik
Neredeyse melekler bile tanımadı bizi
...
Bizim gibi ilâhi yaratıklara şimdi
Böylesine bir davranış pek tersdi;
Biz ayartılmış yeminli kişiler
Çoktan düşünmeye başlamıştık yeniden,*

*Peygamber Mi'rac'a yükseldiğinde,
Onun izini takip ettik pur-dikkat.
Geri dönerken de yanılmadı,
Mecburdu burada durdu Burak” (Özkan, 2009:308-309).*

“Begünstige Tiere

...

Halb schuechtern kommt ein Wolf sodann,

Dem Mahomet befohlen:

"Lass dieses Schaf dem armen Mann!

Dem Reichen magst du's holen."

...

Abuherriras Katze hier

Knurrt um den Herrn und schmeichelt.

Denn immer ist's ein heilig Tier,

Das der Prophet gestreichelt” (Goethe, 1988:119).

“Kismetli Hayvanlar

...

Sonra bir kurt geldi tüm çekingenliğiyle

Tabî Muhammed'in emriyle:

“Fakirin koyununu bırak,

Zenginın koyununa bak!”

...

Ebu Hureyre'nin kedisi de burada

Mırlar, kuyruk salları efendisine

Zira o kutsal bir hayvandır daima

Peygamber sırtını okşadı bir defasında” (Özkan, 2009:311).

6. HER İKİ ŞAHSİYETİN VE ESERİN MUKAYESESİ

Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.)1541-1628 yılları arasında Osmanlı Devleti döneminde yaşamış olan maneviyat sultanlarının en önde gelenlerinden veli bir şahsiyettir. Asıl adı Mahmud olmakla birlikte “*Hüdayi*” ismi ve “*Aziz*” sıfatı kendisine hocası Üftâde tarafından verilmiştir. Nesli ise Cüneyd-i Bağdadî (k.s.) üzerinden Hz. Muhammed’e (SAV) dayanmaktadır. Dolayısı ile Aziz Mahmud Hüdâyî “*Seyyid*”dir. Hz. Peygamber soyuyla olan irtibatını bir şiirinde şu şekilde dile getirmektedir: “*Ceddimi pirim sultan sensin ya Resülallah*”. Hüdâyî seksen yedi yıllık bir ömür sürmüştür.

Yaşadığı dönemde sekiz padişah hüküm sürmüştür. Bir gönül adamı olmadan önce Bursa’da kadıdır, hukukçudur, müderristir, ilim adamıdır. Üftâde’ye bağlandıktan sonra ise bir gönül adamıdır. Eserleri, sohbetleri, irşadları, vaazları ve nasihatları bulunmaktadır. Tasavvuf ve edebiyat sahalalarında parlak bir kişiliğe sahiptir. Liyakat sahibidir. Yaşamış olduğu devrin padişahlarına ve devlet adamlarına yol göstermiştir. Devlet ricalinin ve halkın gayretli, maneviyatlı, güçlü ve zinde olabilmeleri için âdeta bir manevî hekim durumundadır. Onun yamacı, kendisine koşanlar için adeta bir ferahlama, huzur ve saadet mekânı durumundadır. Dergâhı adeta bir sığınaktır. Zîra, o dönemde onun dergâhı kadar hiçbir mekân emin kılınmamıştır. Öyle ki, adeta kimsenin zarar veremeyeceği dokunulmaz bir ihtirama ve hürmete lâyık pozisyonadadır.

Aziz Mahmud Hüdâyî çok sıkı bir riyazattan geçmiştir. Kadılığı bırakmıştır. Müderrisliği bırakmıştır. Bütün malını ve mülkünü fakirlere dağıtmıştır. Muazzam bir nefis terbiyesi sınavına tabi tutulmuş ve bu sınavı başarıyla geçmiştir. Gurur, kibir ve ucub gibi kötü hasletlerden arındırılmıştır. Kadılık kaftanıyla Bursa sokaklarında ciğer satabilmiştir. Hatta, dergâhın tuvalet temizliği bile kendisine yaptırılmıştır.

Hüdâyî, girmiş olduğu bu çok sıkı riyazat döneminde kendisine mânen helâl olanlardan bile istifade etmeyi en asgariye indirerek gönül âlemini tamamen Allah’a ram etmiştir. Efendisine hediye ettiği solgun bir çiçek vesilesiyle “*Hüdayi*” ismini

almıştır. Zîra, Üftâde'nın öğrencileri bir kır gezisi esnasında hocalarına kırın en güzel çiçeklerini getirmişler; Hüdâyî ise sapı kırık, solgun bir çiçek getirmiştir. Hocasının niçin böyle yaptığının sorması üzerine, o da, çiçeklerin “Allah” zikriyle tesbihte bulduklarını söylemiş ve çiçekleri bu yüzden koparamadığını ifade etmiştir. Bu hadise üzerine kendisine “Hüdayî” ismi verilmiştir, çünkü o artık kâinattaki ilâhî esrarlara ve kudret akışlarına âşina bir duruma gelmiştir. Bu üstün ve manevî mertebeden dolayı da ismine bir “Aziz” sıfatı eklenerek Aziz Mahmud Hüdâyî diye yâd olunagelmıştır (Hüdayivakfi, 2018:1).

Johann Wolfgang von Goethe 1749-1832 yılları arasında Deha Çağı (*Sturm und Drang*) diye adlandırılan dönemini yaşamış olan bir dehadır. Yaşamış olduğu dönemde, özellikle çocukluk yıllarında Fransa'nın Almanya'yı işgal ettiği zaman dilimini yaşamıştır. Yine, yedi yıl savaşları olarak bilinen zaman dilimi de onun yaşadığı döneme tekabül etmiştir. Hatta evleri Fransız askerleri tarafından karargâh olarak da kullanılmıştır. Tarihteki önemli dönüm noktalarından olan Fransız İhtilâli de Goethe'nin yaşadığı zaman dilimi içerisinde yer almaktadır. Her iki şahsiyet de birbirlerini hiç görmemelerine, tanımamalarına rağmen her ikisinin de yaşamış olduğu dönemler itibarıyla dünyada önemli hadiselerin vuku bulduğu anlar yaşanmıştır. Yani, Osmanlı Devleti ihtişamın doruğundan yavaş yavaş gücünün zayıfladığı döneme girerken, Goethe'nin yaşamış olduğu dönem ise Fransız İhtilâli'nin vuku bulmuş olması hasebiyle dünya için dönüm noktasının olduğu dönemdir.

Goethe de tıpkı Hüdâyî gibi hukukçudur. Tıpkı Hüdâyî gibi disiplinli ve ciddi yaratılışlı bir yapıya sahiptir. Ayrıca akıl unsurunu, hayal gücü yeteneğini, anlatma zevkini ve duygularını geliştirme imkânı bularak dengeli bir çocukluk dönemi yaşamıştır. Hem Goethe, hem de Aziz Mahmud Hüdâyî çocukluklarından itibaren ilme, irfana çok yatkın olmuşlardır. Hüdâyî ilim için, o dönemin ilim merkezi olan İstanbul'a gelirken, Goethe ise babasının isteğiyle Leipzig'te hukuk öğrenimine başlamıştır. Osmanlı Türkçesinin yanında Arapça ve Farsça da bilmektedir. Goethe ise ilköğretmeni olan babasından Latince, Yunanca, İtalyanca, Fransızca ve İbranice öğrenmiştir. Dolayısıyla her iki şahsiyet de dile yatkındırlar.

Aziz Mahmud Hüdâyî medrese eğitiminin gerektirmiş olduğu tüm ilimleri öğrenirken, Goethe de Ezop'u, Homeros'u, Vergilius ve Ovidus'u tanımış, bir yandan da doğuya olan merakını *Bin Bir Gece Masalları*'yla gidermiştir. Bir yandan da Alman halk efsanelerini okumuştur. Dolayısı ile Goethe ve Hüdâyî çok okuyan ve çok öğrenen, aşırı meraklı ve merakının arkasından giden şahsiyetlerdir.

Hüdâyî, Bursa, Edirne, İstanbul, Mısır ve Şam gibi beldeleri gezip görürken, oralarda naiblik, kadılık, müderrislik ve vaizlik yapmıştır. Goethe de, Leipzig, Strasburg, Weimar, Karlsbad, İtalya, Roma, Napoli, Sicilya, Aschersleben, Harz, Venedik, Jena, İsviçre, Pymont, Göttingen, Kassel gibi beldelere hem seyahatlerde bulunmuş, hem oralarda bir yandan çeşitli araştırmalar yapmış, bir yandan da hukuk doktorasını tamamlamaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Yine, Goethe gittiği yerlerde botanik üzerine araştırmalar da yapmıştır. Alt çene kemiğini keşfetmesiyle de Goethe bir nevi kâşiftir.

Aziz Mahmud Hüdâyî cami, medrese ve dergâhla irtibatlı olup Kur'an-ı okurken, Goethe de çocukluğundan itibaren kiliseye gidip İncil'i okumuştur ve etkilenmiştir. Bu manâda ikisi de hakkaniyetli ve hakikât peşinde koşan kişiliklerdir. Aziz Mahmud Hüdâyî hukuk ilminde ilerleyip kadı olurken, Goethe de hukuk tahsili almıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî Ferhad Paşa ile birlikte İran seferine katılıp Tebriz'e giderken, Goethe de Dük Karl August'un yanında Fransa'daki mücadeleye katılmış, Mainz kuşatmasında ise gözlemci olmuştur.

Aziz Mahmud Hüdâyî sekiz padişah dönemini yaşayıp, padişahları mânen yönlendirip Osmanlı Devletinin gidişatına yön tayin ederken, Goethe devletin müşavir-i has görevine (sır kâtipliği) tayin edilmiştir. Dolayısıyla, her iki şahsiyet de devletlerinin devamlılığı açısından önemli vazifeler yürütmüşlerdir. Aziz Mahmud Hüdâyî bir velidir, Allah dostudur, Celveti Tarikatı'nın Pirîdir. Bir manâda Hz. Peygamber'in yolunun yolcusu durumundadır. Goethe ise, bir hezerfandır, herşeye karşı meraklıdır, özellikle metafiziğe olan ilgisi onu ileride önce spiritualist yapmış, daha sonra hocası Herder'in teşvikiyle İslâm'la, Kur'an'la tanışmıştır. Yapmış olduğu Kur'an okumaları neticesinde, Doğu'ya ve Doğu Edebiyatı'na merak sarmış, Hafız'ı okumuştur. Bunun neticesinde, Hz. Muhammed'i (SAV) övücü Mahomet Gesang (*Muhammed'in Nağmesi*) gazelini yazmıştır. Bu vesile ile Arapçayı

öğrenmiş ve Kur'an-ı Kerim'den bazı sûreleri ve ayetleri bizzat kendi el yazısıyla yazmıştır. Yani, Goethe tasavvufa meyletmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî devlet hizmetini Bursa kadısı olarak devam ettirirken, Goethe Weimar'da devlet hizmetine girmiş, Dük Karl August ile Berlin'e, Postdam'a, İsviçre'ye diplomatik seyahatlerde bulunmuştur. Goethe, savaş ve yol inşaatı komisyonun yönetimini üstlenmiş, başdenetçiliğe tayin edilmiş; Dükalığın bilim ve sanat kurumları yüksek yönetimini yüklenmiş ve Jena'da doğa bilimleri enstitüleri yöneticiliği ile görevlendirilmiştir. Yine, Jena'da tüm bilim ve sanat kurumları baş denetçiliğine ve devlet bakanlığına tayin edilmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî yapmış olduğu evliliklerle Osmanlı sarayına dolaylı olarak girerken, Goethe'nin de pek çok kadınla münasebeti olmuştur. Hüdâyî'nin yetişmiş olduğu çevreler daha ziyade cami, medrese, tekke, ilim meclisleri ve saray muhitleridir. Goethe ise, Frankfurt çevresinde yetişmiş, Susanna Katherina von Klettenberg isimli bir kadın vesilesiyle dinî ve mistik eserlere merak sarmış, Herder'den etkilenmiş, Friedrich von Schiller ile dostluk yapmış, Jena ve Weimar muhitlerinden çok etkilenmiştir. Her ikisi de ilim meraklısıdır.

Aziz Mahmud Hüdâyî Muhittin Üftâde'ye intisap ederek kendisine bir manevî yol tayin ederken, Goethe de Herder'in teşvikiyle Kur'an-ı Kerim okumalarına yönelmiştir. Hüdâyî, ledün ilmine sahipken, Goethe dâhiyane bir akla sahiptir. Hüdâyî, evrensel bir dinin mensubu iken, Goethe inancında evrenseldir. Hüdâyî, zahirî ilimlerin yanında, manevî ilimlerde ve rüya ilminde keşif ve keramet sahibidir. Goethe tabiat bilimlerinde, botanikte, renk ilminde, tıpta daha araştırmacı bir meraka sahiptir. Her iki şahsiyet de şiir, edebiyat, musıkî dallarına oldukça vakıftırlar. Goethe, antik kültür anlayışından hareketle Weimar Klasizmine yön tayin ederken, Aziz Mahmud Hüdâyî İslâm kültüründen hareketle, devrin ulemâsına etki etmiştir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin manevî etki alanı pek geniştir. Çok insan yetiştirmiştir. Goethe ise, Alman edebiyatçıları ve Dünya edebiyatçıları tarafından gerek ilmi yetkinliği açısından, gerek edebi şahsiyeti açısından ve gerekse evrenselliği açısından takip edile gelen örnek bir şahsiyettir.

Hüdâyî, Müslüman Türk coğrafyasını manevî olarak etkilerken, Goethe de Alman muhitlerini ve kendisinden sonra gelen edebiyatçıları etkileyen bir şahsiyet

durumundadır. O, Alman ulusal kimliğiyle Alman Kraliyetinde taçlandırılırken, Aziz Mahmud Hüdâyî de padişahların nezinde mânen taçlandırılmıştır. Goethe, bugüne kadarki en önemli Alman Edebiyatçısı olarak kabul görürken, Aziz Mahmud Hüdâyî de manevî etkisi bugün dahi devam eden büyük bir sufidir. Ayrıca müntesiplerine olan duası da kıyamete kadar müstecap olarak görülmektedir. Her iki şahsiyet de temkin ehlidir.

Hz. Yusuf'un (AS) rüya tabiri ilminden son derece nasibdar olan Hüdâyî'nin bu yönüyle cihan sultanlarını yönlendirmesi ve tâbirlerdeki isabeti, onun liyâkat ve selâhiyetinin bir nişanesidir. Goethe ise, Doğu-Batı Divanı'nda Hz. Yusuf'u (AS) ve Züleyha'yı yazmış olduğu şiirleriyle övmektedir.

Her iki şahsiyeti edebiyat açısından değerlendirdiğimizde, Hüdâyî Yunus Emre'nin takip ettiği yoldan giderek, gönülleri maneviyat ile yoğurmuştur. Şiirlerinde irşad edici ve ıslahatçı bir metod takip etmiştir. Hüdâyî bir teorisyen, âlim ve bir eğitmen olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zühdi halk edebiyatını geliştirerek, tekke edebiyatının oluşmasında önemli bir yere de sahiptir. Şiirlerinde kafiyeden ziyade, manâyı ön plana çıkartmıştır. Her ne kadar vahdet-i vücud düşüncesini dile getirirse de, dinin zahirine ters düşecek ifadelere yer bırakmamıştır. Amacı, masıvayı değil de, Allah arzusunu ön planda tutmaktır.

Şiirlerinde vermiş olduğu bilgiler ve ahlâkî öğütler dünyanın hakîki yönüyle tanıtılması istikametindedir. İnsanın dünyaya değil, bilakis fizik ötesi âleme gönül vermekle isabetli bir iş yapmış olacağı düşüncesini benimsemiştir. Halk edebiyatı tarzındaki şiirlerinde aynı zamanda Ahmet Yesevî üslûbunu da kullanmıştır. Aruz kalıpları içerisinde şiirlerini büyük bir üslûpla ifade ederken, manâyı kaybetmemek için, gerektiğinde kafiyeye ve vezni terketmiştir. Şiirleri fikirlerini yansıtmaktan öte, ahlâkî ve dinî içeriklidir, didaktikdir. Şiirleri bestelenip dergâhlarda okunmuş ve okunmaya devam etmektedir. Bu yönüyle musikîşinastır. Na'atları ve ilâhîleri tevhid içeriklidir. Yine şiirlerinde Allah sevgisini ve peygamber sevgisini, aşk-ı ilâhîyi ileri derecede işlemektedir. Edebiyat onun için bir vasıta olmakla birlikte, şiirlerinde sanat endişesi taşımamaktadır. Şiirlerinde itidal de görülmektedir. Şiirin estetiği için ifade etmek istediği şeyden asla ödün vermemekle birlikte, zarif nüktelerle de kendisini sevdirmiştir.

Özellikle, Allah'a ve Peygamber'e duymuş olduğu derin muhabbet ve aşkı, muhataplarını derin bir tefekküre davet edici niteliktedir.

Johann Wolfgang von Goethe ise, edebî şahsiyet olarak edebiyatın neredeyse tüm alanlarını bünyesinde barındıran şiir, nesir, dram ve tiyatro alanlarının da dışında, botanik, anatomi, dil, renk kuramı, teoloji, musıkî, resim, felsefe, siyaset, sosyoloji, filoloji, tabiat bilimleri, hukuk gibi pek çok ilmî alanda kendisini geliştirmiş tam bir hezerfandır.

O, bugüne kadarki en önemli Alman edebiyatçısı olarak kabul görmüş ve eserleri ile de dünya edebiyatında zirve teşkil etmiş bir kişiliktir. Maddi hiçbir sıkıntı çekmemiştir. Araştırmacı ve geniş bir bilgi birikimine sahip bir kişiliktir. Güçlü, azimli ve etkileyicidir. Babası gibi disiplinli, ciddî ve akıllıdır. Tıpkı, annesi gibi hayâl gücü pek kuvvetlidir. Aynı zamanda, yazma ve anlatma zevkine de sahiptir. Duygulu ve dengeli bir bütünlüğü vardır. Çok özel ve kapsamlı bir eğitimden geçmiştir.

Pek çok dil bilmektedir. Bu demektir ki, Goethe diğer kültürlerle çok açıktır. Çello ve piyano gibi enstürmanları çalabilmektedir. Sportif bir kişiliktir. Zîra binicilik, eskrim ve dansı daha çocukken öğrenmiştir. Asil bir sınıfa mensuptur. Güzel sanatlara çok düşkündür. İncil'i erken yaşlarda okumuştur ve iki bin ciltten oluşan bir kütüphane sahibidir.

Goethe, kılık-kıyafet ve görgü kuralları konusunda çok şık bir hayat tarzına alışıktır. Sanat anlayışı ve kabiliyeti çok yüksektir. Antik dönemin bakır sanatına, oymacılık ve gravür tekniklerine pek meraklıdır. Özgürlüğün tadını sonuna kadar yaşayan birisidir. Maceracı ve aşk meraklısıdır. Duygusaldır, özgürdür ve coşkuludur. Mistik tarza çok yatkındır. Bu yüzden dindarlık düşüncesiyle yakından ilgilenmiştir. Halk edebiyatıyla da yakından teması olmuştur. Organik doğaya düşkün birisidir. Sık sık âşık olmak onun en önemli özelliklerindedir. Gotik mimari meraklısıdır. Hayal gücü muhteşem olan Goethe, kendi ruhunun yaratıcısı pozisyonundadır.

Düşünceleri çok asilcedir ve tam bir karakter adamdır. Hatta, ifade ve düşünce tarzlarında kendi canını bile sıkacak farklılıklara sahiptir. Çocuklara ve bayanlara karşı davranış tarzı takdire şayandır. Hayranlık uyandıran çok tesirli bir

kişiliktir. Bütün hal ve hareketlerinde tamamıyla kendisine özgü bir prototiptir. Zorluklara hiçbir zaman aldırmamıştır. Melankoliktir. Şiirlerinde tabiatın coşkun duygularını ve övgüyü kullanmıştır. Belirli kalıplardan hep uzak kalmıştır. Manzumeleri serbest vezinli ve ses ahengine sahiptir. Bu şekildeki manzumeleri dünya edebiyatına kazandıran Goethe'dir.

Goethe siyasetle de yakından ilgilenmiştir. Dük Karl August'un danışmanlığını yapmıştır. Josef von Hammer'ın Kur'an çevirilerini mütemadiyen okuyan Goethe, döneminde İslamiyet'e olumlu yaklaşan ilk edebiyatçı olması açısından da çok saygıdeğerdir.

Goethe, kendi işinin delisidir. Asil bir sınıfa mensup olmasına rağmen, aristokrasiye çok direnmiştir. Maliye bakanı olarak çalıştığı dönemde tüm resmi harcamaları sınırlandırmış, devletin mali durumunun düzeltilmesini sağlamıştır. Yenilikçidir, özgürlüktür. Yapmış olduğu resmî faaliyetlerin yanında, resmî mükâfatlar da almıştır. Aristokrasiye direnmesine rağmen aristokrat ünvanına lâyık görülmüştür. Edebi açıdan antik çağdaki mitolojik kahramanlara düşkündür. Rönesans ve antik yapı-sanat çalışmalarına hayrandır. Düzyazı ve kafiye tarzındaki çalışmalarının yanında, tiyatro eserleri de mevcuttur.

Goethe, Fransız Devrimini desteklememiştir. Hep yenilikçi düşünce tarzından yana olmuş ve güç aşırılıklarından hep nefret etmiştir. Tam bir adalet ve barış adamıdır. Antik dönemin erotik edebiyat formundaki erotik şiir derlemesi de mevcuttur. Mizahi şiirleri de olan Goethe, altı vezin ölçümlü dize şeklindeki Reineke Fuchs destanını da düzenlemiştir. Bir tarih profesörü olan Friedrich von Schiller ile dostlukları pek meşhurdur. Her iki şahsiyet, karakter ve çalışma tarzlarıyla birbirlerinden çok etkilenmiş ve yoğun bir işbirliği içerisine girmiştir. Her iki yazar da birbirlerinin eserlerindeki canlı teorik ve pratik kısımlardan faydalanmışlardır. Goethe'nin epik şiir şeklindeki eseri ve baladları da mevcuttur.

Goethe, kendisinden önceki şairlerin geliştirip lirik olgunluğa ulaştırmış oldukları bir Almanca ile şiirler yazarak, kendisinden önceki şairleri aşmayı başarmıştır. Bu yönüyle de evrenselliğe yükselmiştir. Okura doğrudan hitap etmiştir. Goethe'de aşk, ilkbahar, sonbahar ve ayışığı gibi konular kendine özgü bir canlılık kazanarak, Alman dilinde yumuşak bir tarz oluşmasına sebep olmuştur. O, şiirde

sentezi de sevmektedir. Tabiat şiirleri, övgü şiirleri ve baladlarında bunu yapmıştır. Böylelikle yepyeni bir dil ortaya çıkartmıştır.

Cümlelerdeki yapıları ve noktalamayı geleneksel çizgiden ayırarak müşahhas konuları canlandırmış, alışılmamış türde benzerlikler kurarak yeni yeni kelimeler ortaya çıkarmıştır. Alman şiirine ferdilik kazandıran ilk şairdir. Günce ve mektuplarında kendi ruh dünyasındaki dönüşümlerden de sıkça bahsetmiş, tabiatla ilgilenirken maneviyatla ilişki kurmuş, kâinatın sırrını madde-ruh bağlantısı şeklinde ortaya koyma maksadını gütmüştür. Ona göre hayat madde ve biçim birlikteliği içerisinde. Bunlar onu kâinatın büyüklüğündeki ahenk ve büyük ruha saygı duymaya yöneltmiştir.

Goethe, tabiatın dini yorumlarla ifade edilmesi tarzına karşıdır. O, her şeyin kendi kendinin amacı olduğu hakikati ile hareket etmiştir. Goethe tam bir dil ustasıdır. Bazen eserlerindeki ilişkiler çapraşık olabilmektedir. Böylelikle o bir kimya formülü üzerinden de okuyucuya mesaj verebilmektedir¹

Aziz Mahmud Hüdâyî irşad ve terbiye vazifesini şiirleriyle devam ettirmiş bir şahsiyettir. Her ne kadar Bayramiyye tarikatının bir devamı niteliğinde de olsa müstakil bir tarikat haline gelmiş olan Celveti tarikatının öncüsüdür (Yılmaz, 2009: 298). Müderrisliğini Bursa’da Ferhadiye Medresesi’nde yapmıştır (Yılmaz, 2008:1). Âlimdir, şairdir, mutasavvıftır. Hakikat ilminin kâşifidir. Ledün ilmine sahiptir. Hadis ve tefsir ilminin nakledicisi durumundadır. Abid, zahid ve kâmil bir mürşiddir. Hz Muhammed’in (SAV) sırlarının mirasçısıdır (Kayaokay, 2017:41-48). Birkaç kez evlenmiştir (Yılmaz, 2008:2).

Hüdâyî ve Goethe, her ikisi de uzun yaşamıştır. Her ikisi de seksenli yaşlardan sonra vefat etmişlerdir. Hüdâyî seksensekiz yaşında, Goethe ise seksen üç yaşında vefat etmiştir.

¹ Karşılaştırmayla ilgili ayrıca bu kaynaklara da bakılabilir. Hüdâyî vakfî, 2018:1-15; Yüceer, 2005:133-134; Özervarlı, 2005:115; Gençoğlan, 2010: 32; Yılmaz, 1990:90-95; Yılmaz, 2008:8; Zülfikar, 2005:438; Ertan, 2005:449-462; Tavukçu, 2003: 284; Wikipedia, 2018:1-17; Aytaç, 1992:134-169; Aytaç, 1982: 9-13; Aytaç, 2010: 22-25).

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ilâhî aşka kapılmasının en önemli unsuru, tezimizin daha önce yukarıda işlediğimiz Hüdâî kısmında, onun görmüş olduğu bir davadır. Bu davanın neticesinde ilâhî aşkın rüzgârına kapılmış ve Üftâde'ye intisap etmiştir. Goethe ise, tabiat araştırmaları ve Susanna Katharina von Klettenberg adında dindar bir bayanla tanışması sonucu dine, mistiğe ilgisi artmıştır. Hele Herder'le tanıştıktan sonra Kur'an-ın Hammer tercümelerini okuması, bir yandan da Hafız Divanı'na olan merakı, Goethe'yi ilâhî aşk duygusuna yöneltmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân'ı tasavvufî hikmet ve nasihatları içeren Ahmet Yesevî tarzı bir dîvândır. İfade bakımından ise Hüdâyî Yunusca bir dil kullanmıştır. Bu söyleyiş tarzları çok güçlü, coşkulu olmamakla birlikte hikmet ve sır doludur (Yılmaz, 1990:115). Dîvân, Hüdâyî'nin eserleri içinde en çok okunanıdır. Eserin yurtdışı dâhil olmakla beraber, pek çok nüshası bulunmaktadır. Eser, Müslüman Türk muhitlerinde pek çok rağbet görmektedir. Yine eser ölü gönülleri diriltici bir nefes hükmü taşımaktadır. Dîvânda 234 ilâhî Türkçe olarak, 4 şiir de Arapça olarak yer almıştır. Şiirlerde aruz ve hece birlikte kullanılmış, gazel, koşma, kıt'a ve müfreden oluşan bu şiirler genel itibarıyla ilâhî formundadır. Şiirler ilâhî aşk ve irfana davet edici, züht ve marifet makamlarını telkin edici muhteva arzemektedir. Hüdâyî, şiirlerinde vahdet-i vücud hakkında temkinli davranmaktadır (Tatçı-Yıldız, 2005:7-24).

Molla Murad (1788-1848), Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kişisel özelliğini "Hüdâyîdir" redifli bir kasidesinde övmektedir. Bu kasideye göre Hüdâyî Hz. Ali (RA) neslinden meşhur, şerefli ve kâmil bir insandır. Hakikat burcunun güneşidir. Bu dünyada dengi yoktur ve Allah'tan gelen bir pirdir. Hüdâyî, gizli yolun gizli sultanıdır. Kalbi, Ebu Hanife'nin müstesna ilmiyle doludur. Allah ilminin gizli pınarı onda mevcuttur. Onun kapısına gelenler, ondakileri bildikleri için gelirler. Onun kapısı padişahların kapısıdır. Hz. Hızır bile o zikrederken nur gibi kapıdan girmiş ve ayakta beklemek istemiştir. Ancak, Hüdâyî onu oturtmuştur. Onun diz üstü oturması bile sırdır. Onun eserlerini ancak ilim yolunda ilerleyenler yazıp okuyabilirler. Düşünceleri, âşıkları şevklendirir. Zîra o aşkın ve şevkin aslı ve kamıdır. O yalnız padişahlara değil, herkese feyz vermiştir. O, herkese yardım eder.

Hüdâyî sırların mirasçısıdır. Onun kapısında nice büyükler şaşka kalmış ve susmaya mecbur olmuşlardır. Şeyhülislam bile onun yanında ebced'i okuyan bir çocuk gibi kalmıştır. Hüdâyî sıkı bir riyazetle dünyevî şeyleri bırakarak nefisini ayaklar altına almış, mal ve mülkünü fakirlere dağıtmış, memuriyeti bırakıp bir lokma bir hırka ile derviş olmuştur. O bir incidir ve çok vakarlıdır. Dervişliğin kaf dağıdır. Dünyanın resmi muamelelerine kayıtsızdır. Onlara aldanmaz. Teferruatın bağından kurtulmuştur.

Manevî nefesi öyle zevklidir ki, eğlencenin sembolü olan Cemşid bile onun nefesiyle hased ve gıptaya düşer. O tam bir yol göstericidir. Halkı 40 yıl Allah yoluna davet etmiştir. İhtiyacı olanların çaresidir. Dertler onda deva bulur. Fütûhatın büyük iskelesidir. Makam ve mevkî onun yanında bir hiçtir. Yüzlerce saltanat ve mertebeler, makamlar onun bir himmetinin dalgasında yer bulur. Tacı tahtı olmamasına rağmen padişahlar ona muhtaç kalmışlardır. Padişahlar onun ayağını öpmeden tahtlarına oturmamışlar ve ona hizmet etmeye yetişememişlerdir, zîra kapısındaki gariplerden dolayı padişahlara sıra gelmez (Kayaokay, 2017:40-56).

Hüdâyî, Dîvân-ı İlâhîyat'ında Allah'ı (CC) şu şekilde telâkki etmektedir:

“Bütün hamdler Allah'adır. O, Rahman ve Rahimdir, din gününün sahibidir”. “De ki: O Allah birdir, Allah sameddir. O doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur”. “Hiçbir şey O'nun gibisi değildir”. “O'nun zatından başka her şey yok olacaktır”. “O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi bilendir”. “Allah, ancak bir tek Allah'tır”. “O, her an bir iştedir”. “O gökleri ve yeri hak ile yaratandır. Ol dediği gün her şey olur. O'nun sözü gerçektir...”. “Allah, onların söylediklerinden münezzehtir, son derece yüce ve uludur”. “Allah göklerin ve yerin nurudur...”. “Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da bir kazık yapmadık mı?”. “Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır”. “Öyleyse O'na ibadet edin, işte dosdoğru yol budur”. “Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola ileticek yoktur”. “...Sen dilediğini aziz eder, dilediğini zelil edersin”. “Doğrusu benim planım çok sağlamdır”. “Allah plan yapanların en hayırlısıdır”. “Deki: Ey kendi aleyhlerinde haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin”. “Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız”. “Şayet yeryüzündeki

ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa yine Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez” (Akpınar, 2005: 4-39).

Aziz Mahmud Hüdâyî, dîvânında ‘Allah’ kavramını yalvarma, sığınma ve arz etme makamı olarak ifade etmiştir. Aynı zamanda ‘Allah’ şükredilmesi, övülmesi ve kendisinden yardım istenilmesi gereken bir makamdır. Yine “*Rabbena*” ve “*Meded*” ifadeleriyle de ‘Allah’, bir şükür, bir yalvarma ve yardım isteme makamı olarak görülmüştür. “*Hak*” kelimesi de dîvânda kullanılan kelimelerdendir ve Allah’ın isimlerindedir. “*Hakk*” gerçek hakikattir ve bunun tersi ise bâtıldır. Dîvânda “*Mevla*”, “*ihsan*”, “*kerem*” ve “*inayet*” kavramları da bulunmaktadır. Mevla, “Allah” kavramı karşılığında kullanılırken, “*ihsan*” kelimesi Allah’ın kuluna yapacağı iyilik ve yardım gibi manâlarda kullanılmıştır. “*Kerem*” kavramı ise, maddi ve manevî lütuflarda bulunan ve karşılıksız yardım eden anlamında ifade edilmiştir (Akçay, 2005:478-483).

Hüdayî’nin divandaki şiirlerinde dikkat çekici hususlardan bazıları da onun her daim Allah’a karşı samimi olmasıdır. O, Allah’a daha samimi olan *rab* manasına gelecek şekilde *efendi* diye de seslenmiştir. Aynı zamanda ayet ve hadislerden yaptığı iktibasları da şiirlerinde kullanmıştır (Tavukçu, 2003:279-282).

Aziz Mahmud Hüdayî dîvândaki şiirlerinde Allah’ın gönülden gelen duygularla anılması gerektiğini, gösteriş ve art niyetten arınmış bir anmanın gerekli olduğunu dile getirmiştir. Allah’a şükretmek gerektiğini hatırlatmış, O’nun vermiş olduğu nimetlere dikkat çekmiş, O’ndan yardım gelince de, kulun Allah’a vasıl olduğunu söylemiştir. Kuluna yardım edip onun yollarını açan sadece Allah’tır. Kul talep ettiği müddetçe Allah’a erer ve gönlü safaya kavuşur. Hüdâyî’ye göre karanlıklardan kurtulmanın tek yolu Allah’ı anma neticesinde elde edilir. O’na yalvarmak rahmete ulaşmanın yoludur. O’nun keremini, ihsanını, cömertliğini, lütfunu ümit edenler, gaflet perdelerinden kurtulup Allah’a dönerlerse, kurtuluşları gerçekleşecektir. Şiirlerde hep bir Allah’a yönelişe, O’ndan yardım istemeye, O’nu aramaya bir çağrı vardır. Hüdâyî, mü’minlerin Allah’ı cennette göreceği inancını kabul etmektedir. Her halükârda Allah’ın güzel isimlerini anmaktadır (Yüceer, 2005 142-160)).

Hüdâyî'nin Hz. Peygamber'le (SAV) ile ilgili ifadeleri de şu şekildedir: "Doğrusu sen yüce bir ahlak üzeresin". "Ey peygamber, Biz seni, Allah'ın izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil gönderdik". "Gecenin bir kısmında kalkarak, sanamahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl. Böylece Rabbinin seni övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin". "Bir gece kulunu, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah ne yücedir! Elbette O, işiten ve görendir". "Sonra kuluna vahyettiğini vahyetti". "Sonra yaklaştı, daha da yaklaştı. O kadar ki iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu". "Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü" (Akpınar, 2005:40-42).

Aziz Mahmud Hüdâyî, dîvândaki şiirlerinde Hz. Muhammed'in (SAV) beşerî yönünü, ahlâkını, sahip olduğu üstün meziyetleri ele alırken, O'nun peygamberlik yönünü ön plana çıkarmak suretiyle de O'nun sünnetine uymanın önemine dikkat çekmiştir. Hüdâyî, dîvânında Peygamberimizin en meşhur isimlerini "Ahmed", "Muhammed", "Mustafâ", "Muhammed Mustafâ", "Muhammedü'l-Mustafâ", "Mustafâ Muhtar" şeklinde kullanmıştır. O'nun en güzel ahlâkın sahibi olduğunu dile getirmiştir. Hz.Peygamberi "sevgili", "Allah'ın sevgilisi", "Hak'ın sevgilisi", "Medine'nin sevgilisi" ifadeleriyle dile getirmiştir. Hz. Muhammed (SAV) bütün yaratılmışların en hayırlısıdır ve O'nun gelişiyle hem sıradan insanlar, hem de seçkinler de şeref bulmuşlardır. O en övüldür, kâinatın övücüdür, peygamberlerin övücüdür. Peygamberlik müessesesinin de övücüdür. Dünya ve ahiret varlığının en değerlisidir, iki cihanın sultanıdır. O, karanlıkları aydınlatan bir ay, sabah vakti doğup dünyayı aydınlatan bir güneş, Allah'ın gül bahçesinin gülüdür. O, Hz. Âdem'le (AS) başlayan peygamberlik halkasının son halkasıdır ve kendisinden sonra peygamber gelmeyecektir. O, kitap verilen peygamberlerdendir, Resûlu'llahtır O,Nebiyu'llahtır ve son peygamber Hâtem-i Enbiyâdır. O, imâm-ı enbiyâ ve enbiyânın serveridir. O, bütün resullerin başı/sadr-ı cemi'mürselîn, peygamberlik müessesesinin mücevheridir/gevher-i kân-ı risâlettir. O'nun sünnetine bağlanmak kurtuluş sebebidir. Ancak, O'nun sünnetine uyularak hakikat yoluna girilebilir ve vahdet sarayına ulaşılır. O, iyiliğin, cömertliğin simgesidir, günahkârlara şefaattir. O, mürşid-i pirdir. O, bütün velilerin zirvesi ve Allah'ın (CC) seçkin kullarının başıdır. Hakikat sırlarına sahip bir hazinedir, bir hakikat mahzenidir, Allah'ın (CC)

sırlarının tecelli ettiği bir aynadır. Allah'ın (CC) temiz ruhu, Fâtîha Sûresi'nin ve Allah'ın zatının ayn ve ilim mertebelerindeki yedi çeşit zuhurunun sırrıdır. O (SAV), şahid-i leyl-i isra, sahib-i tâc u mi'râc, hâdi-i ehl-i yakîn, câmi cümle esmâ, küntü kenz sırrının miftahı ve li me'allah kasrının mihmanıdır (Zülfikar, 2005:438-446).

Hüdâyî, dîvândaki bazı şiirlerinde kâinatın nurundan yaratıldığı Hz. Muhammed'e (SAV) olan medh ü senasını ve tam teveccühünü ilan etmiştir. O'na geda olmanın ve bunu mütemâdiyem dillendirmenin mertebeler üstü bir merteye ve pek yüksek bir pâyenin kabûlü olduğu düşüncesini dile getirmiştir. O (SAV), yıldızların ışık kaynağı ve nur membaıdır, güneşler güneşidir (Yılmaz, 2008: 6).

Hüdâyî'ye göre Hz. Muhammed (SAV) varlık ağacının tohumudur. Arş, kürsî, levh-ü mahfuz kalem, O'ndan (SAV) sonra gelmektedir. O (SAV), kâinat için olmazsa olmazdır, asıldır. Arş, ferş ve aralarında olanlar, O'ndan (SAV) yaratılmıştır. Böylelikle O (SAV), hakîki âdem ve hakîki insandır, yani hakikatü'l-muhammediye'dir. O (SAV), sûreta insan şeklinde görülse de, aslı Hakk'tandır. Allah'ın (CC) nurundandır. Hz. Adam'den (as) önce yaratılmıştır. Allah (cc) katında en sevgili ve en değerlidir. Bütün varlıklar, nurlar ve nebiler O'nun (SAV) gerçeğinin tafsil ve beyan için yaratılmıştır. O (SAV), insanlığın manevî babasıdır. O'nun (SAV), zuhuruyla âlemler tamamlanmış ve âlemlerin yaratılmış olmasındaki gâye ortaya çıkmıştır.

O (SAV), tüm ruhların babasıdır, ebu'l-ervahtır. Hüdâyî, O'nu (SAV) "*Küntü kenz esrârının miftâhı*," "*Mazhar-ı tâmm-ı Hudâ*", "*Arş-ı a'zâmın cilve-gâhı*", "*Sidrenin seyrine doyamadığı zât*", "*Hâkikat bağının serv-i bülendi*", "*Gevher-i kân-ı risâlet*", "*Bedr-i dücâ*", "*Şems-i dûha*", "*Verd-i gülestân-ı Hudâ*", "*Hakk'ın Habibî Mustafâ*", "*Mahbûb-ı Hakk*", "*Hayru'l-beşer*", ve "*İki cihan sultânı*" diyerek anmıştır. O'nun (SAV) özünü anlamayan kimse, yaradılış sırrına ulaşamamaktadır. O (SAV), insanlık mefhumunun ilk örneği ve madde âlemiyle gerçekleşen ilk ilâhî irtibattır. Bütün oluşumlar ve âlem, bu kozmik insandan zuhur etmiştir. Hz. Muhammed'ten (SAV) sonra ilâhî nur insan-ı kâmillerde tecelli etmiştir. O'nun(sav) batınî ve zahirî varlığı insanlığa şifa ve dermandır (Özköse, 2005:233-237).

Hüdâyî'nin ifadesiyle yine, Hz. Muhammed (SAV) en güzel ruhla ve en güzel sûretle yaratılmıştır. Mübârek başı hidayetden, mübârek boynu tevazudan, mübârek gözleri hayâdan, mübârek yüzleri yakîndendir. Mübârek yanağı muhabbetten, mübârek lisanı sıdktan, mübârek ağızı sabırdan yaratılmıştır. Mübârek göğsü nasihatten, mübârek karnı zühttendir. Kalb-i şerifleri verâdandır. Mübârek dizleri havftan, mübârek ayakları istikamettendir (Aksu, 2009:83).

Aşka düşen kişi, bu sevdadan dolayı nasıl yanıp tutuşuyorsa, Allah'ı (CC) görmek isteyenler de, haşır zamanına kadar bu sevdadan ayrılmayacaklardır. İnsanda aşk sevdası varsa, elbette bunun bir dışa vurumu da olacaktır. Bu sevdayı gizlemek de mümkün değildir. Nitekim Aziz Mahmud Hüdâyî de kendisini gizleyememiştir. Allah'a (CC) duyduğu özlemine, aşkını, sevdasını dile getirmiştir. O, Allah'a yalvararak, aşk cazibesinin kişiyi Allah'a (CC) doğru çekmesini istemiştir. Ona göre aşk, Allah'a (CC) uzanan, kopmayan bir ip olmalıdır. Ancak, Hüdâyî'nin beklediği aşkın zirvesi görünmemektedir. O, aşğın maksadını tespit etmiş, isteğinin çok ileri düzeyde olduğu sonucuna varmıştır. O, Allah'ın (CC) 'ol' emriyle Anka'nın bölgesinde ele geçirilebilmesi mümkün olanı istemektedir. Ona göre arifin ruhu bunu elde edebilmektedir. O, gönlüne hitapla hakkın temiz nurunu şuhut etmesini istemektedir. Bu dünyada bunu görmeyenlerin de, ahirette kör olacağını belirtmiştir. İnsan şâyet sâdıksa, isteği ancak Allah (CC) olur ve o artık bir başkasıyla ilgilenemez olur ve mütemadiyen sır âleminde dolaşır durur.

Hüdâyî, tüm perdeleri geçip vasıl olmanın gerçekleşmesini istemektedir. Elinden tutulup kaldırılma talebi içerisinde. Şayet Allah (CC) kerem etmezse, her hangi bir ilerlemenin de mümkün olamayacağının da itirafı içerisinde. Allah'ın (CC) fiil ve sıfatlarının keşf olmasını, zâtının nurunun tecelli etmesini ve bâkî olan hayatı bulmanın gerçekleşmesini dilemektedir. Şayet, bu dilek Allah (CC) tarafından kabul görürse, kulun her hâli tevhid olmaktadır. Hüdâyî, Allah'ın (CC) cemâline ermekle kendisi için bir bayram olacağını dile getirmektedir. Bu büyük muammanın açılmasını ve bu büyük zevke ermeyi dilemektedir.

Hüdayi, şiirlerinde Allah'ı (CC) kendisinde denk bulunmayan vahid, ferd, samed özellikleriyle anmaktadır. Bütün perdelerin karanlık ve nurlu kısımlarını ayırmaktadır. Allah'ın (CC) kapılarının kendisine açılmasını, Allah'ın yüzünün

perdelerinin kalkmasını dilemektedir. Hüdâyî dertli ve avâredir, çâresizdir. Allah'tan (CC) mütemâdiyen yardım talep etmektedir. Allah'ın (CC) kendisine temiz bir sevgi talep etmesini istemektedir. Günahların kalbinden gitmesini istemektedir. Şayet Allah (CC) tecelli ederse gönlü teselli bulacaktır. O, Allah'ın (CC) cemâlinin tecellisinin arzusu içerisinde yanıp kavrulmaktadır. Visal ile teselli olmak istemekte ve bayram yapmak istemektedir. O, Allah'ın (CC) cemâlinin vasıflarını işittiğinden dolayı, gönlünü başka şeylerle eylendirememektedir. Gönlü sadece Allah'ı (CC) istemektedir. Şaşkındır, çok özel bir sevda içerisinde. Allah'tan (CC) başka hiçbir şey düşünmemektedir. Allah'ın (CC) özlemiyle gönlü bitap düşmüştür. Şayet Hüdâyî Allah'a (CC) kavuşamazsa, dünya ve ahiret kendisi için bir kuru sevdadan ibaret kalacaktır.

Onun sermayesi Allah'a (CC) yakınlıktır. Bunun için de canın terk edilmesi zarurettir. Ancak o şekilde sevgilinin huzuruna varılabilmektedir. Arzu edilen yolda ilerlemek ise çok zordur. Öncelikle yolu bilmek lazım gelmektedir. Bunun için de edep, erkân bilmek ve doğru bir kul olmak gerekmektedir. Şayet Allah lütfederse, ancak o şekilde benliğinden uzaklaşarak nura kavuşacaktır. Hüdâyî bu nurun gelmesini ve gönlüne nida olunmasını arzulamaktadır (Yüceer, 2005:161-163).

Hüdâyî, aşkı din olarak kabul etme hususunda da belirgin bir beyanda bulunmamıştır. Ancak, o aşkı dinin bir emri olarak nitelerken de onu dinin tamamlayıcı bir unsuru olduğunu da ifade etmiştir. Anadolu âşıklarına ilgisiz kalmamış, aşk konusundan hiçbir zaman uzak durmamış, platonik aşka ise katıyken iltifat etmemiştir (Ertan, 2005:456). Hüdâyî, şiirlerinde dîvân edebiyatının unsurları olan gül, bülbül, tâvus, mihr, zerre, Vâmık ile Azrâ, Leylâ ile Mucnun, Ferhâd ile Şirin, bâde, sahbâ, bezm kavramlarını şiirlerinde kullanarak Allah'a (CC) duyduğu derin aşkı ifade etmiştir (Tavukçu, 2003:283).

Hüdâyî dost olarak yalnızca Allah'ı (CC) görmüştür. O'nun aşkı ve sevdası içerisinde. O'nun (CC) dostluğu sayesinde kötülüklerden ve cehennem ateşinden korunacağına inanmaktadır. Gece gündüz Allah'a (CC) kavuşmak için O'nun aşkıyla yanmaktadır. Hüdâyî'ye göre sevgilinin yüzü cennet mâhiyetindedir. Bu amaca ulaşmak için ise bütün mihnetlere katlanmak gerekmektedir. Dünyanın cazibesine

aldanmadan hakikat denizine dalmamak gerektiği tavsiyesinde de bulunmaktadır (Güneş, 2005:427-429).

Goethe'nin Dîvânı'nda ise, onun Allahı tefekkürü, peygamberi tefekkürü ve ilâhî aşkı dile getirişi de enteresandır. O, Allah (CC) ile zihnî ve kalbî bir ilişki içerisindedir ve bu ilişkiyi de sürekli geliştirmek istemektedir. Dîvânı'na hicret şiiiriyle başlayan Goethe, içinde bulunmuş olduğu zamanın şartlarından dolayı âdetâ Allah'a hicret etme zorunluğuyla işe başlamanın gerektiği düşüncesindedir. Zîra, insan ancak O'ndan (CC) gelen bir ilâhî emirle hareket edebilir. Hicret doğuda olmuştur. Allah (CC) da yalnızca doğuda tecelli ederek insana hitap etmiştir. Ona göre '*Doğu*' olabildiğince bir iman mefkûresidir. Goethe'ye göre, Allah nasıl ki doğuda insana tecelli etmişse, yine Goethe'ye de burada tecelli edecektir. O, bunun beklentisi içerisindedir. Goethe, doğuya, yani Allah'a olan hicreti bir kaçış değil de bir saadet olarak görmüş ve böylelikle onun düşünce, kültür ve sanat dünyasında açılımlar olmuştur.

Goethe o yıllarda ateizm ve skeptisizme karşı bir savunma yapma ihtiyacı hissetmektedir. Çünkü, şüphecilik Alman gençliğini Volter'in ve B. von Holbach'ın tesiriyle tehdit etmeye başlamıştır. Goethe ise, Allah'ın varlığına ve inanca dair kanaatlerini sebepsiz yere beyan etmemektedir. O, bütün dünyayı ruhsuzlaştıran bu hezeyan ve fikir cerayanlarına gayet dindarane bir tavır takınmıştır (Özkan, 2006 123).

Goethe'ye göre, insan Allah'ın yardımıyla hikmete ram olur. İnsan da, Allah'ın yaratmış olduğu en üstün varlıktır. Dolayısıyla, onun dış tabiatı kadar iç tabiatı da bilinmelidir. Öznede olan herşey nesnede de vardır, nesnede olan herşey de öznede vardır, yani madde ile manâ iç içedir. Goethe, hakikati ilâhî olanda aramaktadır (Yakıt, 1995:12). Allah'ın birliği ve O'nun (CC) iradesine teslimiyet, bir peygamberin aracılığı konusu, Goethe'nin inancı ve düşünce tarzıyla uyumaktadır. Hakikat bir sivrisinek bile olsun-daha büyüğü olsun-herhangi bir şeyi Allah (CC) bir misal getirmekten çekinmemektedir. Deha şairi Goethe, ilâhî hakikatin etrafında pervane olmuş bir '*Hakk aşığı*' durumundadır. Mum alevinde kanatlarını yakmış, maddi varlığını eriten bir pervane gibi arınmak istemektedir (Özkan, 2009: 76-77).

Goethe, Allah'ın (CC) doksandokuz ismiyle tecelli etmesi fikrini kendi düşüncesine çok yakın hissetmektedir. Allah'ın (CC) 99 ismi oluşu, muazzam bir perspektif olmakla beraber, ilâhî tabiatın sonsuz değişimini ortaya koyan bir analogtur. Goethe, Allah'ı (CC) yarattığı görüntülerde ve tabiattaki ebedî değişimlerde görmek istemiştir. Allah (CC) âdildir, hakk'tır ve herkes için hakkı istemektedir. Goethe de bir şükür edası içerisindeydi.

Goethe, her ne kadar Allah (CC) kendisini binlerce surette gizlese de, O'nun (CC) tanıdığını, O'nun (CC) her yerde hazır ve nazır olduğunu ifade etmektedir. Bir tek Allah'a iman, onun ruhunu her zaman yüceltmiş ve onu içindeki iç birliğine ve ahenge kavuşturmuştur. Goethe'ye göre, Allah(CC) irade ve takdir sahibidir ve O'nun (CC) bu iradesine ve takdirine mutlaka teslim olunmalıdır. Goethe, bu düşünce tarzına katıyken itiraz etmemiştir. O'nun (CC) iradesine teslim olmak ve sığınmak insana tahammül gücü vermekte ve insanı yüceltmektedir. Ona göre, Allah (CC) şifa kaynağıdır ve her şeyi yönetir. O'nun (CC) izni olmadan hiçbir şey yapılamaz.

Goethe'ye göre, Allah(CC) kaderi yaratmıştır. Kader O'nun (CC) indindedir ve herkes buna baş eğmek mecburiyetindedir. Allah (CC) Kadir-i Mutlaktır, sebepleri ve neticeleri takdir eden ve yaratandır. Ona göre, Allah'a (CC) iman edilmeli ve O'nun kaderine teslim olunmalıdır. O, Allah'ı (CC) lütûf sahibi olarak görmüştür.

Doğu-Batı, Güney-Kuzey hep Allah'ındır (CC). Nasıl ki, bir sürü çobansız ve rehbersiz olamazsa, gözle görülemeyen ezeli ve ebedî olan Allah'ı (CC) tanımak ve takdis etmek gerekmektedir. Allah (CC) bütün hükümdarların ve hâkimlerin en yücesi ve üstünüdür. O (CC), kudretiyle bütün mevcudâtı ve mükevvenâtı yaratıp vücûda getirmiştir. Allah (CC) gökleri ve yeri yaratmıştır. O (CC), gece ile gündüzü birbirini peşinden getirir. İnsanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan birçok deliller vardır.

Goethe,*inayet belgesi* şiirinde Müslümanların Allah'ın 99 isminden birini taşıyarak kendilerini manevî olarak sürekli ilâhî yörüngede hissettiklerini ve böylelikle kötülüklerden uzak durduklarını dile getirmiştir, zîra, Allah (CC) koruyucudur (Özkan, 2009:326).

Tılsım şiirinde ise, Bakara sûresindeki ayetleri vererek, kendi iman ve inanç konusundaki tavrını ortaya koymuştur. Aynı şiirde ilâhî irâdenin belirleyiciliğini dile getirerek, Allah'ın kendisini doğru yoldan ayırmamasını dilemiş, ilâhî adalete ve mutlak iradeye teslim olunması gerekliliğini, aynı zamanda şükredilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Özkan, 2009:327-330).

Dört lütuf şiirinde, Allah'ın iyilik sahibi olduğunu; *yaratmak ve canlandırmak* şiirinde, Allah'ın insanı balçıktan yaratıp soluklandırıldığını ve onu topraktan halkettiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte *aşikâr sır* şiirinde ise, Allah'ı sessiz çalılıkta ve suda temaşa edişi dile getirilir (Özkan, 2009:332-368). *Pazarlar seni alış-verişte heveslendirir* şiirinde, bir ilâhî alana ve bu ilâhî alanın, yani kapının Allah oluşuna vurgu yapılırken; *hangi kapıdan girdiğini sorma* şiirinde de, Allah'ın hükümler olduğunu belirtmiştir (Özkan, 2009:397-398).

Emir verebilen metheder şiirinde, Allah'ın gerçek âmir olduğunu, O'nun karşısında kim olursa olsun gayret göstermesi gerektiğini ifade ederken; *firdevsi der ki* şiirinde ise, Allah'ın gerçek Hâmi olduğunu belirtmiştir.

Bu bir isme isnat ediyormuş gibi şiirinde Goethe panteist inancı gereği, her şeyin Tanrı'dan neş'et edip şekillendiğini söylemiştir. *İnanıyor musun ki, rivayet yoluyla* adlı şiirinde ise, Allah hakkında bir bilgiye ulaşılması için rivayet inancının bir tarafa bırakılması gerekliliğini belirtmiştir (Özkan, 2009:408-410). *Peygamber der ki* şiirinde, Goethe Allah'ın Hz. Muhammed'i (SAV) koruyup, O'na yardım etmesinden kimsenin şüphe etmemesi gerektiğini, O'nun gerçek koruyucu olduğunu belirtmiştir. *Hikmetler kitabında* ise, yaratılışın sahibinin her şeyi eksiksiz yarattığını, büyük Allah'ın her şeyi gördüğünü, O'nun gazabından korunması gerektiğini, O'nun takdir sahibi olduğunu, O'nun nur olduğunu, herkesi kendi sofrasına topladığını, O'na şükredilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Özkan, 2009:412-425).

Züleyha şiirinde, Goethe Allah aşkının hayat verici olduğunu, *Vuslat* şiirinde, Allah'ın ebediliğini; *binlerce şekilde* şiirinde ise, Rahman, Rahim, Melik, Kuddüs, Vedüd, Şehid, Alemi renkli yıldızlarla donatan, her şeyi kucaklayan, gönülleri ferahlatan, âlimlerin âlimi oluşunu ve bu isimlerin de yüzücüsünün 'Allah' olduğunu dile getirmiştir (Özkan, 2009:470-480). *Sâki* şiirinde, Allah indinde her şeyin muhteşemliğini, *Bülbülün gece şarkısı* şiirinde, Allah'ın tahtının nurundan; Allah'la gerçekleştirilen vuslat halinden; *mucize inancı* şiirin de ise, Allah'ın merhametinden bahsetmektedir.

Goethe'nin *tavus kuşu tüyü* şiirinde, Allah'ın âlemleri temâşa eden gözünü tavus kuşunda gördüğünü, O'nun azâmetinin küçük varlıklarda bile idrâk edildiğini ifade etmiştir (Özkan, 2009:500). *Küçük ve büyük tüm insanlar* şiiri ise, Allah ile bir örümceği ve dünya ile bir örümcek ağını karşılaştırma zevksizliğinden bahseder (Özkan, 2009:502). *İyi oldu şiirinde* ise, Allah'ın yarattığı insanın yaratılış olarak mükemmelliğini dile getirir (Özkan, 2009:503). *Pers inancından kalan miras*'ta ise, O'nu arşda idrak ettiğini, O'nun Hakim-i Mutlak olduğunu ifade etmiştir.

Goethe'nin, dîvânında Hz.Peygamberi tefekkür edişi de şu şekildedir:

Goethe *hicret* şiirinin son kısmında, Hz. Muhammed'in (SAV) Mekke'den Medine'ye hicret etmesi gibi, kendisi de tıpkı peygamber gibi dışarıdaki vahşilikten ve kargaşadan kaçtığını, Doğu'ya sığındığını; doğunun onun için tıpkı bir emniyet subabı niteliği taşıdığı konusunu işlemiştir.

Cesur ve mahir şiirinde ise, Hz. Muhammed'in (SAV) yaşlılarla ilgili bir ifadesini dile getirmiştir. Onlara karşı alçakgönüllü ve saygılı olunmalıdır (Özkan, 2009:343). *Evrende yeni hayat* şiiri ise, Hz. Peygamberin eşiğindeki tozun ve toprağın hiçbir fânînin hediyesi ile bile değişilmeyeceği hususunu anlatmıştır. *Hanımlara hoşgörülü olun* şiiri ise, Hz. Muhammed'in (SAV) bir hadisine atıftır. Bu hadiste şöyle denmektedir: "Kadınlara iyi davranınız, zira kadın erkeğin eğri kaburgasından yaratılmıştır. Onu düzeltmeye çalışırsanız kırılır; olduğu gibi bırakırsanız eğri kalır. Kadınlara iyi davranınız." (Özkan, 2009:399).

Hatem şiiri ise, Hz. Muhammed'in (SAV) kabrini işaret etmekle birlikte, kast olunan şey Kabe'dir (Özkan, 2009:488.). Bunun yanında Hâtem ismi, Hâtem-ül Hâtem şekliyle, Hz. Muhammed'in (SAV) Tevrat'taki zikredilen ismidir (Yılmaz,

2006:10). Yine başka bir şiiri olan *Yankı*'da, Goethe sevgilisinin şahsında Hz. Muhammed'e (SAV) seslenmektedir. *Dolunay* şiirinde ise, yine sevgilisinin şahsında Hz. Peygambere seslenmektedir. *Sâki* şiiri ise, Hz. Muhammed'in (SAV) Kur'an'daki alkollü içkiyi yasaklamasını anlatmaktadır. *Şair* şiiri ise, yine Hz. Muhammed'in (SAV) şarâbı yasaklamasını dile getirmiştir (Özkan, 2009:490-491).

Goethe, *ilk haz* şiirinde, Hz. Muhammed'in (SAV) Batı'da yanlış tanıtıldığını, O'nun Kur'an müellifi olmadığını ve akl-ı selim sahibinin rahatlıkla bu tür iddiaların ön yargıdan ileriye geçemeyeceği hususunu anlatmaktadır (Özkan, 2009:511). *Muhammed der ki* şiirinde ise, Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'in (SAV) Kur'an'da: "Allah yolunda öldürülenlere 'Ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak bunu siz bilemezsiniz" ayetini ifade edişini dile getirmiştir. Yine Hz. Peygamber'in(SAV) Kur'an'da "Gökyüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, göklere doğrularak yedi kat göğü tastamam vücuda getiren O'dur", ayetini ifade edişini belirtmektedir. Goethe ayrıca bu şiirde Ölsener'in Hz. Muhammed'le (SAV) ilgili kitabını pekiştirmiştir (Özkan, 2009:512-514).

Goethe'nin *seçilmiş hanımlar* şiiri ise, Hz. Muhammed'in (SAV) zevcesi Hz. Hatice'nin sadakatinden, imânından, Hz. Peygamber'e (SAV) mutluluk verişinden bahsetmektedir. *Şair* şiirinde ise, Hz. Peygamber'den (SAV), Burak'tan ve Miraç'tan bahsetmektedir. Yine *Huri* şiirinde, peygamber tarafından cennetle müjdelenenlerden ve miraçtan bahis söz konusudur. *Kısmetli hayvanlar* şiiri ise, peygamberin sırtını okşamış olduğu Ebu Hüreyre'nin (RA) kedisinden ve onun cennete girişinden söz etmektedir.

İlâhî aşk bahsinde ise Goethe, şiirlerinde şunları dile getirmiştir:

Hicret şiirinde, ilâhî aşkın merkezinin doğu olduğunu ifade ederek, oraya olan aşkını dile getirmiştir. *İtiraf* şiirinde ise, aşkın hiçbir şekilde gizlenilemediğini ifade etmiştir. *Gerçek şiir* kısmında ise, aşkın dile getiriliş şeklini, şiirin içten söylenmesi gerektiğini, ancak bunun neticesinde güçlü ve güzel yankıların çıkabileceği hususunu belirtmiştir. *Evrende yeni hayat şiirinde* Goethe, ilâhî yağmurların hasreti içerisinde. *Mutlu özleyiş*'te ise içindeki aşkı kimseye söyleyememenin ıstırabını yaşamaktadır. Bu ifadeler O'na göre ancak ehline söylenilebilmektedir. Goethe, içini ancak Allah'a (CC) açabilmektedir.

Örnek çiftlerde Goethe, Yusuf ve Züleyha'dan, Ferhad ve Şirin'den, Mecnun ve Leyla'dan, Süleyman ve Belkıs'tan, Zal ve Rudabe'den, Cemil ve Botayna'nın aşklarını dile getirirken; *Bir çift daha* şiirinde ise, Goethe Wamik ve Azra'nın meşhur aşk hikayesini dile getirmiştir (Özkan, 2009:371-377). *Okuma kitabında*'nda ise, aşkın kitabının, kitapların en üstün olduğunu, onu okurken kitabın sayfalarının aşk acısıyla, çileyle, ıstırapla dolu olduğunu ve bunun çözilemeyen bir mesele olduğunu dile getirmiştir. Aşk acısının bir düğüm olduğunu ifade ederken, aşıkların günün birinde kavuşacağına dair ümidi de vardır.

Evet, o gözlerdi şiirinde, Goethe sevgilinin bakan gözlerinden ve kendisini öpen dudağından bahsile, onun tıpkı cennetteki gibi bir haz verişinden söz etmektedir. Sevgili bu haliyle onu mest edip esir etmiştir. *İhtar* şiirinde ise, sevgilinin zülüflerinin bilerek esiri olduğunu; bir zamanlar bunun Hâfız'ın başına geldiği gibi kendisinin de başına geldiğini söylemektedir. *İstiğrak*'ta ise, Goethe sevgilinin kıvrım kıvrım lüle saçları arasında dolaşmaktadır. Ancak onları okşarken kendisini kendisini sıhhat ve afiyette hissettiğini belirtmektedir. Sevgilinin kaşını, gözünü, alnını, dudaklarını öptükten sonra ise kendisinin bir genç gibi gençleştiğini ifade etmiştir.

Kuşkulu şiirinde ise, Goethe Marianne von Willemer'den kopmanın acısını ve hüznünü ifade etmektedir. Şâir, gecelerin kendisine bir teselli vermediğini, hicran, hıçkırık ve gözyaşlarına boğulduğunu bildirmektedir (Özkan, 2009:367). *Kötü teselli* şiiri de şâirin, sevgilinin yokluğundan geceleri iç çekip ağladığını ve kendisini afakanlar bastığını dile getirmektedir. *Şair* şiiri ise, Goethe'nin sevgiliye sahip oluşunun kendisini hoşnut kıldığını yansıtmaktadır. Sevgiliye gönüllü bir şekilde aşık olmanın kendisine bir armağan kılındığını dile getirmektedir.

Selam'da ise, Goethe sevgilisinden dolayı ne kadar mutlu olduğunu bildirmektedir. Onun seyahat ettiği diyardaki sevgilisi kendisi için Süleyman Peygamber'in (AS) Hüdhüd'ünün Belkıs'a haber vermesi gibi, o sevgiliye haber uçuran bir kuştur. *Teslimiyet*'te ise, eriyip giderken bile halâ mütebessim kalabildiğini; yanıp tutuştuğunu ve ağzından güzel nağmeler çıktığını ifade etmektedir.

Goethe, dîvândaki bir başka *şair* şiirinde ise, aşkın kendisine düşmanca tavrından bahsetmektedir. Mumun dahi erirken etrafını aydınlattığını, ancak aşkın kendisine acı ve ıstırap verdiğini ifade etmektedir. Aşk ıstırapı onun ıssız kalbinde yer bulmuş ve oraya yerleşmiştir. *Esrarengiz* şiiri, sevgilinin füsunkâr gözlerini ve onun herkesi hayran edişinden bahsetmektedir.

Goethe, şiirlerinde Allah'ın huzurunda olmak ve O'nun aşkıyla yanmanın kendisini mutlu ettiğini söylemektedir. Aşk, şâirler sultanını abad etmektedir. Aşkın ilâhî yankısını kendi kalbinde hissetmektedir. Bir ilâhî buseye kendisini armağan etmektedir. İlâhî aşkın büyüyle ebedî âlemde her yere nüfûz edebildiğini dile getirmektedir. O, âlemdeki ilâhî kelâmın saf ve canlı oluşunu ve tesirli olduğunu ve bunun kendisini dizginlenemeyen bir hasrete garkettiğini söylemektedir. Ona göre, dizginlenemeyen bu ilâhî aşk ateşinin nihayeti yoktur. Şâir, bu ebedî aşkı temaşa edinceye dek bir boşluk içinde yüzmektedir.

7. SONUÇ

Tasavvuf, kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (SAV) sünneti olan bir ilimdir. O, Hz. Peygamber'in (SAV) hayatında *zühhd*, hadislerinde ise *ihsan* olarak ifadesini bulmuştur. Hicrî 6., Milâdî 12. yüzyıldan itibaren de günümüzdeki manâsıyla tarikatlar şeklinde teşkilatlanmış ve hem İslâm beldelerinin, hem de dünyanın her tarafına nüfûz etmiştir. Tasavvuf, İslâm dininin tebliğinde ve yayılmasında çok önemli bir rol de oynamıştır. Özellikle, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde pek çok isim altındaki tarikatların çok geniş halk tabakalarına tesir etmek suretiyle büyük hizmetler deruhte ettikleri görülmektedir.

Tasavvuf, sadece İslâm beldelerini etkilememiştir. Günümüz dünyasında tasavvuf dünyanın muhtelif bölgelerinde etkisini giderek sürdürürken, hem Doğu'da, hem de Batı'da gerek Allah dostlarına ve gerekse şâirlere ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Şâir mutasavvıflar, bu ilimin vermiş olduğu ilhamla büyük eserler vücuda getirirken, Avrupa ve Batı'da da büyük şairler, insafılı ilim adamları ve mütefekkirler bu ilim dalından çok etkilenmişlerdir, hatta bazıları büyük eserler vermişlerdir.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden ve Celvetiye Tarikatının Pirî durumunda olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvânı İlâhîyatı ile, Batı'nın en büyük mütefekkirlerinden birisi olan ve şairliği ön plana çıktığı için, Şâirler Sultanı diye de adlandırılan Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvânları her iki şahsiyetin de yazmış oldukları en büyük eserleridir.

Yaşamış olduğu devrin sekiz padişahından altısıyla yakın münasebetlerde bulunarak onlara mektuplar yazan ve içinden çıkılamayan birçok meselede yol gösterici talimatlar vererek onların hürmetine mazhar olmuş bulunan Aziz Mahmud Hüdâyî, ilim, irfan ve hikmet yuvası haline gelen tekkesinde ilmî ve manevî faaliyetlerini sürdürerek, eserleri, nasihatları ve sohbetleriyle insanları ihya etmiştir.

Johann Wolfgang von Goethe ise, yaşamış olduğu toplumda çocukluğundan itibaren her an bir manevî arayış içerisinde olmuş hakikatli bir şahsiyettir. Bir

hezerfan olan Goethe, hayatın hemen hemen tüm alanlarına ilgi duyarak, bu alanlarda eserler vücuda getirmiştir. Goethe, aynı zamanda devlet başkanlarıyla da temas içinde olan, onların sır kâtipliğini yapan bir şahsiyettir. Bununla beraber, devlet hizmetinde de bizzat yer alarak, şairliği, mütefekkirliği, ilim adamlığının yanında devlet adamlığını da sonuna kadar konuşturmuş muhteşem bir kişidir. Goethe sadece Almanların dikkatini çekmemiştir, o bütün dünyaya mâl olmuş evrensel bir kişiliktir.

Mürşid-i Mükemmil olan Aziz Mahmud Hüdâyî, hem kendi devrinde, hem de daha sonraki devirlerde ve günümüzde eserleri, tarikati, asitanesi, mensuplarına olan duası, menkîbe ve ilâhîleriyle adeta ölümsüzleşmiştir. Her ne kadar vefat etmiş olsa dahi, manevî olarak ruh-i azîziyle hayatımızın rehberlerinden olmuş bir mükerrerrem zattır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hizmetleri, bugün dahi Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı adı altında tüm dünyayı sarmalamaktadır.

Johann Wolfgang von Goethe ise günümüz edebiyat çevrelerinde etkisi günden güne artarak devam eden, ihtirama lâyık bir muhterem kişidir. Yazmış olduğu eserlerle günümüz edebiyat dünyasına ışık tutmaktadır. Özellikle, onun yazmış olduğu Doğu-Batı Dîvânı edebiyat çevrelerini çok derinden etkilemiş ve onun düşünce dünyasının nasıl olduğuna dair pek çok çalışmanın önünü açmıştır. Yine, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'le (SAV) ilgili yazmış olduğu "*Muhammed'in Nağmesi*" na'atıyla da edebiyat çevrelerini hayretler ve dehşetler içerisine düşürmüştür. Zîra, Batı'da pekçok kişinin Hz. Peygamber'e (SAV) sözleriyle sataştığı bir dönemde, o İslâm Peygamberini muazzam derecede övmüştür. Bu yönüyle de ihtirama layık muhterem bir şahsiyet olarak görülmelidir. Yazmış olduğu dîvânında, o müslüman olduğunu söylemekten kaçınmadığını dile getirmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyatı ile Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvânı'nda Tasavvuf adı altında yapmış olduğumuz çalışmamızda elde ettiğimiz neticeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Hüdâyî, hem kimya, hem de simya ilmiyle yoğrulmuştur, Ledünni ilim sahibidir. Mutasavvıftır, şairdir, musıkîşinastır ve eserleriyle edebiyat dünyamızı süslemiştir. İçinde yaşamış olduğu devrin en önemli isimlerinden biridir. Çok iyi

bir tahsil görmüştür. Kadılık ve müderrislik payelerine ulaşmıştır. Görmüş olduğu bir dava vesilesiyle mürşidi Üftade ile tanışıp onun manevî terbiyesine girerek tasavvuf yoluna sülûk etmiştir.

Hüdâyî'nin yazmış olduğu dîvânın ana teması tasavvuf içeriklidir. Bu dîvânında fikirlerini şiir yoluyla ortaya koyarken, edebiyatı bir vasıta olarak kullanmıştır. Dili kolaydır. Fikirlerini açıklarken de şeriatın dışına çıkmamıştır. Şiirleri sanat endişesinden uzaktır. Onun için estetikten ziyade şiirin ifade ettiği anlam ve muhteva önemlidir. Sözler kısa ve özür. Devrin edebî üslûbunu eserde görmek mümkündür. Şiirlerinin çoğunluğu Ahmet Yesevî ve Yunus Emre tarzındadır, coşkuludur, heyecan vericidir. Hüdâyî şiirlerinde okuyucuyu gafletten uyandırmak istemektedir. Dünya ona göre aldatıcıdır, bu yüzden günahlardan el etek çekmek ve sakınmak gerekmektedir. Büyük bir samimiyetle Allah yoluna girmeyi öğütlemektedir.

Hüdâyî, hem kendi dönemini fikren, zikren etkilemiş, hem de kendisinden sonraki dönemlerde gelmiş olan pekçok şairi tesiri altına almıştır.

Goethe ise, çocukluğundan itibaren muazzam bir eğitim almıştır. Ebeveynleri onun için bir örnek teşkil etmişlerdir. Goethe şairdir, mütefekkindir, devlet adamıdır, musikîşinasttır ve hayatın tüm alanlarıyla ilgili çalışmalar yapmış ve bunlarla ilgili eserler vermiştir. İçinde yaşamış olduğu toplumda çalışmaları ve fikirleriyle tebarüz etmiştir. Hukukçudur. Aynı zamanda bakanlık yapmıştır. Devletine büyük hizmetleri geçmiştir. Özellikle, Herder ile beraberliği onu İslâm'ın kaynaklarına açmıştır. Samimi, dürüst ve kendince dindar bir kişiliğe sahiptir. Özgürlüğü ve evrensel olmayı ön planda tutmaktadır. Kur'an-ı bizzat okuyabilme ve yazabilme adına Arapça da öğrenmiştir.

Goethe'nin Doğu nazım biçimlerine yönelmesinde Viyana'lı şarkiyatçı Joseph von Hammer Purgstall'ın yayınlanan Hafız dîvânı çok etkili olmuştur. Dîvân'ın en önemli figürlerinden ikisi Züleyha ve Marianne von Willemer'dir. Hatem'in kişiliğinde ise Goethe kendi portresini çizmiştir. Goethe, eserin ana bölümünü oluşturan şiirlere daha sonra birçok mısralar ve özdeyişler eklemiştir. Eserde, o Hafız'ın biçim ve kafiye özelliklerini sadece birkaç şiirde taklit etme çabasını göstermiştir. Gazellerin ise ruhunu örnek almaya çalışmıştır. Dîvân'ın

özelliği kutupluluk üzerine oluşudur. Gençlik ve ihtiyarlık, sır ve itiraf esere ilginç bir gerilim havası vermektedir.

Goethe'nin Doğu-Batı Dîvânı'nın ana teması bir takım ahlakî, dinî ve felsefî vecizeler oluşturmuştur. Bunlar, Murakaba, Hikmet ve Temsil bahisleri şeklinde dîvânda işlenmiştir. Dîvânı besleyen en önemli kaynak bizzat Kur'an-ı Kerim'dir. Dîvân oniki bölümden oluşmuştur. Ayrıca, İslâm dünyası, cennet tasavvuru dîvân için edebî bir malzeme niteliğindedir. Dîvândaki Şarkılar Kitabı onun siyasî huzursuzluk ortamından kaçışını gösteren Doğu kültürüyle karşılaşmasıdır. Hafız Kitabı Bahsinde Goethe, Doğu şiirinin din ile bağlantılı karakteristik özelliğini konuları ve biçimleriyle ele almıştır. Aşk Bahsi, Murakaba Bahsi, Sıkıntı Bahsi, Hikmetler Bahsi, Timur Bahsi, Züleyha Bahsi, Saki Bahsi, Mecazlar Bahsi, Persler Bahsi ve Cennet Bahsi konuları da divanın diğer içeriğidir.

Divanda Timur Bahsi, Hafız'ın çağdaşı Timur'la, Goethe'nin çağdaşı Napolyon'un kışın çıktıkları birer sefer olan Çin ve Moskova seferleri arasındaki bağıntıyı dile getirmektedir. Züleyha Bahsi ise dîvânın en önemli bölümlerindedir. Aşk ve sevgi bu bölümde en tesirli bir biçimde kendisini göstermektedir. Cennet Bahsinde ise ilâhî ve mecazî aşkın birlikteliği dile getirilmiştir. Bu bahiste cennet tasavvurlarının imajlarından hareket söz konusu edilmiştir. Bu bahiste şair huriler tarafından cennete sokulmuştur. Onun bu bahiste cennete duhul edişi ise Züleyha'ya yazmış olduğu şiirler neticesinde olmuştur. Goethe'nin bu eseri Alman edebiyatında Şark nazım biçimine olan ilgiyi uyandırmıştır. Bununla birlikte pekçok şair Şark edebiyatının biçim ve konularına yönelmiştir.

8. KAYNAKÇA

- Ablay, M. N. (1987). Mevlana ve Goethe Panteizmin İki Büyük Temsilcisi, *Selçuk Üniversitesi, 1. Milletlerarası Mevlana Kongresi*, 3-5 Mayıs, Konya, 147-158.
- Akçay, Y. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi Divanında Tasavvufi Terimler, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 465-484.
- Akpınar, A. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi'nin Kur'an'a Vukufiyeti ve Ayetlerden İstifade Metodu (Divan Örneği), *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 31-53.
- Aksu, İ. (2009/2). Aziz Mahmud Hüdayi Adına Kayıtlı Mevlid-i Şerif ve Mi'raciye Risalesi, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 24, Ankara, 81-96.
- Alperen, A. (2009). Goethe, Faust ve İslamiyet, *Eskiyeni*, Sayı 14 Yaz, 106-111.
- Altıntaş, H. (1986). Tasavvuf Tarihi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*. No 171, Ankara, 1-24.
- Araz, R. (2007). İlahi Aşk Çağrışımına dönüşen Tutku, *Bizim Külliye*, Üç Aylık Kültür Sanat Dergisi, Mart-Nisan-Mayıs, 39-43.
- Arpağuş, S. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi'nin Hatiplik-Vaizlik Hizmetleri ve En-Nâsâyih Ve'l-Mevâiz Eseri, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 101-113.
- Aydın, S. (2016). *İslam Düşüncesi 1*, Külliyyat Yayınları: İstanbul.
- Aytaç, G. (1992). *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, Gündoğan Yayınları: (3. Basım) Ankara.
- Aytaç, G. (1982). *Goethe Der ki*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi: Ankara.
- Aytaç, G. (2010). *Goethe*, Say Yayınları: (2. Baskı) İstanbul.

- Ayvazoğlu, B. (2014). *Aşk Estetiği*, Kapı Yayınları: (2. Basım) İstanbul.
- Azamat, N. (2012). *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, İstanbul.
- Banarlı, N. S.(1997). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi: Cilt I, II, İstanbul.
- Bardakçı, M. N. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi'nin Tasavvufi Düşüncesinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Hayat, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 245-259 .
- Beşirli, M. (2001). Aydınlanma Dönemi Felsefesinin Alman Birliğinin Kurulması Sürecine Etkisi, *Liberal Düşünce Kış*, 48-55.
- Brodbeck, R. C. (2011). *Hazreti İnsan*, Sufi Yayınları: (6. Baskı) İstanbul.
- Brodbeck, R. C. (2010a). *Sonsuz Kulluk*, Sufi Yayınları: (3. Baskı) İstanbul.
- Brodbeck, R. C. (2010b). *Fakra Övgü*, Sufi Yayınları: (1. Baskı) İstanbul.
- Bursalı, M. N. (1980). *Yunus Emre, Hayatı ve Bütün Şiirleri*, Erhan Yayınları: İstanbul.
- Çelik, Z. (2006). *Mevlana'da Akıl-Aşk İlişkisi*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) DEÜ, SBE Felsefe ve Din Bilimleri ABD, İzmir.
- Çınar, F. (2014). Somuncubaba, *Kültür Şubat* 56-58.
- Çıtlak, M. F. (2014) *Aşkın Bir Noktası*, Sufi Yayınları: (1. Baskı) İstanbul.
- Dağlar, A. (2015). Yunus ve Hafız ile Goethe ve Nüzhet Erman Dörtgeninde Ebussuud Efendi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, sayı 41 Aralık, 144-153.
- Dallmayr, F. (2000). Doğu-Batı Divanı: Goethe ve Hafız Diyaloğu, *Divan*, 113-131.
- Demirel, Ş. (2004). Tasavvufun Boyutları, çev. Ender Gürol, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, sayı.1, Elazığ, 301-309.
- Derin, S. (2006). *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, Küre Yayınları: (1. Basım) İstanbul.
- Doğan, M. N. (2011). *Fatih Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Yayınları: (3. Baskı) İstanbul).

- Doğan, M. N. (2011). *Ŗeyh Galip Hüsni AŖk*, Yelkenli Yayınları: (7. Baskı) İstanbul.
- Doğan, M. (2014). Cemalnur Sargut'la SöyleŖi, Her Nefes, *Tasavvuf Kültür Dergisi*, Sayı 55, Nisan, 1-33.
- Doğan, N. (2012). *Alman Sosyoloji Geleneği*, Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- Ertan, M. E. (2005). Seyyid Aziz Mahmud Hüdayinin Edebi Ŗahsiyeti, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 449-463.
- EŖmeli, M. A. (2005). *Bir Lahzaya Bin Asır*, Yüzakı Yayıncılık: Kasım, İstanbul
- Gençdoğan, İ. (2010). *Aziz Mahmud Hüdayi Divanında Dini Muhteva*(YayımlanmamıŖ Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üni. Sos. Bil. Enst. İslam Tar. San. A.B.D. Ankara.
- Goethe, J.W. von (1988). *West-östlicher Divan*, İnsel Taschenbuch Verlag: Frankfurt am Main.
- GüneŖ, M. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi Divanında Dostluk Kavramı Üzerine, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 423-436.
- Güngör, Z. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi Divanında Hz. Muhammed İmajı, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs,437-448.
- Gürer, B. (2017). Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmeti Ekseninde Tasavvufi Düşüncede İlahi AŖk, *Billig*, Kış, Sayı 80, 15-41.
- Hegel, J. W. F. (2016). *Tarih Felsefesi 1*, Çev. Yusuf Kaplan,Külliyat Yayınları: (1. Baskı) İstanbul.
- IŖık, E. (2011). *AŖkı MeŖk Etmek*, Sufi Yayınları: (2. Baskı) İstanbul.
- IŖıktaŖ, B. (2015). Avrupa'da Devrimler Çeğinde Toplumsal DeđiŖim, Kültür ve Müzik YaŖamına Dair Notlar, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Volüm 8, 158-172.
- Izutsu, T. (2001). *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler* Çev. Dr. Ramazan Ertürk, Anka Yayınları: (1. Baskı) İstanbul.

- Kahraman, A. (2003). Goethe'nin "Mahomets Gesang" Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine, *Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayı* 2. Baskı Ankara, 575-588.
- Kanık, M. (2005) *İbn Arabi İlahi Aşk* (Çeviri), İnsan Yayınları: (10. Baskı) İstanbul.
- Kayaokay, İ. (2017). Kafzade Faizi'nin Aziz Mahmud Hüdayi Hakkında Yazdığı Bir Medhiyye, *International Journal of Language Academy*, Volum 5/1 Spring, 40-61.
- Kısakürek, N. F. (2010). *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, Büyük Doğu Yayınları: (16. Basım) İstanbul.
- Kısakürek, N. F. (2012). *Çöle İnen Nur*, Büyük Doğu Yayınları: (44. Basım) İstanbul.
- Kuşpınar, B. (2007). Mevlana'da Akıl ve Aşk, SÜİFD/23 *Necmettin Erbakan Üni. İlahiyat Fak. Der.* 7-22.
- Küçükbatır, Y. T. (2013). 19. Yüzyılda Türk ve Alman Toplumlarında Sosyal Yapı ve Değişim Olgusu, *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Dergisi (TAED)* 49. Erzurum, 415-422.
- Lukacs, G. (2011). *Goethe ve Çağı*, Türkçesi: Ferit Burak Aydar, Sel Yayıncılık: (1. Baskı) İstanbul.
- Maksudoğlu, B. (1967). Goethe ve İslam, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Ankara, 187-212.
- Mcneill, W. (2015). *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, Çev. Yusuf Kaplan, Külliyyat Yayınları: İstanbul.
- Mommsen, K. (2012). *Goethe ve İslam*, Türkçesi: Senail Özkan, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Nar, C. (2008). *Aydınlanma Yolunda Tasavvuf*, Erkam Yayınları: İstanbul.
- Öke, M. K. (2015). *Aşkın Ekolojisi*, Sufi Kitap: (1. Baskı) İstanbul.
- Ökten, S. (2015). *Gelenek Sanat ve Medeniyet*, Sufi Kitap: (1. Baskı) İstanbul.
- Özdamar, M. (2008). *Yaman Dede*, Kırk Kandil Yayınları: (6. Baskı) İstanbul.

- Özdemir, M. T. (1970). Goethe'nin Şiirinde Hz. Muhammed, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Ankara 137-140.
- Özemre, A. Y.,& Şahinler, N. (2004). *Kamil Mürşidin Mirası*, Timaş Yayınları: (1. Baskı) İstanbul.
- Özerveranlı, M. S. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi'ye Göre İlim ve Marifet, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 115-119.
- Özkan, S. (2008). *Mevlana ve Goethe*, Ötüken Neşriyat: (1. Baskı) İstanbul.
- Özkan, S. (2009). Çev. *Doğu-Batı Divanı*, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Özkan, S. (2006). *Aşk ve Akıl*, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Özköse, K. (2005). Aziz Mahmud Hüdâyi'de Nûr-ı Muhammedî Telâkkisi, , *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 231-238.
- Öztürk, R. T. (2014). *Erzurumlu Emrah Divanında Divan Edebiyatı Etkileri ve Tasavvuf*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), YYU, Sosyal Bil. Enst. T.D.E.A.B.D, Van.
- Pıçhall, M. M. (2014). *İslam Medeniyetinin Dinamikleri*, Çev. Yusuf Kaplan, Külliyyat Yayınları: (2. Baskı) İstanbul.
- Rabbani, İ. (2014). *Mektubat-ı Rabbani'de Şeriat ve Tasavvuf*, Terc. Necdet Tosun, Süleyman Derin, Ahmet Hamdi Yıldırım, Erkam Yayınları, İstanbul.
- Saklı, A. R. (2012). Fransa ve Almanya'da Ulusallaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu, *Akademik Bakış Dergisi*, 32 Kırgızistan, 1-19.
- Salihoğlu, H. (1988). Alman Edebiyatında Fırtına ve Tepke, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, 199-208.
- Salihoğlu, H. (1993). *Alman Kültür Tarihi*, İmge Kitabevi: (1. Baskı) Ankara.
- Sarıçam, İ. (2014). Hz. Muhammed'in Mesajının Batı Şairlerine Etkisi: Goethe Örneği, *İslami İlimler Dergisi Yayınları* Ekim,521-530.

- Schimmel, A. (2005). Türkiye’de Tasavvuf ve Manevi Hayat, çev. Süleyman Gökbulut, D.E.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 22 İzmir, 185-195.
- Şasa, A.,& Demirci, B. (2006). *Ömer Tuğrul İnançer, Vakte Karşı Sözler*, Keşkül Yayınları: İstanbul.
- Şekur, M. (2009). *Su Üstüne Yazı Yazmak*, İnsan Yayınları: (15. Baskı) İstanbul.
- Şimşek, S. (2011). *Nasrettin Hoca ve Tasavvuf*, Buhara Yayınları: (2.Baskı) İstanbul.
- Tarnas, R. (2015). *Batı Düşüncesi Tarihi I*, Çev. Yusuf Kaplan, Külliyyat Yayınları: (3. Baskı) İstanbul.
- Taşcı, Ö. (2013). *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, Sentez Yayıncılık: (1. Basım) Ankara.
- Tatcı, M.,& Yıldız, M. (2005). *Aziz Mahmud Hüdâyî, Divan-ı İlahiyat*, Sahhaflar Kitap Sarayı: İstanbul.
- Tavukçu, O. K. (2003). Aziz Mahmud Hüdayi’nin Edebi Kişiliği, *Üsküdar Sempozyumu I*, 23-25 Mayıs Cilt 2 İstanbul, 276-284.
- Tek, A. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi’nin Seyru Sülûk Anlayışı, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 179-191.
- Tezcan, N. (2003). Aydınlanma Çağında Bir Kadercî, *Kanat*, Sayı 42, Ankara, Bahar, 2-3.
- Topbaş, O. N. (2002). *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yayınları: İstanbul.
- Tosun, N. (2012). *Derviş Keşkülü*, Erkam Yayınları: İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Basımevi: (5. Baskı) Cilt II, Ankara.
- Ünal, M. (2012). Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik, *SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, Ağustos, 91-104.
- Whitehead, A. N. (2011). *Düşüncelerin Serüveni*, Çev. Yusuf Kaplan, Külliyyat Yayınları: (2. Baskı) İstanbul.

- Yakıt, İ. (1995). Mevlana ve Goethe’de Hikmet ve Felsefe, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 2 İsparta, 1-14.
- Yılmaz, B. (2006). *Goethe ve Tasavvuf*, NKM: (Birinci Baskı) İstanbul.
- Yılmaz, H. K. (1996). *İslam Tasavvufu*, Ebu Nasr Serrac, *El-Lüma*, Altınoluk Yayınları: İstanbul.
- Yılmaz, H. K. (1990). *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Hayatı-Eserleri-Tarikatı*, Erkam Yayınları: İstanbul.
- Yılmaz, H. K. (2009). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlat* Ensar Neşriyat: (12. Baskı) İstanbul.
- Yılmaz, Ö. (2014). *Alman Mistik Düşüncesi*, İnsan Yayınları: (1. Baskı) İstanbul.
- Yüceer, İ. (2005). Aziz Mahmud Hüdayi’nin Metafizik Dünyası, *Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyum Bildiriler Cilt 1*, İstanbul, 20-22 Mayıs, 121-170.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Ateş, S. Goethe’de İslam ve Kur’an Sevgisi, www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=889.2013-12-15-13-30-40&catid=59:aralık-2013&temid=46, 14:48, 1-4. (12.12.2014).
- Altıntaş, H. İslam Düşüncesinde Tasavvuf, [dergiler,ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9832.pdf](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9832.pdf), s.15.59, 111-122. (12.10.2016).
- Cebecioğlu, E. “Prof. Nicholson’un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/770/9803.pdf> , , 15:21, 387-406. (31.12.2014).
- Hüdayivakfi, Aziz Mahmud Hüdayi Hazretlerinin Hayatı,<http://hudayivakfi.org/aziz-mahmud-hudayi-hazretlerinin-hayati.html> s.13:58, 1-15. (13.11.2013).

- Kemal, N. Aziz Mahmud Hüdai Hazretleri ve Dönemin Siyasal Ortamına Etkisi, <http://www.hudayivakfi.org/aziz-mahmud-hudayihazretleri/hudayisempozyumu.html>, 15:02, 5169. (31.12.2014).
- Özgü, M. Goethe ve Hafız, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/742/9470.pdf, 14:43, 89-103. (12.12.2014).
- Schimmel, A. Garbın Mevlana Görüşü, [dergiler; ankara.edu.tr/dergiler/37/741/9457/pdf](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/741/9457/pdf), 14:16, 27-29. (12.12.2014).
- Şahin, N. Aziz Mahmud Hüdai Döneminde Üsküdar'da Aile Hayatı ve Sosyal Yapılanmada Celvetiye Tarikatının Yolu, <http://www.hudayivakfi.org/aziz-mahmud-hudai-hazretleri/hudai-sembolyumu.html>, 14:49, 167-178. (31.12.2014).
- Vikipedi, Mahmud Hüdai, tr.wikipedia.org/wiki/Mahmud_Hüdai, 14:18. (31.12.2014).
- Wikipedia, Johann Wolfgang von Goethe, https://tr.wikipedia.org/wiki/Johann_Wolfgang_von_Goethe, s.16:31, 1-17. (19.11.2018).
- Yılmaz, M. (2008). Azîz Mahmûd Hüdâyî Hazretleri Hayatı ve Divanı, <http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/yazdir/aziz-mahmud-hudai-hazretleri-hayati-ve-d-sayfa-1-9> Ekim-Kasım-Aralık, 1-9.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı: BALTA, Sabri

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 28.05.1964-Çarşamba/SAMSUN

Telefon: 0 533 3845747

Fax:

E-mail: sabri55balta@hotmail.com

Eğitim

Derece:	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Van YYÜ Sos. Bil. Enst. Türk Dil. ve Edb.Eski Türk Edb.	07.01.2019
Yükseklisans	YYÜ Sos. Bil. Ens. Alman Dili ve Edeb.Van	16.09.1996
Lisans	Atatürk Üni. K.K.E.F. Almanca Öğrt.	21.07.1987

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
1990-1993	YYU Rektörlük Koordinatörlüğü Van	Okutman
1993-2003	YYU Eğit. Fak. Yab. Dil. Eğt. Alman Dili Van	Arş.Gör.
2003-2009	YYU Edb. Fakültesi Alm. Dili ve Edb. Van	Arş. Gör.
2009-----	YYU Edbiyat Fak Alm. Dili ve Edb. Van	Öğr. Gör

İdari Görevleri

2000-2001 YYU Mediko-Sosyal Daire Başkanlığı Satın Alma Üyeliği

Akademik Görevleri

2012-2015 Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Bölüm Başkan Yardımcılığı

Yabancı Dil: Almanca (iyi), İngilizce (yeterli)

LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARI

Yüksek Lisans, Thomas Mann'ın 'Königliche Hoheit' (Prens Hazretleri) Adlı Eserinde Aristokrasi-Burjuva İlişkileri, Sosyal Bil. Enst. Alman Dili ve Edb. ABD, Van- 1996

Doktora, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyatı İle Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Divanı'nda Tasavvuf, Van YYÜ, Sosyal Bil. Enst. Türk Dili ve Edb. ABD, Eski Türk Edb. Bilim Dalı, Van- 2019

Yayınlar

Ulusal Hakemli Dergilerdeki Yayınlar

1. BALTA, S. (2000), Franz Kafka'nın Şato Adlı Eserinde Zaman-Mekan İlişkinine Bir Bakış, *YYÜ. SBE Dergisi*, sayı: 1:1-16 Van

2.-BALTA, S. (2001), Mekan, İnsan, Kafka ve Şato, *YYÜ. Sos. Bil. Dergisi*, Sayı:2,11-15, Van

Ulusal Dergilerdeki Yayınlar

1. BALTA, S. (1998), Yorumla İlgili Hususlar, *Seyir Üç Aylık Estetik ve Sanat Dergisi*, sayı:5-6, Yaz-Güz, s.45-46, Van

2.BALTA, S. (2005), Edebiyat Sosyolojisinin Usulleri-Hans N.Fügen'den, (Çeviri), *Yedi İklim, Edebiyat Kültür Sanat Dergisi*, Nisan 2005, s. 181, s.36-38, İstanbul

3.BALTA, S.(2005), Sosyoloji ve Deneysel Araştırma-Theodor W.Adorno'dan

(Çeviri), *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, Yıl 9,103:131-132, Ankara

4.BALTA, S. (2006), Franz Kafka'nın Kişisel Özellikleri ve Ruh Durumuna Bir Bakış, *Yedi İklim Edebiyat Kültür Sanat Dergisi*, Mart, 192:60-62, İstanbul

5.BALTA, S. (2006), Eğlendirici Müzik-Theodor W.Adorno'dan (Çeviri), *Yedi İklim Edebiyat Kültür Sanat Dergisi*, Nisan 193: 45-47, İstanbul

6.BALTA, S. (2006), Dilimiz Geleceğimizdir, *Yüzakı Aylık Edebiyat Kültür Sanat Tarih ve Toplum Dergisi*, Haziran, 16:27-29, İstanbul

7.BALTA, S. (2006), Ütopik Romanın Özelliği-Hans-Jurgen Krymanski'den (Çeviri), *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, Yıl 10, 113: 48-49, Ankara

8.BALTA, S. (2006), Modern Dram Sosyolojisi-Georg Lukacs'dan (Çeviri), *7edi İklim Kültür Sanat Medeniyet Edebiyat Dergisi*, Kasım 200:67-69, İstanbul

9.BALTA, S. (2008), Roman Sosyolojisi-Lucian Goldmann'dan(Çeviri),*7edi İklim Kültür Sanat Medeniyet Edebiyat Dergisi*, Haziran,Sayı.219. s.61-65, İstanbul

Röportaj

1.BALTA,S. (2010), Prof. Dr. Selçuk ÜNLÜ ile Alman Dilinin Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine, (Röportaj), *YYÜ, Fen-Edebiyat Fak. Alman Dili ve Edebiyatı VAN-* (Yayınlanmamış)

Panel

1.BALTA,S. (2016), Thomas Mann'ın “*Königliche Hoheit*” Adlı Eserindeki Kahramanların Kişilik Analizleri ve Ruhsal Durumlarına Bakış, *YYÜ Edebiyat Fak. Van*

Ders Notları (Metin Çevirileri)

1.BALTA, S. (1993), Almanca-Türkçe Metinler, Schulz-Griesbach, Deutsche Sprachlehre für Ausländer, *YYU Eğitim Fak. Ders Notları*, Van (Yayınlanmamış)

Kitapta Bölüm

1.BALTA, S. (2017), Thomas Mann'ın “*Königliche Hoheit*” Adlı Eserindeki Kahramanların Kişilik Analizleri ve Ruhsal Durumlarına Bakış, Hiperyayın, s.37-75, İstanbul

Hobiler

Musikî (*Klasik Türk Musikîsi, Türk Tasavvuf Musikîsi, Türk Halk Müziği, Klasik Batı Müziği*)

Musikî Enstrümanları (*Tanbur, Bağlama, Piyano, Ud*)

Bahçe İşleri

El Sanatları (*Halı, Kilim, Kündekâri, Gümüş Sanatı, Hat, Ebru*)

Şiir

Bestekârlık

Edebiyat

Mimarî

Tasavvuf

Güzel Sanatlar (*Resim, Fotoğraf*)

Plak Koleksiyonu

Medeniyet Okumaları (*Doğu-Batı “Tarih, Coğrafya, Sosyoloji, Felsefe*)

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

09 /01/2019

Tez Başlığı / Konusu

AZİZ MAHMUD HÜDÂ YÎ'NİN DÎVÂN-I İLÂHÎYAT'I İLE JOHANN WOLFGANG VON GOETHE'NİN DOĞU-BATI DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUF

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 281 sayfalık kısmına ilişkin, 10/12/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 (beş) tir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

09/01/2019
Sabri Balta
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : Sabri BALTA
Öğrenci No : 159201309
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Programı : Eski Türk Edebiyatı
Statüsü : Doktora

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ
09/01/2019

ENSTİTÜ ONAYI
U Y G U N D U R

09/01/2019

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü